

ORPHEUS NOSTER

Journal of Károli Gáspár University
of The Reformed Church in Hungary, Faculty
of Humanities

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-,
vallás- és kultúrtörténeti folyóirata

JAPÁN IRODALOM ÉS FILOZÓFIA
JAPANESE LITERATURE AND PHILOSOPHY

XIV. ÉVFOLYAM (2022), 2. SZÁM

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó: KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

Felelős kiadó: HORVÁTH GÉZA, a BTK dékánja

Felelős szerkesztő: FRAZER-IMREGH MONIKA

Szerkesztők: FÜLÖP JÓZSEF
NAGY ANDREA
PÉTI MIKLÓS

Szerkesztőbizottság: FABINY TIBOR
HEGYI DOLORES
HORVÁTH EMÓKE
KURUCZ GYÖRGY
NAGY MARIANN
TÜSKÉS ANNA
VÁMOS PÉTER
VASSÁNYI MIKLÓS

Angol anyanyelvű lektor: JOANNA FRAZER
Francia lektor: TÜSKÉS ANNA
Német anyanyelvű lektor: SZATMÁRI PETRA

*A megjelentetésre szánt kéziratokat, illetve a megrendeléseket a következő címre kérjük küldeni:
orpheusnoster@googlegroups.com
Authors should submit manuscripts to the email address <orpheusnoster@googlegroups.com>*

ISSN 2061-456X

Az első borítón: Kitagava Utamaro: Korunk három szépsége, 1793

*A hátsó borítón: A szoros és a tágas kapu ábrázolása: Máté 7, 13.
Kálvin Institutio Christianae religionis c. művének fedlapján.
Kiadó: Antonius Rebulius, Genf, 1561.*

A nyomdai munkákat a Könyvpont Nyomda Kft. végezte, felelős vezető Gembela Zsolt.

A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: orpheusnoster.kre.hu
EPA: epa.oszk.hu/03100/03133
Real-J: real-j.mtak.hu/view/journal/Orpheus_Noster.html
CEEOL: ceeol.com/search/journal-detail?id=2173
MTMT: mtmt.hu/orpheus-noster
MATARKA: matarka.hu/szam_list.php?fisz=1940
LinkedIn: linkedin.com/in/orpheusnoster

TARTALOM

LÁZÁR MARIANNA
 魏志倭人傳. *A Vej-dinasztia története – Feljegyzések a va népről* 7

SOÓS SÁNDOR BALÁZS
Nishida Kitaró A jó kutatása című írásának első japán előszava 25

HORNOS DÁNIEL
Az első Buke sohatto, a 17. századi szamuráj törvénykönyv magyar fordítása és filológiai elemzése .. 38

JANÓ ISTVÁN
*A vorticismus távol-keleti gyökerei – Japán és kínai kulturális hatások
 Ezra Pound költészetében* 50

SOMODI JÚLIA – VALENTE ALBERTINA VICTORIA – ERDŐS VERONIKA
Filmfeliratozás tanórán. A hibakusák dokumentumfilmjeiből készített filmfeliratok tanulságai 66

MŰHELY

FRAZER-ÍMREGH MONIKA (ford.)
Angelo Poliziano: Levelek, II. könyv, 1–2. levél 81

FÜLÖP JÓZSEF
Esszék a nulladik órából 83

PALLÓS ÁRON – SZIJÁRTÓ HAJNALKA (ford.)
Marie Luise Kaschnitz: Emberek és dolgok 1945-ben 86

RECENZIO

SAMU VERONIKA
 Kortárs Japanológia II. Japánnyelv-pedagógia Magyarországon. Szerk.: Wakai Seiji – Sági Attila. Károli Gáspár Református Egyetem – Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017, 250 pp. 93

GERGELY ATTILA
Megélt vallástörténet. Nemeshegyi Péter SJ: A kelet-ázsiai vallások története. Szerk. Vámos Péter. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2020, 137 pp. 96

G. BOGÁR EDIT
 Klasszikus művek újrafordítása. Szerk. Gulyás Adrienne – Mudriczkei Judit – Sepsi Enikő – Horváth Géza. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2021, 296 pp. . 99

KISS-MIKÓ NIKOLETTA
Polgár Balázs: Csata a Harsány-hegynél (1687) – Háború, régészet és kulturális örökségvédelem. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest, 2020, 242 pp. 104

CONTENTS

MARIANNA LÁZÁR <i>Records of Wei: An Account of the Wa people (魏志倭人傳)</i>	7
SÁNDOR BALÁZS SOÓS <i>The First Japanese Preface to Nishida Kitaro: Researching the Good</i>	25
DÁNIEL HORNOS <i>Hungarian Translation and Philological Analysis of the First Buke shohatto</i>	38
ISTVÁN JANÓ <i>Far Eastern Roots of Vorticism - Japanese and Chinese Cultural Influences in Ezra Pound's Poetry</i>	50
JÚLIA SOMODI–ALBERTINA VICTORIA VALENTE–VERONIKA ERDŐS <i>Making Subtitles in Class. Lessons Learned from Subtitles Made for the Hibakushas' Documentaries</i>	66
WORKSHOP	
MONIKA FRAZER-IMREGH <i>Angelo Poliziano: Letters, II. Book, 1st and 2nd letter</i>	81
JÓZSEF FÜLÖP <i>Essays from Hour Zero</i>	83
ÁRON PALLÓS – HAJNALKA SZIJÁRTÓ (transl.) <i>Marie Luise Kaschnitz: People and Things in 1945</i>	86
BOOK REVIEWS	
VERONIKA SAMU Kortárs Japanológia II. Japánnyelv-pedagógia Magyarországon. Eds. Wakai Seiji – Sági Attila. <i>Károli Gáspár Református Egyetem – Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017, 250 pp.</i>	93
ATTILA GERGELY <i>Megélt vallástörténet. Nemeshegyi Péter SJ: A kelet-ázsiai vallások története. Ed. Vámos Péter. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2020, 137 pp.</i>	96
EDIT G. BOGÁR Klasszikus művek újrafordítása. Eds. Gulyás Adrienne – Mudriczki Judit – Sepső Enikő – Horváth Géza. <i>Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2021, 296 pp.</i>	99
NIKOLETTA KISS-MIKÓ <i>Polgár Balázs: Csata a Harsány-hegynél (1687) – Háború, régészet és kulturális örökségvédelem. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest, 2020, 242 pp.</i>	104

SZÁMUNK SZERZŐI / AUTHORS

ERDŐS VERONIKA (1995), MA hallgató, KRE, Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete, Japanológia Tanszék, erdosv54@gmail.com

FRAZER-IMREGH MONIKA PhD (1966), reneszánsz-kutató, klasszika-filológus, KRE BTK Történelmi Intézet, Ókortörténelmi és Segédtudományok Tanszék, imreghmonika@gmail.com

FÜLÖP JÓZSEF PhD (1979), germanista, esztéta, KRE BTK Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Szabadbölcsezet Tanszék, LFZE Egyházzene Tanszék, fujozsef@gmail.com

G. BOGÁR EDIT PhD (1963–2022), műfordító

GERGELY ATTILA dr. univ. (1950), szociológus, Kelet-Ázsia kutató, KRE BTK Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete, gergely@shirokuma.hu

HORNOS DÁNIEL MA (1992), japanológus, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Japanológia Doktori Program, hornosdani@gmail.com

JANÓ ISTVÁN dr. univ. (1955), műfordító, irodalomtörténész, KRE, Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete, Japanológia Tanszék, janoistvan2@gmail.com

KISS-MIKÓ NIKOLETTA MA (1992), történész doktorjelölt, KRE BTK, mikonikus@gmail.com

LÁZÁR MARIANNA PhD (1985), japanológus, ókortörténész, KRE, Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete, Japanológia Tanszék, lazar.marianna@kre.hu

PALLÓS ÁRON (1998), szabadbölcsezet (KRE) és MA-hallgató a KRE BTK Német Nyelv és Irodalom Tanszékén, pallosarond@gmail.com

SAMU VERONIKA MA (1986), japanológus, KRE, Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete, Japanológia Tanszék, samu.veronika@kre.hu

SOMODI JÚLIA PhD (1975), japanológus, KRE, Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete, Japanológia Tanszék, somodi.julia@kre.hu

SOÓS SÁNDOR BALÁZS PhD (1971), vallástörténész, KRE Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete, Japanológia Tanszék, soos.sandor@kre.hu

SZIJÁRTÓ HAJNALKA (1998), angol nyelv és kultúra tanára – német nyelv és kultúra tanára osztatlan mesterképzés (KRE), sziszi.hajni@gmail.com

VALENTE ALBERTINA VICTORIA (1996), MA-hallgató, Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete, Japanológia Tanszék, valente.alvi@gmail.com

.....

LÁZÁR MARIANNA

魏志倭人傳. A Vej-dinasztiá története – Feljegyzések a va népről

Bevezető a magyar fordításhoz

A *Vej cse Vo-zen csuan* 魏志倭人傳 (jap.: *Gisi Vadzsinden* 魏志倭人伝) néven közismertté vált krónikafejezet („A Vej-dinasztiá története: Feljegyzések a va népről”) az i. sz. 3. században élt japán nép (kül)politikai és társadalmi viszonyait, földrajzát és hagyományait tárgyalja. A Cseng Sou 陳壽 (233–297) történetíró által összeállított *Szan kuo Cse*¹ 三國志 („A Három Királyság Története”) krónikában szereplő fejezet eredeti címe 三國志 *Vej su Vu van hszi-en-pej tung-ji csuan vo-zen-tiao* 魏書 卷三十 烏丸 (桓)鮮卑東夷傳 倭人条² és az i. sz. 3. század végén jegyezték fel.³ Nem lehet tudni pontosan, hogy mikor vált általánossá a *Vej su* helyett a *Vej cse* elnevezés, de annyi bizonyos, hogy az i. sz. 7. század első felében összeállított *Szuj su* 隋書 nyolcvanadik kötetében található bibliográfiában már így szerepel,⁴ ezért feltételezhető, hogy a Tang-dinasztiá (618–907) legelején vagy kevéssel előtte kaphatta az i. sz. 551–554-ben összeállított hivatalos krónikától, a *Vej Sutól* megkülönböztető címét.⁵

Cseng Sou történetíró kínai és/vagy japán követek és utazók jelentései alapján, valamint a korábban készült kínai történeti krónikák adatai alapján készíthette el a fejezetet.⁶ Szerkezetét és tartalmát tekintve a „Feljegyzések a va népről” fejezet hat részre osztható: földrajzi adatok, hagyományok, társadalom, történelem, (ismételten) földrajzi adatok, valamint diplomácia (külpolitika).

A késő jajoi-kori japán kisállamokat bemutató szövegben különösen a földrajzi vonatkozású információk (utazási irányok és távolságok) ellentmondásosak, több japán régióra is ráillenek. Az sem egyértelmű mindig, hogy a közölt információ

¹ Ez a *Szan kuo Cse* nem összekeverendő a 14. századi *Szan kuo Jen-ji* 三國演義 (magyarul: *A három királyság regényes története*) című történelmi regénnyel. A jóval korábban elkészített krónika három ókori kínai dinasztiá – Vej 魏 (220–265), a déli Vu 吳 (222–280) és az északnyugati Su 蜀 (221–263) – történetét foglalja össze, valamint a *Huszonnégy történeti mű* egyike.

² Eredeti címe japán olvasattal: *Szangoku-si Giso maki szandzsú Ugan Szenbi Töi-den Vadzsinden-dzsö*

³ A Vej-dinasztiá története harminc kötetben van feldolgozva, amiből az utolsó kötet a „keleti barbárok” 東夷 foglalkozik. Ennek a harmincadik kötetnek az egyik fejezete az, amiben a Va királysághoz vezető útról és a jajoi-kori japánokról részletes leírást kapunk, de a kötet foglalkozik még többek között Kogurjával és Mandzsúriával is.

⁴ *Szuj Su*: chinesenotes.com/suishu.html (hivatkozás és ellenőrzés dátuma: 2020. 07. 29.)

⁵ Az Északi Vej-dinasztiá 北魏 (386–534) hivatalos krónikáját is *Vej Su* 魏書 névvel illetik, első sorban ez okozhatta a névváltoztatást, de a *Vej cse* 魏志 elnevezés pl. a hasonló *Vej Lüe* 魏略 mütől is egyértelműen megkülönbözteti a harmadik századi krónikát.

⁶ Nem feltétlenül lehet megállapítani, hogy valóban jártak-e kínai császári udvari követek Va földjén, vagy többnyire csak a kínai császári udvarba látogató japán követek beszámolóira és a közvetítő tajfangi követek (kínai hivatalnokok, katonatisztek) jelentéseire támaszkodva írta meg Csen Sou a fejezetet.

közemberekre vagy az arisztokráciára vonatkozik-e, de valószínű, hogy a követek a magasabb társadalmi osztály tagjaival érintkeztek.

Az eredeti *Szan kuo cse* jelenleg ismert két legkorábbi kiadása a 12. századból maradt fenn. Mivel (kis) eltérések vannak a japán népről szóló fejezetek között, minden bizonnyal nem ugyanabból a műből dolgozták át a szung-kori kiadásokat.⁷ A kutatók a 12. század végén megjelent *Sao-hszi pen* 紹熙本 kommentárral ellátott kiadást tartják az eredetihez legközelebb álló változatnak, így a modern fordítások is általában ezt a szöveget veszik alapul. Az itt közölt magyar fordítást ennek megfelelően a *Sao-hszi pen*-féle szöveg,⁸ illetve az ezt feldolgozó japán szakirodalom alapján készítettem.

Eddig angol nyelven három teljes, kommentárral ellátott fordítás jelent meg a „Feljegyzések a va népről” című fejezetből: ezek Szaeki Arikijo, Joshua A. Fogel, Nonno és Soumaré (és társszerkesztőinek) munkái.⁹ Míg Soumaré inkább japán kultúrtörténeti és régészeti szempontból, japán kutatásokra támaszkodva készítette el gazdagon illusztrált munkáját (2009), addig Nonno általános antropológiai és nyelvészeti kérdéseket (pl. etnonímák, ainu, mandzsu, illetve ausztrónéziai eredetű helynevek és személynevek) vizsgál az eredeti szöveg fordítása közben (2016). Szaeki Arikijo alapos filológiai kutatását Joshua A. Fogel fordította angolra 2018-ban.¹⁰

A tárgyalt időszak és kutatásának kérdéskörei

A Jajoi-kor 弥生時代 japán őstörténeti korszak, amit általánosan az i. e. 5–4. századtól az i. sz. 3. század közepéig datálnak. A legújabb régészeti vizsgálatok alapján a mai Japán egyes részein már az i. e. 10. századtól is beszélhetünk helyi jellegzetességekkel bíró átmeneti jajoi kultúrákról.¹¹ A kelet-ázsiai kontinens felől – többnyire a Koreai-félszigeten keresztül – érkezett bevándorlók hatására először Észak-Kjúsún, majd később Sikokun és Honsú nagyobbik részén is terjedni kezdett az öntözéses rizstermesztés és a fémmegmunkálás (vaskovácsolás, bronzöntés) ismerete. A rizstermesztés meghatározta a jajoi-kori japán nép közösségi szerveződését. E földműves társadalom szerkezete idővel egyre összetettebbé vált. Az újrakezdődő klímaváltozás miatt a tenger előntötte a tengerpart menti termőföldeket és településeket, és fegyveres konfliktusok robbantak ki a még fel nem tört, távolabb eső megművelhető földterületekért.¹² Ekkor alakultak ki feltehetőleg az első erődítményszerű, sáncárcokkal

⁷ SOUMARÉ Massimo et. al. (ed.): *Japan in Five Ancient Chinese Chronicles: Wo, the Land of Yamatai, and Queen Himiko*, Fukuoka, Kurodahan Press, 2009. 3.

⁸ ctext.org/text.pl?node=603372&cf=en (hivatkozás és ellenőrzés dátuma: 2020. 07. 29.)

⁹ Tresi NONNO: „Commented translation of 魏志倭人伝 Notes about Wa people from the chronicle of Wei”, *Cultural Anthropology and Ethnosemiotics (CAES)* Vol. 2, 2016/1. 13–33; SOUMARÉ: i. m.

¹⁰ Saeki Arikijo (ed.), Joshua A. Fogel (ford.): *Reading the Treatise on the People of the Wa in the Chronicle of the Kingdom of Wei: The World's Earliest Written Text on Japan*, Portland, MerwinAsia, 2018.

¹¹ FUDZSIO Sinicsiró et. al.: „Jajoi dzsidai no kaisi nendai -AMS- tanszo 14 nendai szokutei ni joru kószeido nendai taikai no kócsiku”, *Szókendai bunka kagaku kenkjú* 1, 2005/8, 73.

¹² William Wayne FARRIS: *Sacred Texts and Buried Treasures: Issues in the Historical Archaeology of Ancient Japan*, Honolulu, University of Hawaii Press, 1998, 25.

és őrtoronnyal védett törzsi kisállamok, melyek önálló hagyománnyal rendelkeztek. A természet tiszteletéhez, az évszakok körforgásához és a vetés-aratáshoz kapcsolódó első vallásos szertartások és hagyományok ekkor verhettek gyökeret az egyes kisállamok társadalmában. Az észak-kjúsúi Josinogari-lelőhely az egyik legismertebb régészeti példája ennek a fejlődési folyamatnak. A helyi hatalmasságok emelt fapadlózatú épületekben kezdtek élni, rezidenciájuk mellett pedig egyre több raktár- és egyéb épület emelkedett. Az épületek szomszédságában, egy erre kijelölt helyen különböző szertartásokat végeztek, és megjelentek az első – lakóépületektől elszeparált – temetők is. Ugyanebben az i. sz. 2–3. századi időszakban, az észak-kjúsúi régióban és a Japán-tenger felőli oldalon elhelyezkedő honsúi kisállamok egy része külföldi és belföldi tengeri kereskedelemmel foglalkozott (például az Iki kisállam, melyet a szöveg is említ). A „Feljegyzések a va népről” krónikafejezet sok értékes információt tartalmaz erről az összetett földműves társadalomról és annak ősi hagyományairól.

A legkorábbi ismert kínai–japán kapcsolatáról egy 漢委奴國王 *Han Va nu-kuo wang* („Han birodalom Va-beli Na államának fejedelme”) feliratú kínai aranypecsét tanúskodik. A Késő-Han-kor hivatalos krónikája (*Hou Han su* 後漢書, 398–445) szerint az akkori Han uralkodó i. sz. 57-ben adományozta e tárgyat a vazallus Va királyságon belüli Na kisállam uralkodójának, miután Na állam követei ajándékokkal járultak a kínai császár elé.¹³ Bár nem tudni pontosan, hogy ezek a Josinogarihoz,¹⁴ Ikihez és Nahoz, vagy a szövegben említett Jamataihoz hasonló törzsi hatalmi központok milyen eszközökkel gyakorolták a hatalmat, a kései Jajoi-korszakra (i. sz. 3. század) kifejlődött, önálló hiedelemvilággal rendelkező államkezdemények már egész Japánban elterjedtek. Folyamatosan kiterjesztve befolyási övezetük határát, a helyi hatalmi központokból a 3. század végén egyre nagyobb, hegemon államok születtek (pl. Jamato, Izumo, Kibi, Kosi stb.).

A japán őstörténet- és régészetkutatásban mind a mai napig az egyik legfőbb vita tárgya a fordításban is szereplő, Va királyságot összefogó Jamatai állam lehetséges elhelyezkedése. A két legelfogadottabb teória szerint Jamatai Észak-Kjúsún vagy pedig a Kinai-medencében, Honsú Kanszai régiójában létezhetett. A második világháború óta végzett kutatások többsége (mintegy másfélszerese) az észak-kjúsúi régiót feltételezi lehetséges helyszínnek, azonban továbbra sincs olyan döntő jellegű bizonyíték, mely ezt egyértelműen alátámasztaná. A nyugati Japán-kutatásban J. Edward Kidder Jr. foglalkozott eddig legtöbbit a téma érveivel és ellenérveivel, ő maga pedig a narai Makimuku-lelőhelyet nevezte meg Jamatai állam lehetséges helyszínéül – erősítve ezzel a Kanszai teóriát.¹⁵ A „Feljegyzések a va népről” című

¹³ *Hou Han su*: ctext.org/hou-han-shu/ens (hivatkozás és ellenőrzés dátuma: 2020. 07. 29.)

¹⁴ A Szaga prefektúrában található Josinogari-lelőhely (吉野ヶ里遺跡) 22 hektáros területe a Jajoi-korszak minden szakaszában közösségek lakóhelyéül és temetkezési helyéül szolgált. A régészeti leletek (vas- és bronzfegyverek, bronztükrök, épület- és ároknyomok, rőzsekerítés maradványok, hadzsiki kerámiák, urnák stb.) arról tanúskodnak, hogy az i. sz. 2. századra regionális központtá vált és Kínával is kereskedett. Az erődszerű hatalmas település korabeli megnevezését nem ismerjük.

¹⁵ J. EDWARD KIDDER JR.: *Himiko and Japan's Elusive Chieftdom of Yamatai: Archaeology, History, and Mythology*, Honolulu, University of Hawaii Press, 2007, 239–282.

forrást vizsgálva sem kapunk egyértelmű választ a kérdésre: míg az Észak-Kjúsu teória a szöveg földrajzi távolságainak leírását, a Kanszai teória az irányokra vonatkozó adatokat vonja kétségbe.¹⁶

A lefordított műből nyilvánvaló, hogy a Va királyságot és annak központját Jamatait egy Himiko nevű, sámánként tisztelt királynő vezette, aki „varázslattal irányította” népét központi udvarából. Palotáját őrtornyok és árkok övezték, személyét fegyveres harcosok védték. A forrás szerint tehát a hatalom gyakorlása elsősorban vallási alapon működött, azonban a szöveg kétértelmősége miatt nem tisztázott, hogy Himiko szakrális és világi vezetői szerepet is betöltött-e (és öccse tényleg csak távolról segítette a kormányzásban), vagy kizárólag szakrális vezetőként, sámán-papnőként uralkodott.

A szövegből nem derül ki továbbá, hogy a Va királysághoz tartozó kisállamok milyen formában váltak a királyság részeivé. A szöveg azt sugallja, hogy voltak olyan kisállamok, melyek hűségesen követték a királynő utasításait (így „szövetséges” kapcsolatról beszélhetünk), míg más kisállamokat Jamatai valószínűleg meghódított. Ez megmagyarázná azt is, hogy egyes területeken miért volt szükség katonai jellegű kormányzókra.

A külkapcsolatokat leíró részből megtudjuk, hogy Va királyság 238-ban követekkel ajándékot küldött a Vej császárnak, amit a kínaiak viszonoztak, és ami arra indította a Vej udvart, hogy feljegyezzék ismereteiket a japán népről. Az, hogy Va királynője a szentesítő irat szerint „vazallusa” lett a kínai császárnak, a korabeli kínai diplomácia megszokott gyakorlata volt, ez azonban csak szimbolikus vazallusi viszonyt jelentett (amit mind a Vej uralkodó, mind a Va királynő és a helyi hatalmaságok is eltérő módon értelmezhettek akkoriban).

Az első japán krónikák, a *Kodzsiki* 古事記 (712) és a *Nibonsoki* 日本書紀 (720) nem tesznek említést Himikóról, azonban kiemelnek két, császári családhoz tartozó sámán-papnő jellegű személyt (*mikót*).¹⁷ Kronológiai szempontból egyikük sem abban az i. sz. 3. századi időszakban élt, amiről a kínai krónikák megemlékeznek Himikóval kapcsolatban. Amikor az Edo-korban feldolgozták és kommentárt írtak a *Kodzsiki*hoz és a *Nibonsoki*hoz, kérdések sorát indította el, hogy a *Nibonsoki*ban nem csak, hogy idéznek a *Vej cse Vo-zszen csuanból* (Himikora, „királynőként” – *nü-vang* 女王 – hivatkozva), de a *Nibonsoki* kronológiája szerint, Himiko uralkodása idején, különösen azokban az években, amikor Himiko aktív kapcsolatot tartott a Vej

¹⁶ Amikor megpróbálták rekonstruálni a Tajfang és Jamatai közt leírt útvonalat (az irányok, a távolságok és egy ilyen utazás valóságban is működő feltételezett ideje alapján), és ezt összevetették a jelenleg ismert kelet-ázsiai térképpel, világosan látszik, hogy a szöveg számadatai és megadott irányai valamilyen mértékben hibásak. Így a problémás pontok miatt az is elképzelhető, hogy nem jártak kínai küldöttek Va földjén, a történetíró „csak” a kínai császári udvarba látogató japán követek szavait jegyezték fel és egészítették ki. (IMAMURA Keidzsi: *Prehistoric Japan: New Perspectives on Insular East Asia*. Honolulu, University of Hawaii Press, 1996, 188.)

¹⁷ Szuinin császár és Kórei császár lányait.

udvarral, Japánban a legendás alaknak számító Dzsingú császárnő¹⁸ uralkodott.¹⁹ A császárnő természetfeletti erőt felmutató legendás élete miatt, valamint a nevéhez fűződő mitikus koreai hadjárat²⁰ miatt a 19. században a nacionalista ideológiát valló japán kutatók egész sora azonosította Himiko alakját Dzsingú császárnőjével.²¹ Dzsingún kívül még magával a sintó mitológia napistennőjével, Amateraszu no Ómikamival azonosítják Himiko alakját.²²

Itt kiemelendő továbbá az a tény, hogy a 12. századi koreai *Három Királyság története* (*Szamguk Szagi*) krónikában megjelenik Himiko neve (女王卑彌乎). A koreai forrás szerint Himiko követei i. sz. 173-ban járultak ajándékokkal a Va királysággal baráti kapcsolatot ápoló Silla Adalla (阿達羅) nevű királya elé. Ez az évszám nem egyezik a *Vej cse Vo-zen csuan* adatával (eszerint 238-ban utaztak először Kínába japán követek a Koreai-félszigeten keresztül), annak ellenére, hogy a mű a kínai krónikára is hivatkozik forrásként. A *Szamguk Szagi* első (modern) japán fordítója és kommentárírója, Inoue Hideo ezt az eltérést azzal magyarázza, hogy a 12. századi koreai szerkesztő egy ciklussal elszámolhatta a hagyományos kínai naptárrendszer (干支) alapján megadott évszámot.²³

Jelen fordításban minden japán vonatkozású kínai elnevezés a jelenleg legelfogadottabb japán olvasattal, magyar átírásban szerepel, így például a japán államra és népére használt *Vo* 倭 olvasat helyett végig a *Va* olvasható. A klasszikus kínai szavak történelmi olvasataira és azok japán nyelvészeti elemzésére nem vállalkozom sem a bevezetőben, sem a jegyzetekben, de annyit érdemes röviden megemlíteni, hogy a jelenleg széles körben használt japán Jamatai 邪馬台 elnevezés ebben a formájában egyszer sem fordul elő a jelenleg lefordított *Vej-dinasztiá történetében*, helyette a japán Jamaicsi 邪馬壹 (kínaiul Jamaji) alakban szerepel. Az ókori kínai történelmi krónikák három féle nevet is használtak Jamatai államra: 邪馬臺, 邪馬台, 邪摩堆.²⁴ A ma használatos kínai helynevek népszerű magyar átírásban szerepelnek a fordításban.

¹⁸ A nyugati szakirodalom „császárnőként” említi általában Dzsingút, de az eredeti megnevezése „császárné” (kógó皇后), aki férje (Csúai császár) halála után régensként (szessó 摂政) kormányozta az országot.

¹⁹ SZAKAMOTO Taró. et. al. (ed.): *Nihonsoki* Vol. 2, Tokió, Ivanami Bunko, 2003. 172, 238.

²⁰ Bár az i. sz. 414-ben készített Kvanggeto-sztélén (廣開土王陵碑) lévő felirat szerint valóban harcolt a Koreai-félszigeten a japán sereg a 4. század végén (Kogurjó ellen), semmilyen régészeti bizonyíték nincs arra, hogy már a 3. században megpróbáltak volna koreai területeket szerezni.

²¹ KIDDER Jr: i. m. 239–282.

²² JASZUMOTO Biten: *Himiko no Nazo*, Tokió, Kodansa, 1972, 68.

²³ INOUE Hideo (ford.): *Szankoku Siki*, I. kötet, Tójó bunko 372, Tokió, Heibonsa, 1980, 61.

²⁴ SOUMARÉ: i. m. 2.

A Vej-dinasztia története: a va népről

A va nép Tajfangtól²⁵ délkeletre él a nagy óceán közepén, ahol hegyi szigeten alapították államaikat. Egykor több mint száz [kis] államuk [létezett] és követek már jártak a Han császári udvarban. Jelenleg harminc kisállam²⁶ tartja udvarunkkal a kapcsolatot követeken és tolmácsokon keresztül.²⁷ Ahhoz, hogy eljussunk Tajfangból Va királyságba, először a partvidék mentén kell haladni, majd miután átkeltünk a Han²⁸ állam földjén, néha délre, néha pedig kelet felé kell továbbutazni egészen addig, míg el nem érjük Kuja²⁹ koreai államot [狗邪韓], ami egyben a Va királyság északi partvonala is. Az út összesen több mint hétezer li.³⁰

Azután itt kell először tengerre szállni. Több mint ezer li utazás után megérkeünk Cuma [對馬]³¹ kisállam területére. Az itteni kormányzót Hikunak [卑狗],³² rangban utána következő tisztviselőjét pedig Hinamorinak [卑奴母離]³³ nevezik. A messzi tengerben lévő sziget lakosai meredek hegyek és sűrű erdők közt élnek, földjük nagyjából négyszáz li [mintegy 200 km²-nyi] területet ölel fel. Útjaik olyanok, mint a vadcsapások. Mintegy ezer család él itt. Nincs jó termőföld [rizstermesztéshez]. Tengeri élőlényeken élnek, de északra vagy délre hajózva terményeket is be tudnak szerezni a piacokról.

Ha [Cumától] ismét dél felé hajózunk és átkelünk a Han-tengeren [瀚海], elérrünk Itai [一大]³⁴ kisállamba. Itt is Hikunak nevezik a kormányzót és Hinamorinak

²⁵ Tajfang, 帶方郡 (204–313) kínai kolónia volt a Vej-dinasztia (i. sz. 220–265) idején. A négy Han katonai kormányzóság egyikéből (Lölöngből) kivált körzet a Koreai-félsziget északi vagy középső részén léteztetett. (nem tisztázott pontos helye) Az elsősorban katonai és diplomáciai céllal fenntartott körzet a Han-kor (i. e. 206 – i. sz. 220) után következő zűrzavaros időszak ellenére is jó kapcsolatot ápolt a Vej fővárossal és a kapcsolatfelvétel után Va állammal is. Közvetítette a kínai filozófiát, nyelvet és kultúrát, valamint közvetítő államként működött a kínai és külföldi követek között is. Kogurjó térnyerése miatt 313-ban megszűnt.

²⁶ Ez a szám feltehetőleg csak a Vej-dinasztiával diplomáciai kapcsolatban álló kisállamokra vonatkozik, ennél jóval több létezhetett a mai szigetek területén. Jelenlegi régészeti ismereteink szerint a Jajoi-korban csak Észak-Kjúsún harminc-negyven kisállam létezett. (SAHARA Makoto: *Gisi Vadzsinden no Kókogaku*, Tokió, Ivanami Gendai Bunko. 2003. 17.)

²⁷ Több elmélet is született arra, hogy miért csökkent le százaz nagyságrendről harmincra a kisállamok száma. Valószínű, hogy a területszerzési igény és a trónutódlás miatt kitört kisebb-nagyobb háborúk, valamint a sokkal archaikusabb törzsi csoportosulások állammá szerveződése okozhatta. JAMAŌ Jukihisza (ford.): *Gisi Vadzsinden*. Tokió, Kódansa Gendai Sinso, 1986. 34.

²⁸ A *han* 韓 írásjegy önmagában Koreára utal, de itt a szövegben valószínűleg az akkori Mahan 馬韓 államszövetségre vonatkozik. A Koreai-félsziget déli részét három államszövetség (Mahan, Csinhan és Pjonhan) foglalta el az i. e. 1. és i. sz. 4. század között.

²⁹ Valószínűleg a hat kisebb államból álló *Kaja* (加耶) államszövetségre utal. A Koreai-félsziget legdélebbi részén helyezkedett el az i. sz. 1–6. század között.

³⁰ Ókori kínai mértékegység, 1 li (里) kb. 400–500 méternek felel meg.

³¹ A mai Cusima szigete.

³² Hiku (卑狗): a későbbi japán *biko* (彦) helytartói rang kínai megnevezése lehet.

³³ Hinamori (卑奴母離): Lehetséges, hogy ez megegyezik a japán *binamori* (夷守) elnevezéssel, amit először (938) a *Vamjó Ruidzsusó* (倭名類聚抄) kandzsi szótárban használtak.

³⁴ A mai Iki (壹岐) szigetnek felel meg. A kisállam központja a Haru no Cudzsi-lelőhely (原の辻遺跡) területén lehetett.

a helyettesét. Az állam nagyjából háromszáz li területű [körülbelül százötven km²], és körülbelül háromezer háztartást számlál. A szigetet bambuszligetek és sűrű erdők borítják. Előfordulnak rizsföldek is, de ahhoz kevés, hogy ellássák vele magukat, ezért ők is északi és déli piacokról szerzik be a szükséges mennyiséget.

Innen nagyjából ezer li [körülbelül ötszáz km] távolságot kell utazni a tengeren, és megérkezünk Macuro [末廬]³⁵ kisállamba. Itt mintegy négyezer család él, többségük a tengerparton vagy a hegyek lábánál. Területét annyira benőtték a fák és fűfélék, hogy szinte nem is látják az előttük haladót. Az ittlakók nagyon ügyes halászok, akármilyen vízből képesek kifogni a halat és a kagylót, legyen az mély vagy sekély.

Ha ötszáz lit [körülbelül kétszázötven km-t] utazunk délkelet felé a szárazföldön, elérjük Ito [伊都]³⁶ kisállam földjét. Helytartóját Nikinek [爾支], tanácsadóját pedig Szemokónak [泄謨觚] és Hikokónak [柄渠觚] nevezik. E terület több mint ezer háztartást számlál.³⁷ Bár van fejedelmük, a nép a királynő országának van alárendelve. Itt szoktak mindig megszállni a Tajfagból érkező követek, amikor [Va királyságba] megérkeznek vagy [látogatásuk után] hazafelé tartanak.

Ha száz lit [mintegy ötven km-t] dél-kelet felé utazunk, Na [奴] kisállamba érkezünk.³⁸ Az itteni helytartót Simakónak [兕馬觚], tanácsadóját pedig Hinamorinak [卑奴母離] nevezik. Ez a kisállam több mint húszezer háztartásból áll. Ha még száz lival keletebbre megyünk, elérjük Fumi [不彌] kisállam területét. Vezetőjét Tamának [多模],³⁹ az alatta szolgáló tisztségviselőt Hinamorinak [卑奴母離] nevezik. Itt körülbelül ezer család él.

Azután továbbra is déli irányba haladva, húsz nap hajóút után elérjük Zuma [投馬] kisállamot. Az itteni főtitészttségviselőt Miminek [彌彌], tanácsadóját Miminarinak [彌彌那利] nevezik. Ez a kisállam körülbelül ötvenezer háztartást számlál.

Ahhoz, hogy eljussunk a még délebbi Jamaicsi/Jamatai⁴⁰ [邪馬壹] állam földjére, ahol a királynő központi udvara is található, tíz napot kell hajózni, utána pedig

³⁵ Macuro (末廬國): A mai Macuura (松浦) város területén elhelyezkedő kisállam lehetett, a területen kevés jajoi-kori lelőhely található.

³⁶ Ito állam a mai Itosima (糸島市) város környéki tengerparti területeken helyezkedhetett el. A lelőhelyek gazdag leletanyaga arra utal, hogy diplomáciai hídfőállásként működhetett Va és az ókori kelet-ázsiai államok között. Felmerül a kérdés, hogy ha Ito állam volt az első diplomáciai hídfőállás Kjúsú területén, miért utaztak először Macuroba a kínaiak és onnan miért a szárazföldön, hegyvidéki területen átkelve utaztak Itóba? Sokkal egyszerűbb lett volna Itaiból egyből Itoba hajózni. Vajon ebben az időszakban Va állam területére csak Macuroban léphettek a kontinens felől érkező külföldiek, Itóban nem szállhattak partra?

³⁷ E feljegyzéssel ellentétben, a ma ismert lelőhelyek (például a fukuokai Hirabaru-lelőhely, 平原遺跡) alapján azt mondhatjuk, hogy Ito állam feltételezett területén ekkor mintegy nyolcezer család élt.

³⁸ Több teória is létezik az egykori Na állam elhelyezkedésére, jelenleg a legtöbb kutató a fukuokai Kaszuga város környékét nevezi meg lehetséges területként.

³⁹ Tama vagy Tamo olvasat is lehetséges japánul.

⁴⁰ Valójában a megadott írásjegyek alapján japánul Jamaicsinek kellene kiolvasni, de a modern-kori japán fordítás a széles körben elterjedt elnevezést, a Jamatait használja.

még egy hónapot kell gyalogolni a szárazföldön.⁴¹ A főhivatalnokot Ikimának [伊支馬] nevezik, utána rangban a Mimaszi [彌馬升] következik, őt követi a Mimakaki [彌馬獲支] és Nakatei⁴² [奴佳鞮] megnevezésű tisztségviselő. Itt legalább hetvez-ezer család él. Bár a királynő birodalmának északi felén élő családok számáról, az utak hosszáról elérhetőek rövid feljegyzések; a királyság többi területe, főleg a határterületek túl messze vannak a központtól és ezért azokról nincs részletes ismeretünk.

[Jamataitól délre fekszik] Sima [斯馬] és Ihaki [巴百支], [egyre délebbre utazva] Ija [伊邪], Taki [都支], Mina [彌奴], Kokata/Kokoto [好古都], Fuko [不呼], Szana [姐奴], Cusza [對蘇], Szana/Szona [蘇奴], Kojú [呼邑], Kanaszana/Kanaszona [華奴蘇奴], Ki [鬼] kisállamok sora következik. Utána következik Igo [爲吾], utána Kina [鬼奴]. Tovább haladva megérkezünk Jama [邪馬], Kjúdzszi [躬臣], Hari [巴利], Kiki [支惟], Ana/Una [烏奴] és végül Na [奴] kisállam területére. Ezzel elérjük a királynő birodalmának déli határát. Vától délre még létezik egy Kuna [狗奴] nevű állam is, amit férfi uralkodó vezet. Tudjuk, hogy az állam főtisztviselőjét Kukacsihikonak nevezik, és [Kuna népe felett] már nem uralkodik a királynő. Összességében körülbelül tizenkétezer li [körülbelül hatezer km] távolságra van a Va királyság Tajfangtól.

Rangtól és kortól függetlenül minden férfi arcát és testét tetoválás borítja. Már korábban is érkeztek innen tetovált követek udvarunkba, akik vezető hivatalnoknak vallották magukat. Úgy tartják, amikor a hszia uralkodó, Sao Kang király fia megszerezte Kuaicszi⁴³ [會稽] területét, rövidre vágatta a haját és teletetováltatta testét, hogy így óvja magát a [vízi] sárkányok jelentette veszedelemtől.⁴⁴

A Va vízi nép nagyszerűen érti a víz alatti halászatot és a kagylógyűjtést. [Merülés közben] tetovált testük elriasztja a nagyobb halakat és [veszélyesebb] tengeri állatokat. Meg azután testük díszítésére is szolgál manapság. A tetoválások mintái államokként eltérőek, sőt, vagy bal, vagy jobb oldalon van, vagy kicsi vagy nagy, tiszteletreméltó vagy alacsony rangú személynél is van különbség. Nem biztos, hogy meg van határozva, inkább országonként másképpen csinálják, más a szokás.

Ha csak a lemért [li] távolságot nézzük Tajfangtól a Va királysáig, azt mondhatjuk, hogy [a Va királyság] a kínai Tungjétől [東冶] és Kuaicsitól [會稽] pont ugyanannyi távolságra van, csak keleti irányban. A [va nép] szokásaiban nem kicsapongó. A férfiak hajukat a fejük két oldalára tűzve, harmatcseppre emlékeztető kontyba⁴⁵ fogva viselik, és ruhaanyagot tekernek a fejük köré. A testet fedő egyszerű ruhájukat csak néhány helyen kötik meg, szinte egyáltalán nincs bennük varrás. A nők

⁴¹ Ez a leírás önmagában azt sugallja, hogy Jamatai nem Kjúsún, hanem Honsú területén lehetett. Viszont, ha a „10” írásjegy másolási hiba lenne, és eredetileg „1” napi hajóút volt megadva, akkor a Kjúsú-teória is földrajzilag igaznak vélhető.

⁴² Elképzelhető, hogy ez a későbbi Nakato/Nakatomi családnév.

⁴³ 會稽: A mai Csiangszu és Csöcsiang tartomány területén létezett ősi kínai kormányzóság.

⁴⁴ A szövegben megemlített legendás történet Szema Csien történetíró leghíresebb munkájában, *A történetíró feljegyzéseiben* (*Si csi, 史記*) szerepel.

⁴⁵ Feltehetőleg későbbi (Kofun és Aszuka) korokban használt férfi hajviselet (*mizura, 角髮*) „elődje”.

nem kötik fel hajukat, hanem lazán hordják, alul összefogva. Viseletük tunikaszerű, aminek a felső részén lyuk tátong – itt bújnak bele fejükkel.

Rizst, hócsalánt⁴⁶ és kendert természetnek, illetve eperfát ültetnek a selyemhernyó tenyésztéshez. A fonást és a szövést is jól ismerik, finom hócsalán, vastag selyem és pamutszövet kerül ki [a kezük alól]. Földjeiken nem tartanak se szarvasmarhát, se lovakat.⁴⁷ Nem található meg náluk a tigris, a leopárd vagy a bárány, sőt, még a szarkát sem ismerik.

Katonáik lándzsákkal és pajzsokkal vannak felszerelve, és fájakkal harcolnak. A [japán] ijak alsó része rövidebb, felül pedig hosszabb. Bambusz nyílvevesszőik hegye vasból vagy csontból készül.⁴⁸ Életvitelük és tárgyaik hasonlítanak a taneri és csujai népek⁴⁹ mindennapjaira.

Va királyság meleg és kellemes éghajlatú. A nép így télen és nyáron is friss zöldségeket tud enni. Meztelen lábbal járnak. Házaikat külön helyiségekre osztják: az apa, az anya és a gyerekek is különböző helyen alszanak. Cinóberverős és piros színnel festik testüket, olyan módon, mint ahogy mi is a Középső Birodalomban [Kínában] festékporral színezzük magunkat. Étkezéskor az ennivalót tálcákon és cserépedényekben⁵⁰ szolgálják fel, amiből kézzel szednek.

Halottjaikat nem díszes duplakoporsóba, hanem csak egyetlen egyszerű [fa] koporsóba temetik.⁵¹ A sírt földdel borítják, sírhalmot készítenek. A haláltól számítva nagyjából tíz napig tart a gyász időszaka, ekkor mindannyian tartózkodnak a húsevéstől. Míg a legközelebbi hozzátartozók hangosan jajveszékelve elsiratják az elhunytat, a többiek énekelnek, táncolnak és szakét isznak.⁵² Amikor vége a gyá-

⁴⁶ 紵, *csu*: A hócsalán trópusi-szubtrópusi rosnövény, Magyarországon is használatos rami elnevezése is. A lenhez hasonlóan ruhát készítettek belőle.

⁴⁷ A régészeti leletek alapján a ló háziastása az i. sz. 4. század legvégétől kezdődhetett meg, míg a szarvasmarháé a 6. század végétől. (SAHARA: i. m. 60.)

⁴⁸ A ruházatra és a fegyverekre vonatkozó információk tartalma hasonlít az i. sz. 1. század végén összeállított *Korai Han-dinasztiá története* című történeti mű *Jüe* 粵 földjére vonatkozó leírására (前漢書地理志 粵地). Mi több, a korábbi (1. századi) krónika is úgy írja el *Jüe* népét, hogy hasonlóak szokásaikban a *taneri* és *csujai* emberekhez. Így a „Feljegyzések a va népről” vonatkozó részeinek tartalmi hitelessége bizonyos mértékben megkérdőjelezhető. Mindazonáltal, igen fontos tartalmi különbség a két szöveg között, hogy a vas nyílhegyeket kizárólag Va népénél említik meg. A jelenlegi régészeti ismereteink szerint Észak-Kjúsúról, Fukuoka prefektúrából kerültek elő a legnagyobb mennyiségben jajoi-kori vas nyílhegyek az országban. Több mint százszor annyi került elő innen, mint a narai régióból. (SAHARA: i. m. 67.)

⁴⁹ 儋耳朱崖: A jelenlegi Hajnan tartomány (Kína déli partjai mellett fekvő szigetcsoport) területén élt ősi népcsoportok.

⁵⁰ A kínai *pian-to* 簋豆 kifejezés a japán *takacuki* 高坏 kehelyszerű cserépedényre vonatkozhat.

⁵¹ A jajoi-kori, Kjúsún és Honsún is elterjedt kisebb méretű *funkjúbo* 墳丘墓 sírhalmából fejlődött ki Nyugat-Japánban a 3. század végére a *kofunnak* 古墳 nevezett nagyobb halomsír. Míg a *kofunok*ban fából vagy keménycserépből emelt magas emelvénybe süllyesztve helyezték el a koporsót, addig a *funkjúbo*okban (főleg az észak-kjúsú régióban) nem készítettek emelvényt a koporsónak. Elképzelhető, hogy a szövegben említett sírdomb, mely kétséget kizárólag csak az arisztokráciához köthető, a *funkjúbo* és a *kofun* átmeneti típusa volt.)

⁵² A narai régióban számos *kofun* halomsír földterületéről (térsegből?) kerültek elő táncoló, „imádkozó”,

szidőszaknak, a családtagok közösen elvonulnak a vízpartra és vízben mártózva megtisztítják magukat.⁵³ Ez a szokás hasonló a [kínai] gyászritushoz.⁵⁴

Amikor az emberek Va földjéről Kínába utaznak, mindig kiválasztanak egy személyt, aki nem ápolja a haját, nem mossa le magáról a bolhákat és tetveket, még a ruháját sem mossa ki az utazások alatt. Nem fogyaszt húst és nem érintkezhet nőkkal, mintha gyászolna. Az ilyen emberről azt mondják, hogy böjtöt tart.⁵⁵ Ha sikeres volt az utazás, a kivételes személyt később szolgálkkal és értékes ajándékokkal halmozták el, viszont, ha megbetegedett a legénység vagy valami szörnyű baleset történt, akkor halál várt rá.⁵⁶ Utóbbi esetet azzal magyarázzák, hogy a kiválasztott rosszul végezte a feladatát.

Található igazgyöngy és kékeszöld színű jádeit. A hegyvidéki részeken sok a vörös cinnabarit.⁵⁷ Megterem náluk a kámforfa és a tölgy különböző változata, valamint sok a gazdag enyvű fa, az eperfa és a juhar is. Bambusz erdeikben különböző keskeny alkatú fát találhatunk [dzsó, kan, tósi bambusz]. Bár földjeiken több fűszernövény is megterem, ilyen a gyömbér, a mandarin és a bors is, a japánok mégsem tudják, hogy ezzel ízesíteni is lehet az ételeket. Földjeiken majmok és fekete tollazatú fécánok is élnek.

Mielőtt valaminek nekikezdenek vagy elindulnak valahová, szokásaik szerint ellátogatnak egy jóshelyre, ahol csontok égetésével⁵⁸ megjósolják nekik, hogy jó szerencse kíséri-e tevékenységüket, netán szerencsétlenség éri majd őket hosszú útjukon. A repedések alapos vizsgálata után olvassa ki a jós a jövőndölés eredményét, mely módszer igen hasonló a kínai jósok munkájához, akik teknőspáncélból próbálnak jövőbe látni.⁵⁹

szakés csészét tartó alakokat ábrázoló cserépfurák (*haniva*) maradványai. Egyes korai kofun-kori nari sírokban pedig nagy számban találtak „szankakubucsi sindzsúkjó” típusú bronztükröket, kínai istenségek motívumával (például Kurozuka-sír, Hokenojama-sír), mely eredményről (e leletekből kiindulva?) a Kanszai-teória támogatói – a „Feljegyzések a va népről” adatai alapján – azt tartják, hogy ezek azok a tükrök, melyeket a kínai császár Himikónak ajándékozott. Valójában ilyen típusú tükröt még sosem találtak Kína vagy Korea területén, csak Japánban, így nem tisztázott, hogy ezek a tükrök Japánban vagy Kínában készültek-e, annak ellenére, hogy kínai Han-kori motívumok díszítik. Továbbá itt azt is ki kell emelni, hogy a jelenlegi ismereteink szerint az észak-kjúsi régióból kerültek elő legnagyobb számban a Kínából származó bronztükrök a Jajoi-korból. (SAHARA: i. m. 104, SOUMARÉ: i. m. 70)

⁵³ Már ekkor létezhetett a testet-lelket megtisztító fürdés sintó rítusa (*miszugi 禊*).

⁵⁴ 練沐: a szülők halála után 13 hónappal, a gyászév leteltével fehér selyemruhát viselve vízbe merült a gyászoló személy, és tisztító fürdőt vett.

⁵⁵ A *cse-szuj* 持衰 kínai kifejezés „gyászruhát hordó személyt” jelent. A szövegben bemutatott kivételes személy egy böjtöt tartó gyászoló rituális szerepét tölthette be, jelenlétének célja a balszerencse elűzése volt.

⁵⁶ Nem tisztázott, hogy a kiválasztott személyt magukkal vitték-e az útra vagy Japánban maradt.

⁵⁷ Főleg festékanyagként kedvelhették szintartóssága miatt.

⁵⁸ A Jajoi-korban szarvascsontból jósltak. A teknősök hasi páncéljából és más állat csontjából való jóslással a kínai és koreai kereskedők/bevándorlók ismertették meg a japánokat a Kofun-kor elején.

⁵⁹ A Sang-Jin-dinasztia (i. e. 2. évezred) idején túlnyomórészt teknősök hasi páncéljából vagy szarvasmarha lapockacsontjából készült jóslócsontokkal végeztek jövőndölést a kínai jósok. Ezen „ábrák” (甲骨文) a kínai írásbeliség első emlékei.

Tanácskozásikon mindegy, hogy ki hol foglal helyet, nem tesznek különbséget apa és fiú, vagy éppen férfi és nő között. Mindannyian isznak szeszt. Ha magasrangú személlyel találkoznak, megadják neki a tiszteletet: egyszerűen összeillesztik a kezüket ahelyett, hogy térdre ereszkednének. Az ott élő emberek igen hosszúéletűek. Megesik, hogy száz évet is megélnek, de van, aki csak nyolcvan-kilencven évig él.⁶⁰ Hagyományaik szerint a nagyuraknak négy-öt feleségük van, közrangú férfiaknak pedig kettő vagy három. A feleségek mind tisztességes asszonyok és sosem féltékenykednek urukra. Nem létezik náluk a lopás, és csak nagyon ritkán pereskednek. Ha a törvényszegő csak kis bünt követ el, akkor „elkobozzák” egy feleségét és gyermekeit. Ha viszont súlyos vétsége van, nem csak az egész háztartását veszíti el a bűnös, de minden rokonát is megfosztják javaiktól és családtagjaiktól. Társadalmilag egyértelműen elkülönülnek a magasabb és alacsonyabb rangúak egymástól, nagyon jól működik hierarchiarendszerük.

Hatalmas házakban és magas épületekben tárolják az adóként beszedett terményt. Minden kisállamban vannak piacok, ahol a fölösleget hiányzó dolgokra cserélhetik a Taiva⁶¹ [大倭] [nevű méltóságok] felügyelete mellett.

A királynő birodalmának északi területein rendkívüli megbízottak, Itai-szocuk⁶² [一大率] felügyelik az összes országot. Az északi népek rendszerint rettegéssel tekintenek rájuk. Ito kisállamból kormányoznak, nagy alapossággal. Hasonló jellegű tisztség, mint Kínában a *ce-si*.⁶³ Minden egyes alkalommal, amikor egy japán követ a [kínai] fővárosba⁶⁴ vagy Tajfangba, netán bármelyik koreai királyságba utazik; sőt még akkor is, amikor Tajfangból Va királyságba utazik egy kínai követ, az Itai-szocu felügyelők a japán kikötőben mindig átvizsgálják az utazókat és szállítmányukat. Nagyon gondosan átnéznék mindent, nehogy valami hiba történjen a királynőnek szánt iratokkal vagy ajándékokkal kapcsolatban.

[Va királyságban] ha egy közember út közben találkozik egy magasabb rangúval, akkor az alacsonyabb rangúnak muszáj hátrálva visszavonulnia az út menti fűbe. Ha az alacsonyabb rangú személy meg akarja szólítani a magasabb rangút,

⁶⁰ Pej Szung-cse (372–451) kommentáríró ide illesztette be első kiegészítését: A *Vej lüe* 魏略 krónika szerint a japánok az idő múlását nem a négy évszak körforgása alapján tartják számon, hanem a tavaszi vetés és az őszi aratás között eltelt időt tekintik egy éves időszaknak. (Tehát rövidebb éveket számolnak. Ebből következhet a kommentáríró szerint, hogy a magas életkor esetleg csak az időszámítás eltéréseiből adódhat. De elgondolkodtató az a lehetőség is, hogy esetleg évente többször vetettek és arattak.)

⁶¹ Nemesi származású felügyelők lehettek, a kereskedelem lebonyolításáért, a termények és kézműves termékek szállítmányozásáért lehettek felelősek.

⁶² Számuk nagyon kevés lehetett. Az Itai-szocu a kikötők irányításával és a külföldről érkezett személyek és rakományok átvizsgálásával foglalkozhatott. Abból ítélve, hogy a szöveg szerint rettegett tisztség volt, és egy külpolitikai valamint stratégiai szempontból fontos kisállamból intézte az ügyeket, katonai jellegű kormányzónak nevezhetjük az északi régióban, míg a korábban említett Taiva felügyelők inkább civil jellegű felügyelők lehettek és az egész királyságban jelen voltak.

⁶³ 刺史 *Ce-si*: A Korai Han-kortól egészen az Öt dinasztia és a tíz királyság koráig létező tartományvezetői rang. A Vej-dinasztiá idején kilenc tartomány (州) létezett.

⁶⁴ Lojang 洛陽

vagy válaszolni akar neki, alázatosan meg kell hajolnia felé és térdepelve, mindkét kezével a földre kell támaszkodnia, ahogy azt az illem megkívánja. Erre válaszul az előkelőség hangosan annyit mond, hogy „ai”, ami annyit tesz, hogy rendben van.

Eredetileg férfi uralkodott [a Va királyságban].⁶⁵ Ő nagyjából hetven-nyolcvan éven át kormányzott. Halála után kitört a háború, a kisállamok egymást támadták évekig a hatalom megszerzéséért. Végül közösen egy királynőt választottak vezetőül, akit Himikónak neveztek.⁶⁶ [Sámán-papnóként], varázslat segítségével és bűvös szavakkal babonázta meg [irányította] népét.⁶⁷ Már idős asszony volt, mikor királynőnek választották. Sosem házasodott meg. Öccse segítette a kormányzásban.⁶⁸ [A királynő megválasztása után] csak ritkán mutatkozott népe előtt. Ezer szolgálólány segítette mindennapjait és csak egy férfi szolgát tartott, kinek két ellátandó feladata volt: az étel és ital felszolgálása, valamint a királynő szavainak kihirdetése a külvilág felé. Erődszerű palotáját őrtorony és sáncárok övezte, és felbérelt katonák védték. A harcosok mindig készen álltak fegyverükkel [a királynő védelemére].

Ha a királynő birodalmának keleti partvidékénél átkelünk a tengeren körülbelül ezer lit [mintegy ötszáz km] menve, olyan kisállamokhoz érkezünk, amik nagyon hasonlóak [jellegükben] a Va kisállamokhoz. Azután innen délre utazva elérjük például Csuru⁶⁹ kisállamot. Az itt élők mind nagyon alacsonyok, körülbelül három-négy csi [hetvenöt–kilencvennyolc cm] magasak.⁷⁰ Ők négyezer li [körülberül

⁶⁵ Egyes teóriák szerint a *Hou Han su* 後漢書 krónikában említett Szuiso 帥升 nevű férfi uralkodó lehetett a Himiko előtti vezetője a Va királyságnak. (SOMARÉ: i. m. 80.)

⁶⁶ Itt nevezi a fejezet először nevén a Va királynőt. Bár a Himiko a legelfogadottabb japán olvasat jelenleg, egyes kutatók feltételezik, hogy a kínai írásjegyek a japán „Hime-mikoto”, „Himeko”, „Himika” vagy „Himuka” eredeti névre utalhattak. (SOMARÉ: i. m. 83)

⁶⁷ 事鬼道, 能惑衆. Az egész leírás meglehetősen negatív kicsengésű. A 事鬼道 rész értelmezhető úgy is, mint „démoni erőkkkel szövetkezve”, „nem tiszta úton”. A 惑 írásjegy szintén lehet negatív jelentésű: „varázslattal kétségeket ébreszt, megbabonáz”. Ez a megfogalmazás a kínaiak előítéletéből, a helyi hagyományok ismeretének hiányából eredhet.

⁶⁸ Jelenlegi ismereteink szerint semmilyen írott forrás nem számol be arról, hogy hogyan és milyen mértékben folyt bele az államügyekbe ekkor Himiko rokona. Egyes japán kutatók öccsét nevezik meg Va „világi” vezetőjeként, míg Himikót kizárólag papnőnek tartják, aki szimbolikus, rituális szerepű vezetője volt a királyságnak, politikai hatalom nélkül. Ebben az esetben a Himiko elnevezés nem személynévre, hanem a szerepkör nevére utalhat – vö. *bime-mikoto* olvasat (TÓJAMA Micuo: *Himiko tandzsó – Gisbi Wadzsimden no gokai kara szubete ga hadzsimatta*, Tokió, Jószensa, 2001. 73.)

⁶⁹ Szó szerinti jelentése: „Törpék állama”.

⁷⁰ Ez nyilvánvaló túlzás. Azzal, hogy a szerző az ősi kínai mitológiában is előbukkanó mesebeli alakokat írt le, kikövetkeztethető, hogy a kínaiak ezeken a területeken már biztosan nem jártak, és a Va királyságtól is délkeletre eső messzi területeket szinte „világvégeszerű területnek” képzelhették el. Ha volt is valamilyen ismeretük a kínaiaknak Csuru és a később leírt Luo és Heicsi államról, azt talán a japánok elmondása alapján jegyezheték fel. Érdemes viszont azon is elgondolkozni, hogy a szöveg szerint ezek a távoli „primitívnek tűnő” népek nagyon hasonlóak voltak a japánokhoz. Ezekről a tényekről – ha igaz – akár maguk a japánok is beszámolhattak. Sőt, az sem kizárható, hogy volt esetleg egy ősi (mára már elvesztett) dokumentum, aminek alapján a kínaiak tudomást szereztek ezekről a messzi területekről.

kétezer km] távolságra vannak a királynő birodalmától. Innen délkeletre fekszik a Luo⁷¹ és a Heicsi⁷² kisállam.⁷³ Egy évig is eltarthat elhajózni a területükig.

Ha valaki a Va királyságról kérdezné, azt mondanám, hogy népe távoli szigeteiken található a tenger közepén. Némelyik sziget közelebb van, némelyik messzebb. Ahhoz, hogy körbejárjuk az összeset, több mint ötezer lit [körülbelül kétezer-ötszáz km] kell hajózni.⁷⁴

Csingcsu 2. évének⁷⁵ [i. sz. 238] 6. holdhónapjában, Va állam királynője Kínába küldte Nasime [難升米] katonatisztet⁷⁶ és más követeket. Amikor Tajfangba érkeztek, kinyilatkoztatták szándékukat, hogy ajándékaikkal megjelenhessenek az Ég fiának audienciáján.⁷⁷ Liuhszia kormányzó ezért tisztségviselőket küldött fogadásukra, akik elkísérték őket a fővárosba [Lojangba].

Ugyanennek az évnek a 12. holdhónapjában az Ég Fia császári leiratot küldött válaszul⁷⁸ Va királynőjének, melynek szövege eképpen szól: „Császári ediktum a Vej-beli⁷⁹ Va fejedelemség tiszteletreméltó uralkodójának, Himikónak. Liuhszia, Tajfang kormányzója megbízottat küldött követeid [Nasime és segédje, Gori⁸⁰] elé és elhozta őket udvaromba a hódolati adóval. Átadták az általa ajándékba küldött négy férfi- és hat női rabszolgát, mellé két pi és két zang [összesen körülbelül huszonnégy méter] foltmintás szövetet, mely így eljutott hozzánk. Habár birodalmad a messzi távolban van, túl a tengeren, mégis ajándékokat küldtél követeiddel. Ez jól mutatja hűségedet és gyermeki alázatodat,⁸¹ mélységesen megindítottál engem. Ezennel a „Vejjel jóbaráti kapcsolatot ápoló Va igaz uralkodójává” teslek. Ezt a címet, valamint egy lila zsinórral ellátott arany pecsétnyomót ajándékozok neked. A tárgyakat Tajfang kormányzójának adom át, ő viszi majd el Va királyságba [a nevemben]. [Mint vazallusom, elvárom, hogy] békében kormányozd országod és gondoskodj népedről, [országom felé pedig] mindig legyél alázattal és hűséggel!⁸²

⁷¹ Szó szerinti jelentése: „Meztelenek állama”.

⁷² Szó szerinti jelentése: „Fekete fogúak állama”.

⁷³ E két kisállam talán a mai Izu-szigeteken vagy az Ogaszavara-szigeteken létezhetett.

⁷⁴ Nem tisztázott, hogy ebbe a távolságba beletartoznak-e a Himiko uralkodási területén kívül eső területek is (a Kuna után felsorolt kisállamok).

⁷⁵ Az évszám nem egyezik a történelmi adatokkal. Sima Ji Vej tábornok *Csingcsu* 2. évének 8. holdhónapjában (i. sz. 238) győzelmet aratott a Liaotung-félszigetet és a Tajfang körzetet irányító Kungszun Jüan (公孫淵) lázadó hadúr felett, így a szöveg évszáma *Csingcsu* 3. évének véletlen elírása lehet (i. sz. 239).

⁷⁶ Nasime rangja *tafu/taifu* 大夫 katonai vezetői rang.

⁷⁷ A kínai császárnak.

⁷⁸ A szövegből nem derül ki, hogy ki jegyezte valójában e leiratot. Vej Ming-ti (魏明帝) császár *Csingcsu* 3. évében elhunyt, ezért elképzelhető, hogy utódja, a 239-től uralkodó Csi Vang készítette.

⁷⁹ A dokumentum Va-t automatikusan Vejhez tartozónak nevezi.

⁸⁰ *Gori* rangja japánul *i-cusi* vagy *cusi* (都市), regionális felügyelői rang lehetett.

⁸¹ A konfucianus filozófia szerinti szülő-gyermek kapcsolatra való utalás itt egyértelműen megmutatkozik. Himiko és Va hatalmasságai ezt az eszmerendszert és értékrendet ekkor még egyáltalán nem érthették.

⁸² Himiko és a kisállamok kormányzó uraságai ezt a konfucianus eszmék szerinti vazallusi kapcsolatot inkább közel egyenrangú kapcsolatként értelmezheték, ami nem csak a Vej udvarba küldött ajándé-

Udvaromba érkezett követeid hosszú és nehéz utat tettek meg. Elismerésképpen Nasimének és Gorinak is rangokat adományozok,⁸³ továbbá megjutalmazom őket [azúr]kék zsinórral ellátott ezüst pecsétekkel. Miután megkapták jutalmukat, visszatérhetnek Va királyságba. Továbbá, tiszteleti adód viszonzásául fogadd ajándékaimat: [elrendefem, hogy kapj] öt pi [kb. 48 m] kárminpiros brokátot összefonódó sárkány mintával; tíz kárminpiros pöttyös krepp gyapjúsövetet; ötven pi [kb. 480 m] buzérral [krappgyökérrel] festett ciklámen-piros selymet; továbbá ötven pi [kb. 480 m] sötétkék szövetet. Kizárólag neked szánom a következőket, amik elnyerhetik tetszésedet: küldök három pi [kb. 29 m] hullám mintás mélykék-lila selymet, öt gyapjú szőtttest fakó színű virágmintával, ötven pi [kb. 480 m] fehér selymet, nyolc liang [kb. 112 gr] aranyat, azután öt csi [kb. 120 cm] méretű kardból kettőt is, továbbá száz bronztükröt, ötven csin [kb. 11 kg] gyöngyöt és miniumot.⁸⁴ Miután összecsomagolják ezeket, átadják Nasimének és Gorinak. Ha hazatértek a követek és számba vettétek ajándékaimat, mutasd meg őket népednek is, és add hírül nekik, hogy birodalmam kegyesen viseltetik irántad.⁸⁵ Ezért ünnepélyesen megajándékozlak nívós ajándékokkal.”

Csengsi első évében [i. sz. 240] Tajfang kormányzója, Kung Cun [弓遵]⁸⁶ elküldte Ti Csünt [梯儁] 87 és más követeket is [a Va királyságba]. Ők voltak azok, akik elvitték a lila zsinórral díszített pecsétnyomót és a császári okiratot. Miután biztonságban megérkeztek, Va uralkodója fogadta őket. A követek kihirdették a császár ajándékozási okiratát, majd átadták a királynőnek szánt portékákat, többek között az aranyat, a selyemárut, a gyapjú szőttéseket, a brokát szöveteket, a kardokat, a bronztükröket és minden egyéb színpompás dolgot. Va uralkodója a követeken keresztül fejezte ki [az uralkodónak] köszönetét a legfelsőbb kegyért.

Csengsi negyedik évében [i. sz. 243] a Va uralkodó Iszegi [伊聲耆] és Jajako [掖邪狗]⁸⁸ tisztségviselőkkel együtt nyolc követet küldött a [Ve] udvarba. Felajánlásoként rabszolgákat, brokát szöveteket, kék és piros színű finom selyemszöveteket, pamutszöveteket és többféle szövetruhát, cinóbervörös festékport, fából készült új

kok milyenségén látszott, hanem azon is, hogy amikor – ahogy a szöveg maga is említi – konfliktus alakult ki a Va királyság és egy déli állam (Kuna) között, akkor Himiko a Vej udvartól kért katonai tanácsot [segítséget].

⁸³ A mai tisztségekhez hasonlítva, altábornagyi (*suaj-san-csung-lang-csiang* 率善中郎將) és ezredesi (*suaj-san-hszjiao-vej* 率善校尉) rangot kaptak. (NONNO: i. m. 31.)

⁸⁴ A vörös minium ólomásvány pigment, a cinóbervörös festékporkészítéséhez használták.

⁸⁵ Míg ennek a jó kapcsolatnak a kiemelése és nyomatékosítása nagy jelentőséggel bírhatott az akkori kínai diplomáciában, a japán részről valószínűleg teljesen máshogy értelmezték. Elképzelhető, hogy azért is volt ennyire bőkezű a Vej császár ajándéka, mert a Vej birodalom érdekeltté vált abban, hogy keleti „szövetségest” keressen magának az akkori rivalizáló-versengő politikai helyzetben (Vu és Su királyság miatt). Az sem kizárható azonban, hogy a „dicsekvő” Vej uralkodó egyszerűen csak meg akarta mutatni, hogy az ő birodalma milyen gazdag.

⁸⁶ Titulusa: 太守 *tai-sou* (NONNO: i. m. 31.)

⁸⁷ Titulusa: 建忠校尉 *csien-csung-hszjiao-vej* (NONNO: i. m. 31.)

⁸⁸ E két személy eredeti rangja megegyezik a korábban küldött két követ rangjával: *taifu* és *cuisi* rangúak voltak.

tartozékokat, rövid íjakat és nyílvevőket küldetett a követekkel. Viszonzásul Jajako és a többiek díszsinóros pecsétnyomót és tiszteletbeli altábornagyi rangot kaptak.

Csengsi hatodik évében [i. sz. 245] [a kínai uralkodó] császári rendelet keretében Sárga Díszlobogót⁸⁹ ajándékozott a Va királyságbeli Nasimének.⁹⁰ A zászlót Tajfangban őrizték meg.

Csengsi nyolcadik évében [i. sz. 247] Tajfangnak új kormányzója lett, Vang Csi [王頎].

Va királynője sosem volt jó viszonyban⁹¹ a Kuna⁹² nevű állam királyával, Himikjúkóval [卑彌弓呼].⁹³ Történt egyszer, hogy [Himiko] követeket küldött⁹⁴ Szosi-Ao⁹⁵ [斯-烏越] vezetésével Tajfangba, hogy hírt vigyenek a két állam közötti fegyveres összetűzések ügyéről és megegyezzenek a katonai szövetségről. Vang Csi ekkor elküldte a katonai tanácsadó Csang Csenget [張政] többedmagával Va királyságba. Elvitték a [Tajfangban] megőrzött Sárga Díszlobogót a hozzá tartozó császári ediktummal és átadták Nasimének. Majd átadtak egy hadjáratokra vonatkozó [szöveteségi] üzenetet⁹⁶ és kinyilatkoztatták [elmagyarázták], mi áll benne.

Himikonak halála után egy nagy halomsírt emeltek, mely nagyjából száz bu [kb. 145 méter] átmérőjű volt.⁹⁷ Több mint száz szolgát és szolgálólányt áldoztak fel a temetéskor.⁹⁸ Himikot egy férfi követte a trónon, de az ország népe nem akart enge-

⁸⁹ A híres ókori hadtudományi műben, a *Vu-ceban* (吳子, i. e. 4–3 között) arról olvashatunk, hogy a Csou-kori (i. e. 1600–1046) kínai hadsereget öt alakulatra osztották: megkülönböztettek Azúrkék Sárkány-, Fehér Tigris-, Cinóbervörös Madár-, Sötét Harcos-szakaszt, valamint a Kiválóak szakaszát. Minden szakasznak megvolt a jellegzetes színe (kék, piros, fehér, fekete, sárga) és címe-re a taoista Öt Elem tanának szimbolikája alapján, ezeket pedig díszes zászlókon (díszlobogókon) tüntették fel. (TOKAJI Zsolt – P. SZABÓ Sándor [szerk.]: *A kínai hadtudomány klasszikusai: Wuzi: A hadviselés szabályai III.* Budapest, Dialóg Campus, 2018. 87.)

⁹⁰ Ez arra utalhat, hogy ekkor diplomáciai szempontból már nem Himikót tekinthette a kínai császár egyenrangú kapcsolattartó félnek, hanem Nasimét (aki tábornoki rangnak megfelelő magas katonai rangot viselhetett).

⁹¹ Feltehetőleg az egyre erősödő Vej-Va diplomáciai kapcsolatok következtében még inkább megromolhatott a viszony a két fél között, olyannyira, hogy Himiko Kínától remélt tanácsot a megoldásra.

⁹² A két Jamatai-teória miatt két lehetséges helyszínt neveznek meg a kutatók Kuna régió elhelyezkedésére: vagy a kjúsúi Kumamoto prefektúra területén lehetett, vagy a honsúi Aicsi prefektúra területén.

⁹³ Egyes japán kutatók másolási hibára hivatkozva kétségbe vonják, hogy Kuna királynak neve helyesen Himikjúko lenne. Helyette a megfelelő írásjegyek alapján a Hikjúmiko vagy Hikomiko nevet javasolják (JAMAŌ: i. m. 98.)

⁹⁴ Nem tisztázott, hogy ki küldte a követeket. Az is elképzelhető, hogy Nasime döntött a segítségkérésről (mint magas rangú katonai vezető) és ő küldte a követeket is.

⁹⁵ Nem világos, hogy egy személyről van szó (Szosi Ao), vagy kettőről (Szosi és Ao), a szöveg alapján mindkettő értelmezés lehetséges.

⁹⁶ Elképzelhető, hogy ez fatáblára, bambusz pálcára írt üzenet volt.

⁹⁷ A leírás azt sugallja, hogy kör alakú halomsírban temették el.

⁹⁸ Az emberáldozat bemutatásának hagyományát feltehetően a legendás Szuinin császár idején (i. e. 69 – i. sz. 70) törölték el – tudjuk meg a *Nihonsoki* krónika hatodik kötetéből. (SZAKAMOTO et al.: i. m. 2003. 44.). Ugyan, eddig nincs rá régészeti bizonyíték, hogy a krónikában jegyzett módon és számban történtek volna tömeges kivégzések és temetések, de ha lennének ilyen leletek, segíthetnék eldönteni a Jamatai állam elhelyezkedésével kapcsolatos vitát. Persze azt sem szabad elfelejteni, hogy

delmeskedni neki. Mészárlásba torkollott a konfliktus, melyben több mint ezer ember vesztette életét. Végül Himiko egyik rokona, egy kislány, a tizenhároméves Ijo/Tojo⁹⁹ [壹興] került trónra.¹⁰⁰ Őt elfogadta a nép, és végre béke lett a birodalomban.

Csang Cseng és más [kínai] tisztségviselők ekkor a Va udvarba utazva kinyilatkoztatták [érvényesítették] [a korábban megkötött, szövetségesi] okiratot az új japán uralkodó trónra lépése után, és magyarázatot adtak hozzá Ijonak [Tojonak].

Ijo [Tojo] felkérte a palotaőri ranggal kitüntetett Jajakot és más tisztségviselőket, mindösszesen húsz személyt, hogy kísérje haza [Tajfangba] Csang Csenget és társait. [Továbbhaladva], mint japán követek megérkeztek a központi [lojangi] kormányhivatalba, majd ott átadták hódolati adójukat:¹⁰¹ harminc szolgát és szolgálólányt, ötezer igazgyöngyöt, két nagy kék magatamát¹⁰² és húsz pi [körülbelül 192 m] különböző típusú, változatos mintájú brokát szövetet.

Bibliográfia

FUDZSIO SINICSIRO, Imamura Mineo, Nisimoto Tojohiro: „Jajoi dzsidai no kaisi nendai -AMS- tanszo 14 nendai szokutei ni joru kószeido nendai taikei no kócsiku”, *Szókendai bunka kagaku kenkjú* Vol 1., 2005/8., 69–96.

藤尾慎一郎、今村峯雄、西本豊弘、「弥生時代の開始年代 -AMS-炭素14年代測定による高精度年代体系の構築」、『総研大文化科学研究』 1号、2005年8月、総合研究大学院大学文化科学研究科 69–96.

IMAMURA Keidzsi: *Prehistoric Japan: New Perspectives on Insular East Asia*, Honolulu, University of Hawaii Press, 1996.

Inoue Hideo (ford.): *Szankoku Siki*, 1. kötet, Tójó bunko 372, Tokió, Heibonsa, 1980.

井上秀雄訳注『三国史記』第1巻、平凡社〈東洋文庫372〉、東京、1980年

.....
meleg és párás klímán, a sokáig a (Japánéhoz hasonló) savas talajban lévő csontok gyorsan bomlanak, így akár létezhetett is ilyen tömegsír a Jajoi-korban, aminek maradványai mára megsemmisültek.

⁹⁹ Egyes kommentárírók az Ijo (壹興) nevet a Tojo (臺興) név másolási hibájának vélik, ugyanúgy, ahogy a Jamaicsi-Jamatai szavak esetében történetelt a változás. Továbbá, azt is érdemes figyelembe venni, hogy a *Kodzsiki* és *Nihonsoki* krónikák többször is megemlítik a „Tojo” női nevet, míg az „Ijo” névvel csak rendkívül ritkán lehet találkozni. (Jamao: i. m. 74.)

¹⁰⁰ A fogalmazásmód azt sugallja, hogy „újra nőt választottak meg” uralkodónak, jelezve, hogy Himiko megválasztása sem öröklés alapján történt, hanem szavazással került trónra.

¹⁰¹ A Három Királyság kora után Kína újra egyesült a Csin dinasztia (i. sz. 265–316) uralma alatt. A Csin-dinasztia történeti krónikája, a *Csin su* 晉書 két helyen is megemlékezik a Taisi időszak 2. évében (266-ban) küldött japán ajándékokról, de nem közli, hogy pontosan ki küldte őket. Forrás: *Csin Su*: ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=788577 (hivatkozás és ellenőrzés dátuma: 2020. 07. 29.)

¹⁰² A szöveg nem a magatama szót használja, hanem a tárgy színét és alakját leíró kifejezést: „azúrkék csavart alakú ékszer”. Ez a leírás egyértelműen a jádéból készült magatama gyöngyökre utalhat. A magatamát a késő Dzsomon-korban kezdték el készíteni a japánok (csontból és kőből). Jellegzetes, jádéból készült „fordított C alakú” csavart alakja a Kofun- és Nara-korban terjedt el leginkább.

- ISHIHARA Micsihiro (ford.): *Sintei – Kjútošo Vakoku Nihonden, Szósi Nihonden, Gensi Nihonden*. Tokió, Ivanami Bunko, 2001.
- 石原 道博 (翻訳) 『新訂 旧唐書倭国日本伝・宋史日本伝・元史日本伝—中国正史日本伝 (2)』 岩波文庫、東京、2001年
- FARRIS, William Wayne: *Sacred Texts and Buried Treasures: Issues in the Historical Archaeology of Ancient Japan*, Honolulu, University of Hawaii Press, 1998. DOI: doi.org/10.1515/9780824864224
- JAMAÓ Jukihisza (ford.): *Sinpan – Gisi Vadzsinden*, Tokió, Kódansa Gendai Sinso, 1986.
- 山尾幸久 『新版 魏志倭人伝』 (講談社現代新書) 東京、1986年
- JASZUMOTO Biten: *Himiko no Nazo*, Tokió, Kodansa, 1972.
- 安本美典 『卑弥呼の謎』 東京、講談社、1972年
- KIDDER Jr., J. Edward: *Himiko and Japan's Elusive Chiefdom of Yamatai: Archaeology, History, and Mythology*, Honolulu, University of Hawaii Press, 2007.
- MACUO Hikaru: *Gendaigo jaku – Gisi Vadzsinden*, Tokió, Csúkei Suppan/Kadokava, 2014.
- 松尾光 『現代語訳 魏志倭人伝』 中経出版、東京、2014年
- MORI Koicsi: *Koko made vakatta! Jamataikoku Gisi Vadzsinden zenbun vo jomu!* Tokió, Sindzsinsbucu Óraisa, 2011.
- 森浩一 (ほか著) 『ここまでわかった! 邪馬台国 『魏志』倭人伝全文を読む!』 東京、新人物往来社、2011年
- NONNO, Tresi: „Commented translation of 魏志倭人伝 Notes about Wa people from the chronicle of Wei”, CAES Vol. 2, 2016/1. 13–33.
- SAEKI, Arikiyo (ed.) Fogel, Joshua A. (ford.): *Reading the Treatise on the People of the Wa in the Chronicle of the Kingdom of Wei: The World's Earliest Written Text on Japan*. Portland, MerwinAsia, 2018.
- SOUMARÉ, Massimo et. al. (ed.) Mana, Davide (ford.): *Japan in Five Ancient Chinese Chronicles: Wo, the Land of Yamatai, and Queen Himiko*. Fukuoka, Kurodahan Press. 2009.
- SZAHARA Makoto: *Gisi Vadzsinden no Kókogaku*. Tokió, Ivanami Gendai Bunko. 2003.
- 佐原真 『魏志倭人伝の考古学』 (岩波現代文庫) 東京、2003年
- SZAKAMOTO Taró. et. al. (ed.) Nihonsoki Vol. 1–5. Tokió. Ivanami Bunko. 2003.
- 坂本太郎, 井上光貞, 家永三郎, 大野晋 (著) 『日本書紀』 (1–5) 岩波文庫、東京、2003年
- TAKAMORI Akinori: *Nazotoki Nibon tandzsó*, Tokió, Csíkuma Sinso, 2002.
- 高森明勅 『謎とき「日本」誕生』 ちくま新書、東京、2002年
- TOKAJI Zsolt & P. SZABÓ Sándor (eds.) 2018. *A kínai hadtudomány klasszikusai: Wuzji: A hadviselés szabályai III*. Budapest. Dialóg Campus.
- TOTMAN, Conrad: *Japán története*, Budapest, Osiris, 2006.
- TÓJAMA Micuo: *Himiko tandzsó – Gishi Wadzsin-den no gokai kara szubete ga hadzsimat-ta*. Tokió, Jószensa, 2001.
- 遠山美都男 『卑弥呼誕生—『魏志』倭人伝の誤解からすべてが始まった』 洋泉社、東京、2001年

Rezümé

Jelen munka egy rövid bevezető tanulmány után az első magyar nyelvű fordítását közli a Vej cse Vo-zsen csuan 魏志倭人傳 (jap.: Gisi Vadzsinden 魏志倭人伝) néven közismertté vált krónikafejezetnek. E történelmi szöveg, mely a Szan kuo cse 三國志 (A Három Királyság története) krónika Vej-dinasztiáról szóló részében szerepel, kínai szemszögből tárgyalja az i. sz. 3. században élt (jajoi-kori) japán nép (kül)politikai és társadalmi viszonyait, földrajzát és hagyományait. A történelemben először, kiemelten szó esik benne a máig vitatémának számító Jamatai államról és bemutatja Va királynőinek (Himikónak és Ijo/Tojonak) kapcsolatát a Vej udvarral. Történelmi és kulturális szempontból is igen jelentős műről beszélhetünk, mely elsősorban kutatóknak és leendő japanológus diákoknak lehet értékes forrás, de ugyanúgy érdekes lehet Japán (ös)története iránt érdeklődő olvasóknak is.

Kulcsszavak: Gisi Vadzsinden, A Vej-dinasztia története, Feljegyzések a va népről, Jajoi-kor, Himiko, Jamatai, japán ókortörténet, ókori japán–kínai kapcsolatok

Abstract

Records of Wei: An Account of the Wa people (魏志倭人傳)

For the first time in Hungarian, this work presents a very brief study and a translation of “Gishi Wajinden”, which is considered fundamental to the knowledge of Japan’s ancient history. “Gishi Wajinden” is the Japanese title for the “An Account of the Wa” chapter of the Records of the Three Kingdoms – Book of Wei, written by historian Chen Shou of the Jin Dynasty. This chapter is a record of how the Japanese were viewed by the Chinese at the end of the 3rd century AD, and it is notable for having recorded the Japanese Kingdom of Wa, most importantly the ancient Japanese state of Yamatai, as well as its queen Himiko and her successor Iyo/Toyo. Ancient China (and the Korean Kingdoms) helped shape the early Japanese states in many ways over centuries of immigration and cultural exchange. This translation may prove to be a valuable resource for students, scholars and general readers with an interest in Japanese history and culture.

Keywords: Gishi Wajinden, Record of Wei, An Account of the Wa, Yayoi period, Himiko, Yamatai, Ancient Japanese history, cultural exchange

SOÓS SÁNDOR BALÁZS

Nishida Kitaró *A jó kutatása* című írásának első japán előszava

Nishida Kitaró (西田 幾多郎, 1870–1945) első nagy összegző művével, a *A jó kutatása* (善の研究 *Dzen no Kenkyū*) 1911-es közreadásával a születő és formálódó modern japán filozófia első önálló nagy alkotása került a könyvesboltok polcaira. A megjelenés időpontja sok szempontból szimbolikusan tekinthető. Egy évvel ez után, 1912-ben halt meg Meidzsi Tennó (明治天皇, 1852–1912),¹ a Japánt császári hatalommal modernizáló és a világ nagyhatalmai sorába emelő uralkodó. Az ő nevéhez kapcsolódik a modern Japán megszületése. Uralkodása alatt országa a külvilágtól való kétszáz éves elzárkózás (鎖国 *szakoku*) feladása után igen rövid idő alatt a társadalom és kultúra olyan szintű átalakítását hajtotta végre, amely – nyugodtan mondhatjuk – teljesen példa nélkül álló a világtörténelemben. Japán vezetői² megértették a történelmi kihívás nagyságát és veszélyeit, tanulva az előttük álló példából: az ország irányítói folyamatosan figyelemmel kísérték a kontinens és elsősorban Kína nyugatiakkal való viszonyát és konfrontációit.³ A váltás egyben a gyarmati, félgyarmati státusz elkerülését is jelentette, sőt, annak eredményeképpen Japán maga is a gyarmatosítók sorába lépett.

Az átalakítás és átalakulás nem volt könnyű és problémamentes, de átfogta és áthatotta a 19. század második felének egészét, a társadalmat, kultúrát, a nyelvet,⁴ a mindennapokat és a gazdaságot. Kiemelt szerepet kapott ebben a folyamatban a kultúra és a humán tudományterületek. A nyugatról addig kevés információval bíró, kínai és koreai kulturális gyökereket ápoló japán értelmiség⁵ egyszerre találkozott a *teljes* addigi nyugati kultúrával.⁶ Természetesen itt meg kell említeni azt, hogy

¹ Uralkodott: 1867–1912.

² Paradox módon a császárhoz való visszatérés a nyugat felé fordulást is jelentette. A samurájok hagyományát és az elzárkózás legitimálását a sógunátus képviselte, ám nem szabad megfélekedezni arról, hogy a nyitás kezdeti lépéseit a sóguni kormányzat tette meg.

³ Az első fontos figyelmeztető jel Kína veresége volt 1842-ben, az első ópiumháborúban. Conrad TOTMAN: *Japán története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 387. A kérdéskör részletes tárgyalását lásd: Sushila NARSIMHAN: *Japanese Perceptions of China in the Nineteenth Century*, New Delhi, Phoenix Publishing House PVT LTD, 1999.

⁴ A Meidzsi-restauráció a japán nyelv alakulását és gazdagodását is magával hozta. Az addigi európai jövevényszavak (portugál, spanyol és holland) mellett egyre nagyobb számú angol eredetű szó is megjelent. Lásd: Bjarke FRELLESVIG: *A History of the Japanese Language*, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo, Delhi, Dubai, Tokyo, Cambridge University Press, 2010. 403–404; illetve 406–411. A személyes névmások használatának esetét vesd össze: *Uo.*, 353–354.

⁵ Amelynek ideológiai alapját a konfucianizmus és a neokonfucianizmus, valamint a buddhizmus jelentette.

⁶ Abban az értelemben, hogy a nyugat megismerése hivatalos formát öltött.

Xavéri Szent Ferenc munkássága nyomán 1549-től⁷ és a keresztény misszionáriusok tevékenysége révén az ezt követő években egész 1612-ig, a missziókat betöltő rendelkezés életbeléptéig, a japánok európai filozófusok műveivel is szabadon megismerkedhettek. Arisztotelész,⁸ Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás gondolatait a jezsuita hittudósok mind Kínában, mind Japánban tanították és magyarázták.⁹ Ezt a klasszikus latin műveltség további ókori szerzőinek tanulmányozása is kiegészítette.¹⁰ A sógunátus missziókat betöltő rendelete, és az ország bezárkózásának elrendelése azonban ezt követően évszázadokra elzárta Japánt a filozófia nyugati alkotóinak megismerésétől is. A bezártság, a kormányzat által engedélyezett egyetlen kiskapu – *Dedzsima* (*Desima*, 出島) szigetének kereskedőállomása¹¹ – kivételével teljes és tökéletes volt,¹² mind a be-, mind a kiutazást megtiltották: A nyitás így egyebek mellett azt is jelentette, hogy japánok is szabadon utazhattak külföldre.¹³ A nyugati nyelvek ismerete, a japánétól tökéletesen különböző gondolati minták megismerése kiemelt feladatot jelentett a kelet–nyugati kulturális ismeretáramlás japán úttörőinek.¹⁴

A nyugati kultúrával való nyitás utáni ismerkedés¹⁵ a *rangaku* (蘭学) talaján vert gyökeret,¹⁶ amely szűkebb értelemben a holland nyelv, tudomány és kultúra tanulmányozását jelentette,¹⁷ és tulajdonképpen már a sógunátus idején is szervezett formát tudott ölteni. A dedzsimai holland kereskedőtelep a nyugati kultúra meg-

⁷ A japán jezsuita misszió kora újkori történetéről lásd: J. F. MORAN: *The Japanese and the Jesuits*, London and New York, Routledge, 2004.

⁸ Az Arisztotelész-szövegek keleti nyelven történő visszaadásának kérdéséről mint nyelvi és fordítási problémáról lásd: Robert WARDY: *Aristotle in China*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

⁹ Masayuki HAKOISHI: „Die Phänomenologie in Japan”, *Zeitschrift für philosophische Forschung*, Bd. 37, H. 2, Apr.–Jun., 1983. 299–315; 299.

¹⁰ Jacques PROUST: *Europe through the Prism of Japan*, Indiana, UNDP, Notre Dame, 5.

¹¹ Bővebben lásd: Michael LAVER: *The Dutch East India Company in Early Modern Japan*, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney, Bloomsbury Academic, 2020.

¹² Az 1600-as évek élénk kereskedelmi tevékenysége a kereszténység széleskörű elterjedésével járt együtt, ami a Tokugava-kormányzat számára nemkívánatos jelenségnek számított. Az ország bezárkózásától a keresztény térítés megszűnését remélték. A továbbra is folyó külkereskedelem a legszigorúbb ellenőrzés mellett zajlott. Vesd össze: TOTMAN: i. m. 303–305.

¹³ 1860-ban hivatalos küldöttség utazott az Egyesült Államokba, 1862-ben pedig Európába. (1866-tól a kormányzat is engedélyezte a japánok számára a legális kiutazást a szigetországból. Andrew COBBING: *The Japanese Discovery of Victorian Britain*, Avon, Bookcraft, Midsomer Norton, 1998. 28.) A korábbi időszak illegális utazóit *mikkósának* [密航者] hívták. *Uo.*, 24–28.

¹⁴ A nyugati kultúra megismerésének egyik kiemelkedő alakja volt Vatanabe Kazan (渡辺 華山, 1793–1841), aki a nyugati festészet szeretetét és a nyugati kultúra általános megismerését, a *jógakut* (洋学) kiemelten képviselte. Életéről és életművéről lásd: G. S. DOMBRADY: *Watanabe Kazan*, Hamburg, GNVO, 1968.

¹⁵ Az egymást követő kulturális és technikai ismeretáramlásokról lásd: M. SUGIMOTO – D. L. SWAIN: *Science and Culture in Traditional Japan* (A.D. 600–1854), MIT Press, 1978.

¹⁶ Lásd: Marius B. JANSEN: „Rangaku and Westernization”, *Modern Asian Studies*, Vol. 18, No. 4, Special Issue: Edo Culture and Its Modern Legacy, 1984. 541–553., illetve: Marius B. JANSEN: *The Making of Modern Japan*, Cambridge, Massachusetts, London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 2000. 210–214.

¹⁷ Ching-yuen CHEUNG: *Japanese Philosophy in Chinese-Speaking Regions*, nirc.nanzan-u.ac.jp/publications/EJPhilosophy/PDF/EJPo-Cheung.pdf, 2012. 04. 25., 201.

ismerésére nyitott rejteklakként funkcionált. A tudomány és technika gyakorlati eredményei mellett a japán tudósokat az európai szellemtudományok kulcsművei is érdekelték. Éppen ez az ismeret alapozta meg azt a japán álláspontot, hogy a gyarmati, félgymarmati státusz elkerülésének útja a modern hatalmak gazdasági és szellemi alapjainak megismerése és átvétele.¹⁸

A Meidzsi-restauráció után a nyugati filozófia megismerése szervezett formát öltött, több szalon futva. A '70-es évek kiemelt fontosságú társaságának, a *meirokusa* (明六社)¹⁹ egyik alapítójának, Mori Arinorinak (森 有礼, 1847–1889)²⁰ és a nyugat felemelkedésének filozófiai alapját kutató Fukudzava Jukicsinek (福澤 諭吉, 1835–1901)²¹ munkássága kiemelkedő jelentőséggel bírt a korai kezdeményezéseknél. A már nyugatra is eljutó Nisi Amane (西 周, 1829–1897)²² és társainak munkássága azután magának a nyugati filozófiának a meghonosítását, megismertetését és művelését is megalapozta. A Tokugavák törekvését, amely elsősorban a nyugati tudományos és technikai eredményeket, azok átvételét tartotta fontosnak,²³ kiegészítette a nyugati szellemi eredmények elsajátításának igényével.²⁴ Ez egyfajta nyelvújító tendenciákat is megkövetelt, az új ismeretek pontos megfogalmazásának igényével. Ez az alapfogalmak megteremtését is jelentette: a filozófia szó japán megfelelője, a *tecugaku* (哲学) Nisi Amane szóalkotása. A nyugati értelemben vett filozófiára és általában a filozófiára, mint önálló tudományterületre, a japánban addig nem volt önálló kifejezés. Több terminus is felmerült a filozófia fogalom jelölésére, mint például a fonetikus átíráshoz tartozó: *hiroszubi* (斐鹵蘇比, fogalomjel fonetikus értelemben való használata], illetve a fogalmat lefordítani – *japánítani* próbáló: *gitecugaku* (希哲学) is.²⁵ A szó szerinti fordítása ennek a írásjegyekapcsolatnak: 'görög filozófia', s így a fogalomjelek kiválasztásával egyértelműen utaltak a konfuciózus hagyománytól

¹⁸ A korszak szellemi alapvetéséről és kiemelt alkotóiról lásd: FARKAS Mária Ildikó: *A japán modernizáció ideológiája*, Budapest, L'Harmattan, Károli Könyvek, 2018.

¹⁹ Az 1874-ben megalakult társaság a nyugati civilizáció vívmányait elemezte. A tagok a konfuciózus és neokonfuciózus erkölcs és tudomány alapján állva vizsgálták a nyugati társadalmak etikai rendszerét.

²⁰ Ivan Parker HALL: *Mori Arinori*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1973.

²¹ Önéletrajznak angol fordítását lásd: Eiichi KIYOKA (trans.): *The Autobiography of Yūkichi Fukuzawa*, New York and London, Columbia University Press, 1966. Munkásságáról lásd: Albert M. CRAIG: *Civilization and Enlightenment: The Early Thought of Fukuzawa Yūkichi*, USA, President and Fellows of Harvard College, 2009.

²² Munkásságáról lásd: Roger F. HACKETT: „Nishi Amane – A Tokugawa – Meiji Bureaucrat”, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 18, No. 2., Feb., 1959. 213–225; illetve: Thomas R. H. HAVENS: „Scholars and Politics in Nineteenth-Century Japan: The Case of Nishi Amane”, *Modern Asian Studies*, Vol. 2, No. 4, Meiji Centenary Number, 1968. 315–324.

²³ Az elv a magasabbnak és kifinomultabbnak tartott japán szellem és a hatékony nyugati technika ötvözése volt, amely a Tokugava-kortól kiindulva végül az 1930-as évekre kialakította az agresszív japán nacionalizmust.

²⁴ Lásd: Robert M. SPAULDING: „Japan's Search for Cultural Identity”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 14, No. 4. Sep., 1972. 514–520., 514–515.

²⁵ A fordítás történetéről és koncepciójáról lásd: Takayanagi NOBUO: *Japan's „Isolated Father” of Philosophy: Nishi Amane 西周 and His „Tetsugaku 哲学”*, utcp.c.u-tokyo.ac.jp/publications/pdf/UTCPBooklet19_06_Takayanagi.pdf, 2012. 04. 25.

történő tudatos elszakadásra, illetve a nyugati értelemben vett filozófia fogalmának megkülönböztetésére a keleti irányzatoktól. A *tecugaku* terminust ebben a formában leírva, de természetesen kínaiul kiejtve a kínai filozófia²⁶ és filozófiatörténet-írás is használta. Piovesana elemzésében kiemeli, hogy a *tecugaku* alak Nisi munkája eredményeképpen már 1874-től általánosan ismertté vált.²⁷ A *tecugaku* kifejezés a japán szókinccs része lett, egyértelműen kialakuló használattal jelölve az európai értelemben vett filozófia fogalmát. (Nisida írásaiban így már egyértelműen és kizárólagosan ez az írásjegyekapcsolat szerepel a filozófia jelölésére.)

Angol és holland nyelvi tanulmányai után Nisit a Tokugava-kormányzat még 1857-ben²⁸ a *Banso Sirabeso* (蕃書調所, A barbárok könyveit tanulmányozó intézet)²⁹ felügyeletével bízta meg. Ebben a munkában fontos szerepet kapott Cuda Mamicsi (津田 真道, 1829–1903)³⁰ is. Nisi és Cudát azután 1862 és 1865 (Cudánál 1867) között hollandiai tanulmányútra küldték. Nisi itt többek között a pozitivista filozófus és teológus, Cornelis Willem Opzoomer (1821–1892)³¹ irányításával mélyítette el tanulmányait az angol és francia pozitívizmus tanulmányozásában.³² Comte és Mill szövegeinek fordításában és értelmezésében úttörő munkát végzett el. Comte hatására alkotta meg a *Hjakugaku renkan* (百学連環) című rendszerező művét, enciklopédiáját.³³ A holland, német és angol szerzők mellett a francia szerzők műveinek lefordítása is úttörő munkát jelentett, amelyben nagy szerepe volt az 1871 és 1874 között Franciaországban tanuló-kutató Nakae Csóminnak (中江 兆民, 1847–1901).³⁴

²⁶ A nyugati értelemben vett filozófia szó fonetikus átírását a Kínában tevékenykedő francia jezsuita, Julio Aleni (1582–1649) alkotta meg a következő írásjegyekkel: 斐錄所非厘, olvasata: *fei-lu-szo-fei-ja*: Inaga SHIGEMI: *Philosophia, Ethica and Aesthetica in the Far-Eastern Cultural Sphere: Receptions of the Western Ideas and Reactions to the Western Cultural Hegemony*, nichibun.ac.jp/~aurora/pdf/9Philosophia.pdf, 3. 2012. 04. 25. Ugyan ezen az oldalon Inaga arra is rámutat, hogy mind Hu Si, mind Feng Ju-lan (A kínai filozófia rövid története *Fung Yu-lan*, 冯友兰) a 哲学 írásjegyeket használja a kínai filozófia történetét tárgyaló írásában. (A kínai olvasat: *csö szüe*.)

²⁷ Gino K. PIOVESANA: „One Hundred Years of Japanese Philosophy 1862–1962”, *Contemporary Religions in Japan*, Vol. 5, No. 3, Sep., 1964. 199–206; 199. Már a tanulmány címéből is látható, hogy Piovesana a nyugati értelemben vett japán filozófia kezdetét 1862-re teszi.

²⁸ Roger F. HACKETT: „Nishi Amane—A Tokugawa—Meiji Bureaucrat”, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 18, No. 2., Feb., 1959. 213–225., 214.

²⁹ A holland fordítások történetéről és a szervezett munka strukturájáról lásd: F. B. VERWAYEN: „Tokugawa Translations of Dutch Legal Texts”, *Monumenta Nipponica*, Vol. 53, No. 3., Authumn, 1998. 335–358. A *Bansho Shirabesho* alapításáról lásd: *Uo.*, 338.

³⁰ Munkásságának bemutatását és kézírásos szövegeinek megtekinthető elektronikus közlését lásd: 6. *Students Studying in the Netherlands at the End of the Edo Period*: ndl.go.jp/nichiran/e/s2/s2_6.html

³¹ 1908-ban magyarul is kiadták A *vallás gyűmölcsé* című könyvét a *Házi kincstár* sorozat 9. köteteként. K. V. OPZOOMER: *A vallás gyűmölcsé*, Budapest, Magyar Prot. Irodalmi Társaság, 1908.

³² Thomas R. H. HAVENS: „Comte, Mill, and the Thought of Nishitani Amane in Meiji Japan”, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 27, No. 2., Feb, 1968. 217–228; 219.

³³ Peter PÖRTNER – Jens HEISE: *Die Philosophie Japans*, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1995. 330.

³⁴ Eredeti neve Nakae Tokuszuke [中江 篤介].

A kezdetek alapteremtő munkája után 1881-ben kiadtak egy filozófiai szótártat (哲学字彙 *Tecugakudzsi*),³⁵ majd 1884-ben alapult meg a *Japán Filozófiai Társaság* (哲学会, *Tecugakkai*),³⁶ amely három évvel később már önálló filozófiai folyóirat kiadásába kezdett (哲学雑誌, *Tecugaku Dzassi*). Mind a folyóirat, mind a *Filozófiai Társaság* működésében fontos szerepet kapott Inoue Enryó³⁷ (井上 円了, 1858–1919), aki a Meidzsi-kori buddhista filozófia egyik kulcsfigurája volt,³⁸ e mellett pedig az első filozófiai intézet, a *Siricu Tecugakukan* (私立哲学館), a későbbi Tójó Egyetem (東洋大学, *Tójó Daigaku*) alapítója. Ezekről az évtől kezdve jelentek meg Japánban először külföldi előadók, Ludwig Busse (1862–1907), majd őt felváltva, 1893-tól Raphael Koeber (1848–1923).

Inoue Tecudzsi (井上 哲次郎, 1855–1944), az 1881-ben kiadott szótár összeállítója elsőként kapott professzorátust a Tokió Egyetemen.³⁹ Ő a keleti filozófia tárgykörében tartott előadásokat, Kína, India és Japán kultúrájából merítve.⁴⁰ A Németországgal és a német kultúrával való kapcsolat igen fontos szerepet kapott az egész európai kultúra megismerésének folyamatában. Megalapozta Japán és Németország politikai kapcsolatát,⁴¹ megteremtette az önálló német-japanológiai és valláskutatást.⁴²

1909-ben azután megjelent Berlinben és Lipcsében *Allgemeine Geschichte der Philosophie*⁴³ címmel egy összefoglaló kötet, amelyben már a japán filozófia is teret kapott önálló fejezetként. Ennek megírására, nem véletlenül, éppen Inoue Tecudzsi-

³⁵ A szótár a filozófiai terminológia megteremtésében fontos szerepet töltött be. Az anyagról lásd: [Takano Shigeo] 高野繁男: 『哲学字彙』の和製漢語, human.kanagawa-u.ac.jp/kenkyu/publ/pdf/syoho/no37/3707.pdf 2012. 04. 25.

³⁶ Alapításáról és történetéről lásd: l.u-tokyo.ac.jp/philosophy/tetsugakukai/about.html 2012. 04. 25.

³⁷ Munkásságáról lásd: Jason Ānanda JOSEPHSON: „When Buddhism Became a »Religion« – Religion and Superstition in the Writings of Inoue Enryō”, *Japanese Journal of Religious Studies* 33/1: 143–168., © 2006 *Nanzan Institute for Religion and Culture*, nirc.nanzan-u.ac.jp/nfile/2889, 2012. 11. 21.

³⁸ A Tokió Egyetemre felvett első buddhista szerzetes.

³⁹ Gino K. PIOVESANA: „One Hundred Years of Japanese Philosophy 1862–1962”, *Contemporary Religions in Japan*, Vol. 5, No. 3 Sep, 1964. 199–206., 200.

⁴⁰ Eddy DUFOURMONT: *Is Confucianism philosophy?*, utcp.c.u-tokyo.ac.jp/publications/pdf/UTCPBooklet14_04_Dufourmont.pdf, 2012. 04. 25., 75.

⁴¹ Az első világháborús ellentét egészen a 1920-as évek végéig akadályozta a két ország politikai közeledését.

⁴² Németországban az 1920-as évek közepétől éppen a zen irányzat vált igen népszerűvé. Ennek fő oka az oda látogató japán mesterek és a vallásfilozófiai kutatás kiemelkedő német alakjainak, Rudolf Ottónak és Eugen Herrigelnek közös munkája. Az 1925-ben megjelent, Ohazama Suei által fordított *Zen. Der lebendige Buddhismus in Japan*, amelyhez Otto írt bevezetést, igazi sikerkönyvé vált. Lásd: Ernst Benz: „Eckhart mester Japánban”, in: Shizuteru Ueda: *Isten lélekben való születése és az áttörés az istenséghez*, Bp., Arcticus Kiadó, 2004. 5–14., 11. Ugyanitt kiemeli, hogy 1945 után a japán zen talaján álló gondolkodók Heidegger irányításával keresték a kelet–nyugati gondolati párhuzamok lehetőségeit. A német japanológia történetéről és strukturális rendszeréről lásd: Klaus Kracht – Markus Rüttermann: *Grundriß der Japanologie*, Weisbaden, Harrassowitz Verlag, 2001.

⁴³ W. WUNDT – H. OLDENBERG – I. GOLDZIER – W. GRUBE – T. INOUE (sic!) – H. VON ARMIN – C. BEAUMKER – W. WINDELBAND: *Allgemeine Geschichte der Philosophie*, Berlin und Leipzig, A. G. Teubner Verlag, 1909.

rót kérték fel. Ő itt japán filozófiaként a japán neokonfucianista szerzőkről írt, a kortárs alkotókat nem említve.⁴⁴

A Tokió Egyetem filozófiai képzésében egyre szélesebb látókörrel fogta át a keleti és a nyugati hagyományt: mind Koeber, mind Inoue tanárai voltak Nisida Kitarónak.

Nisida két évvel a Meidzsi-restauráció után, 1870-ben született. Igen széles látókörű, kiemelkedően intelligens személyiség volt, hatalmas tudásvággyal. Az olvasás és tanulás szeretetét a szülői házból hozta magával. Édesanyja révén ismerkedett meg az Amitábha-buddhizmus ismeretanyagával,⁴⁵ a nagypai ágon gyűjtött könyvállomány révén a klaszikus japán és kínai irodalom, valamint a neokonfucianizmus szövegeivel. A korszak poroszos, számára rideg iskolarendszere nagy megpróbáltatást jelentett számára, ám az iskolaévekben kötött életre szóló barátságot a későbbi világhírű zen-buddhizmus kutatóval, Szudzuki Daisecu Teitaróval (鈴木 大拙 貞太郎, 1870–1966). A matematika és a nyugati nyelvek tanulmányozása után a filozófiai stúdiumot választja a Tokiói Egyetemen, ahol 1894-ben szerzett diplomát. Életének egy jelentős eseménye volt, hogy Szudzuki biztatására a híres japán ülőmeditáció, a zen gyakorlásába kezdett, amely során el is érte – igen különös körülmények között – a megvilágosodást, vagyis a *szatorit*. A megvilágosodás elérése az első pillanatban feloldhatatlan csalódást jelentett a számára, ami miatt fel is hagyott a zen gyakorlásával, ám évekkel később saját élménye mintegy beérett benne, teljesen átformálva gondolkodását. A zen gyakorlása mellett megtanult számos nyelven, hogy az európai klasszikusokat eredetiben olvashassa. Intellektuális hozzáállására jellemző, hogy tanítványai *Denken Szenszeinek*, „Gondolkodni Tanár Úrnak”⁴⁶ nevezték. Nisidában a keleti és nyugati magas kultúra különleges integrációja és szintézise jelent meg, aminek érdekes aspektusa, hogy sok pályatársával és tanítványával ellentétben ő soha nem utazott el nyugatra. Az áttörő sikert és később az országos ismertséget *A jó kutatása* 1911-es megjelenése hozta el számára. A mű alap gondolata: a tisztán nyugati filozófia művelése a keleti gondolkodás alapjainak feladása nélkül, és ez a Nisida nevéhez kötődő későbbi Kiotói Iskola⁴⁷ alapkonceptiója lesz.

Az egyben közreadott művet a szerző valójában több szakaszban írta meg, ezt az előszóban hangsúlyosan ki is emeli. A kész szöveg négy fő fejezetből tevődik össze, amelyek: *A Tiszta Tapasztalás* (純粹經驗, *Dzsunszui keiken*), *A Valóság* (実在, *Dzsidudzai*), *A Jó* (善, *Dzen*) és *A Vallás* (宗教, *Súkjó*). Ezeket a fő fejezeteket Nisida alfejezetekre osztva fejtette ki a következő tematika szerint:

⁴⁴ A japán filozófia egészének európai értelemben vett jó áttekintést adja: J. W. HEISIG – T. P. KASULIS – J. C. MARALDO (eds.): *Japanese Philosophy: A Sourcebook*, Honolulu, UHP, 2011.

⁴⁵ Az Amitábha-buddhizmus hatását Nisidára lásd: M. DEMMEL: *Der Begriff der Reinen Erfahrung bei Nishida Kitarō und William James*, München, M Press, (Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung) 2004. 268–286.

⁴⁶ Michiko YUSA: *Zen and Philosophy: An Intellectual Biography of Nishida Kitarō*, UHP, Honolulu, 202. 67.

⁴⁷ Az iskoláról és szerzőiről lásd: Athenaeum – 無の場所 a semmi helye, Athenaeum, 1994.

I. A Tiszta Tapasztalás

1. A tiszta tapasztalás [純粹經驗, *Dzšunszui keiken*]
2. A gondolkodás [思惟, *Szi*]
3. Az akarat [意志, *Isi*]
4. Az intellektuális szemlélet [知的直観, *Csiteki csokkan*]

II. A valóság

1. A vizsgálódás kiindulópontja [考究の出立点, *Kókjú no suttacuten*]
2. A tudás-jelensége (tudat) az egyetlen, ami létezik [Egyedül a tudomás létező] [意識現象が唯一の实在である, *Isiki gensó ga juucu no dzšicudzai dearu*]
3. A valóság tulajdonságai [实在の真景, *Dzšicudzai no sinkei*]
4. A valóság örökké azonos forma szerint létező [真实在は常に同一の形式を有っている, *Sindzšicudzai va cuneni dóicu no keisiki (v) o atteiru*]
5. Az igaz-valóság eredeti, alapvető forma-mintázata [真实在の根本的方式, *Sindzšicudzai no konponteki hósiki*]
6. Az Egy valóság [唯一实在, *Juucu dzšicudzai*]
7. A valóság egyedi alakja és kiteljesedése [实在の分化発展, *Dzšicudzai no bunka batten*]
8. A természet [自然, *Sidzen*]
9. A szellem [精神, *Szeisin*]
10. Isten mint valóság [实在としての神, *Dzšicudzai tosite no kami*]

III. A Jó

1. A viselkedés (a) [行為, *Kói*]
2. A viselkedés (b)
3. Az akarat szabadsága [意志の自由, *Isi no dzšijú*]
4. Az értékek tanulmányozása [価値的研究, *Kacsiteki kenkjú*]
5. A morálfilozófia különböző tanításai (1) [倫理学の諸説, *Rinrigaku no soszecu*]
6. A morálfilozófia különböző tanításai (2)
7. A morálfilozófia különböző tanításai (3)
8. A morálfilozófia különböző tanításai (4)
9. A Jóság (A tevékenység elmélete) [善 (活動説, *Dzen (Kacudószecu)*)]
10. A személyes jóság [人格的善, *Dzšinkakuteki dzen*]
11. A jócselekedet motivációi (A jóság formamintái) [善行為の動機 (善の形式), *Dzenkói no dóki (Dzen no keisiki)*]
12. A jócselekedetek céljai (A jóság belső tartalma) [善行為の目的 (善の内容), *Dzenkói no mokuteki (Dzen no naijó)*]
13. A tökéletes jótett [完全なる善行, *Kandzen naru dzenkó*]

IV. A Vallás

1. A vallásos vágyakozás [宗教的要求, *Súkjóteki jókjú*]
2. A vallás valódi természete [宗教の本質, *Súkjó no honsicu*]
3. Isten [神, *Kami*]
4. Isten és a világ [神と世界, *Kami to szekai*]
5. Bölcsesség és szeretet [知と愛, *Csi to ai*]

A témakörökön keresztül a *tiszta tapasztalás* megvalósulásának folyamatát mutatja be. Ez a fogalom Nisidánál William James (1842–1910) és Wilhelm Wundt (1832–1920) úttörő munkásságának alapjaira épülve egyesíti a buddhizmus tiszta tapasztalás *szatoriban* átélt élményét a kísérleti pszichológia nyugati tapasztalás fogalmával. A *jó kutatásának* egyik legfontosabb jellemzője, hogy Nisida nem, vagy alig említi a szövegben buddhista vagy keleti párhuzamokat. A szöveg a japánokat kívánja megismertetni a nyugati filozófia és pszichológia eredményeivel, ám ennek ellenére az eredeti japán szöveg számos fogalmi és képi utalást tartalmaz, amelyek a buddhista és keleti szemlélethez kötik. Ezek feltárása hatalmas filológiai munkát követel meg, és egyben azt is jelenti, hogy a japán eredeti írásjegyeit elhagyva a szöveg teljes jelentésrétegét visszaadni lehetetlen.

A *jó kutatása* első kiadása a *Kódókan* (弘道館) gondozásában Tokióban jelent meg, 261 oldalon.⁴⁸ A második, 1923-as kiadás közreadója az 1913-ban alapított és 1914-től működő Iwanami Soten (岩波書店)⁴⁹ volt. Ennek a kötetnek a terjedelme 314 oldal volt.⁵⁰ Ez a kiadás tette ismertté Nisidát egész Japánban. A harmadik kiadás 1936-ban jelent meg. A további kiadások már Nisida 1945-ös halála után láttak napvilágot. A szerző életműkiadásában (*Nisida Kitaró Dzensú*, 西田幾多郎全集) az első kötetben adták közre.⁵¹

Ahogy az egész mű, úgy a hozzá írt előszó is minden mondatában Nisidára jellemző alkotás. Ha az egész műből csupán ezt olvassuk el, akkor is feltárul előttünk a szerző jellegzetes gondolkodása, szövegformázása és egyéni hangvétele. Állításait és meglátásait sem itt, sem a műben nem magyarázza feltáró igénnyel, a benne sokszor meglehetősen hosszú időn át érlelt gondolatot egyszerűen elénk tárja, az olvasóra bízva a sokszor igen magvas kijelentés felfejtését. Szemléletes példa erre a tapasztatról megfogalmazott szentenciája a szövegből: „Maga a tapasztalás mindeknek a gyökere, és erre támaszkodva tudtam elkerülni a hipotéziseket.”

A szövegben beszél mind a mű születéséről, mind annak felépítéséről és javasolt olvasásmódjáról is. Hangsúlyosan kiemeli *A jó kutatása* második szakaszának, a valósággról írt könyvnek a központi szerepét. Mint a leírtakból kiderül, a könyv olvasója számára ezt önállóan elolvasható szakaszként ajánlja. Ahogy a szövegben nem

⁴⁸ iss.ndl.go.jp/books/R100000039-I001746234-00, 2012. II. 21.

⁴⁹ Iwanami Shoten.

⁵⁰ iss.ndl.go.jp/books/R100000002-I000000562367-00, 2012. II. 21.

⁵¹ Újabb kiadása: *Nisida Kitaró Dzensú I.*, Tokyo, Iwanami Shoten, 2003.

találunk közvetlen buddhista utalásokat, úgy a nyugati szerzőket és tárgyalt témákat sem magyarázza a japán olvasó számára. Adottnak veszi, hogy olvasója mind a keleti, mind a nyugati ismeretanyag birtokosa. Bár a szöveg ezek alapján nehéz olvasmánynak tűnik, fogadtatása a japán olvasóközönség részéről nem várt sikert jelentett. A könyv több kiadása elfogyott, széles rétegek lelkesedtek érte, társadalmi elhelyezkedéstől függetlenül. Az előszóban Nisida kitér a szöveg születésének körülményeire is, illetve arra a tényre is, hogy a később tervezett szöveg módosításokra sem a kiadás előtt, sem később nem került sor. Az írást így változatlan formában adták ki a szerző élete folyamán összesen háromszor. A későbbiekben mind az olvasók egy rétegének szemében, az erősödő kritika olvasatában, mind Nisida számára a könyv a „túlságosan pszichologizáló” bélyeget kapta meg, ám ezzel együtt iránymutató és programadó jelentőségre tett szert. A negyedik szakasz a vallás és az európai értelemben vett Istenfogalom feltárását és bemutatását célozza, aminek nyelvi érdekessége a *kami* (神) írásjegyének a keresztény Isten értelmében történő használata. Ezt nem Nisida használja így először, addigra ez már megszokott, ám Japán szempontból a *kami* fogalom szótári jelentésbővülésére kiváló példát ad. Emellett, ahogy a *tecugaku* terminust a 19. századi nyelvújítás hozományaként alkották meg, úgy a vallás, a *súkjó* (宗教) szakkifejezése is ekkor születik meg – addig a japán nyelv nem ismert ilyen fogalmat. A japán olvasó számára minden magyarázat nélkül utal olvasmányaiból Ernst Mach és Hegel műveire.

Az előszóban Nisida felhívja a figyelmet egy, a szövegben igen fontos szerepet kapó fogalomcsoport, a hipotézisek, előfeltevések kérdéskörére. Ezek ellentétesek a tiszta tapasztalással, amennyiben az a tudat nem-konstruált, nem elemző, spontán területét jelentik. A szöveg lezárásában a filozófus mint a megismerés kényszerében élő, sorsszerű feladatát beteljesítő személy jelenik meg, amely egyben Nisida erős öndefiníciója is.

A szöveg kulcsfogalmát jelentő tiszta tapasztalás Nisida számára az egy és oszthatatlan valósággal egyenértékű fogalom, aminek feltárása a filozófia egyetlen és egyetemes célkitűzése.

*Előszó [A jó kutatása első kiadásához]*⁵²

Ezt a könyvet akkor írtam, amikor a Kanadzava középiskolában tanítottam. Az elején arra gondoltam, hogy részletesen megírom a „Valóságról” szóló szakaszt és önmagában kiadom. De a betegség és más egyéb tényezők miatt ezt nem tudtam megvalósítani. Így töltöttem el néhány évet, ami alatt a gondolkodásom is megváltozott. Ráébredtem, hogy célkitűzésemet nagyon nehéz elérni. A könyvet egyszerűen ki akartam adni úgy ahogy van.

⁵² A szöveg forrása: Az *Aozora Bunkó* japán elektronikus könyvtár: aozora.gr.jp/cards/000182/files/946.html, 2012. 11. 21.

A könyv második és harmadik része készült el először, majd az első és negyedik részt adtam hozzá.

Az első részben a tiszta tapasztalás fogalmát tártam fel, amely gondolkodásom alapját képezte, de annak, aki először olvassa a könyvemet, jobb ezt a fejezetet először kihagyni.

A második részben filozófiai gondolkodásomat foglaltam össze, ez alkotja a mű gerincét.

A harmadik részben a másodikra alapozva a Jóról való gondolataimat írtam le, de ezt is lehet önálló gondolati egységként olvasni. A negyedik részben a vallásról való gondolatokat írtam le, amin régóta elmélkedtem. A vallás a filozófia végső fázisa. Ezt a negyedik részt betegségem idején írtam le, és emiatt nem tudtam a gondolatokat kifejteni. Ezzel együtt ebben a részben le tudtam írni gondolataimat. Az ok, ami miatt a könyvnek *A jó kutatása* címet adtam, az volt, hogy bár a szöveg első felében a filozófiatörténeti kutatással foglalkoztam, a közepén és a végén az élet kérdéseiről írtam.

Már régóta ki szerettem volna fejteni a tiszta tapasztalást mint egyetlen valóságot. Először Mach könyvét olvastam, de ezzel nem voltam elégedett. Ez után arra gondoltam, hogy a tapasztalat nem az egyes ember sajátja, hanem a tapasztalás minden ember [léte] alapja. Maga a tapasztalás mindennek a gyökere, és erre támaszkodva tudtam elkerülni a hipotéziseket. Amikor a tapasztalást aktív mozgásnak gondoltam el, képes voltam a Fichte utáni filozófiával harmóniára lelni, és a könyv második részét is elkészíteni. Természetesen gondolataim nem tökéletesek.

Mefisztó kineveti a gondolkodó embereket, csak füvet legelő baromnak tekintve őket, de van olyan filozófus, mint Hegel, aki azt mondta, hogy büntetésből lesz az ember filozófus. Aki egyszer evett a tiltott gyümölcsből, annak muszáj ezzel foglalkoznia.

Meidzsi 44. évének első hónapjában

Kiotóban

Nisida Kitaró

Bibliográfia

6. *Students Studying in the Netherlands at the End of the Edo Period*: ndl.go.jp/nichiran/e/s2/s2_6.html
- E. BENZ: „Eckhart mester Japánban”, in: Shizuteru UEDA: *Isten lélekkben való születése és az áttörés az istenséghez*, Budapest, Arcticus Kiadó, 2004. 5–14.,
- C. CHEUNG: *Japanese Philosophy in Chinese-Speaking Regions*, nirc.nanzan-u.ac.jp/publications/EJPhilosophy/PDF/EJPO-Cheung.pdf, 2012. 04. 25., 201.

- A. COBBING: *The Japanese Discovery of Victorian Britain*, Avon, Bookcraft, Midsomer Norton, 1998. 28.
- A. M. CRAIG: *Civilization and Enlightenment: The Early Thought of Fukuzawa Yukichi*, USA, President and Fellows of Harvard College, 2009.
- M. DEMMEL: *Der Begriff der Reinen Erfahrung bei Nisida Kitaró und William James*, München, M Press, (Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung) 2004. 268–286.
- G. S. DOMBRADY: *Watanabe Kazan*, Hamburg, GNVO, 1968.
- E. DUFOURMONT: *Is Confucianism philosophy?* utcp.c.u-tokyo.ac.jp/publications/pdf/UTCPBooklet14_04_Dufourmont.pdf, 2012. 04. 25., 75.
- FARKAS M. I.: *A japán modernizáció ideológiája*, Budapest, L'Harmattan, Károli Könyvek, 2018.
- B. FRELLESVIG: *A History of the Japanese Language*, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo, Delhi, Dubai, Tokyo, Cambridge University Press, 2010. 403–404., 406–411.
- R. F. HACKETT: „Nishi Amane—A Tokugawa—Meiji Bureaucrat”, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 18, No. 2., Feb., 1959. 213–225., 214.
- M. HAKOISHI: „Die Phänomenologie in Japan”, *Zeitschrift für philosophische Forschung*, Bd. 37, H. 2, Apr.–Jun., 1983. 299–315., 299.
- I. P. HALL: *Mori Arinori*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1973.
- T. R. H. HAVENS: „Comte, Mill, and the Thought of Nishitani Amane in Meiji Japan”, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 27, No. 2., Feb, 1968. 217–228., 219.
- T. R. H. HAVENS: „Scholars and Politics in Nineteenth-Century Japan: The Case of Nishi Amane”, *Modern Asian Studies*, Vol. 2, No. 4, Meiji Centenary Number, 1968. 315–324.
- J. W. HEISIG – T. P. KASULIS – J. C. MARALDO – eds: *Japanese Philosophy: A Sourcebook*, Honolulu, UHP, 2011.
- M. B. JANSEN: *The Making of Modern Japan*, Cambridge, Massachusetts, London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 2000. 210–214.
- M. B. JANSEN: „Rangaku and Westernization”, *Modern Asian Studies*, Vol. 18, No. 4, Special Issue: Edo Culture and Its Modern Legacy, 1984. 541–553.,
- J. Á. JOSEPHSON: „When Buddhism Became a »Religion« – Religion and Superstition in the Writings of Inoue Enryō”, *Japanese Journal of Religious Studies* 33, 2006/1, 143–168., *Nanzan Institute for Religion and Culture*, nirc.nanzan-u.ac.jp/nfile/2889, 2012. II. 21.
- Nisida Kitaró Dzensú I.*, Tokyo, Iwanami Shoten, 2003.
- E. KIYOKA (trans.): *The Autobiography of Yukichi Fukuzawa*, New York and London, Columbia University Press, 1966.
- K. KRACHT – M. RÜTTERMANN: *Grundriß der Japanologie*, Weisbaden, Harrassowitz Verlag, 2001.
- J. F. MORAN: *The Japanese and the Jesuits*, London and New York, Routledge, 2004.

- Takayanagi NOBUO: *Japan's „Isolated Father” of Philosophy: Nishi Amane 西周 and His „Tetsugaku 哲学”*, utcp.c.u-tokyo.ac.jp/publications/pdf/UTCPBooklet19_06_K. V. OPZOOMER: *A vallás gyümölcse*, Bp., Magyar Prot. Irodalmi Társaság, 1908.
- G. K. PIOVESANA: „One Hundred Years of Japanese Philosophy 1862–1962”, *Contemporary Religions in Japan*, Vol. 5, No. 3, Sep., 1964. 199–206., 199.
- P. PÖRTNER – J. HEISE: *Die Philosophie Japans*, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1995. 330.
- J. PROUST: *Europe through the Prism of Japan*, Indiana, UNDP, Notre Dame, 5.
- I. SHIGEMI: *Philosophia, Ethica and Aesthetica in the Far-Eastern Cultural Sphere: Receptions of the Western Ideas and Reactions to the Western Cultural Hegemony*, nichibun.ac.jp/~aurora/pdf/9Philosophia.pdf, 3. 2012. 04. 25.
- R. M. SPAULDING: „Japan's Search for Cultural Identity”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 14, No. 4. Sep., 1972. 514–520., 514–515.
- M. SUGIMOTO – D. L. SWAIN: *Science and Culture in Traditional Japan (A.D: 600–1854)*, MIT Press, 1978.
- C. TOTMAN: *Japán története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 387.
- F. B. VERWAYEN: „Tokugawa Translations of Dutch Legal Texts”, *Monumenta Nipponica*, Vol. 53, No. 3., Authumn, 1998. 335–358.
- R. WARDY: *Aristotle in China*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- W. WUNDT – H. OLDENBERG – I. GOLDZIEHER – W. GRUBE – T. INOUE (sic!) – H. Von Armin – C. Beaumker – W. Windelband: *Allgemeine Geschichte der Philosophie*, Berlin und Leipzig, A. G. Teubner Verlag, 1909.
- M. YUSA: *Zen and Philosophy: An Intellectual Biography of Nishida Kitarō*, Honolulu, UHP, 202. 67.

Rezümé

Nisida Kitarō 1911-ben publikálta az önálló, nyugati típusú japán filozófia kulcsszövegének számító A jó kutatása című művét. A szerző a későbbi Kiotói Iskola filozófiai műhelyének központi személyisége, a ma is működő irányzat megalapozója. A szövegben a tiszta tapasztalás nyugati értelemben vett fogalmából kiindulva mutatja be a japán olvasók számára a nyugati filozófia és pszichológia eredményeit, úgy, hogy közben a japán kulturális hagyomány tapasztatáról nem mozdul el. Az első kiadásához írt előszava sok szempontból megvilágítja a szerző gondolkodását, reflektorfénybe állítva a kimondott és a kimondatlan között húzóó rejtett szálakat. Annyira jellegzetesen nisidai mű, hogy megérdemli önálló bemutatását és lefordítását.

Kulcsszavak: Nisida Kitarō, japán filozófia, japán történelem, filozófiatörténet

Abstract

The first Japanese preface to Nishida Kitaró: Researching the Good

In 1911, Nishida Kitaro published An Inquiry into the Good, a key text in independent, Western-style Japanese philosophy. The author is the central figure in the philosophical workshop of the later Kyoto School, the founder of the trend that still operates today. Starting from the concept of pure experience in the Western sense, the text presents Japanese readers with the results of Western philosophy and psychology without moving away from the foundations of Japanese cultural tradition. The preface to the first edition illuminates the author's thinking in many ways, highlighting the hidden threads between the spoken and the unspoken. It is such a typically Nishidian work that it deserves its own presentation and translation.

Keywords: Nishida Kitaro, Japanese Philosophy, Japanese History, History of Philosophy

HORNOS DÁNIEL

Az első *Buke sobatto*, a 17. századi szamuráj törvénykönyv magyar fordítása és filológiai elemzése

Jelen tanulmány célja a Tokugava-sógunátus által 1615-ben kiadott, a *daimjók*, azaz a különböző tartományokat irányító nagybirtokos hűbérurak által betartandó rendelkezéseket tartalmazó rendeletgyűjtemény, az első *Buke sobatto* (武家諸法度) magyar fordításának közzlése és filológiai elemzése, magyarázó jegyzetekkel történő ellátása.

Az Edo-kori japán jogi szövegek filológiai elemzése, értelmezése mindeddig Japánon belül és kívül is meglehetősen kevésbé kutatott terület volt. Jól mutatja ezt az a tény, hogy a legfontosabb Edo-kori jogtörténeti forrásszövegeknek vagy egyáltalán nincs idegen nyelvű fordítása és értelmezése, vagy pedig nagyon régen készült, több helyen pontatlan és külön magyarázatot nem tartalmazó fordítás található csak meg.¹ Doktori kutatásom célja a legfőbb Edo-kori jogtörténeti források, így többek között a *Buke sobatto* különböző korokban kiadott változatai, vagy például a nyolcadik Tokugava-sógun, Josimune (徳川吉宗) idején összeállított, az Edo-kor második felében nagy hatással bíró törvénygyűjtemény, a Kudzsikata Oszadamegaki (公事方御定書) magyar fordításának és filológiai elemzésének elkészítése, ezáltal pedig a kor jogtörténetén keresztül a kor társadalmának, eszmerendszerének interdiszciplináris módon történő feltárása. Ezen kutatás legelső szakaszába enged betekintést a jelen tanulmány, melyben a sorrendben legelső *Buke sobatto* jegyzetekkel, magyarázatokkal ellátott fordítását közzlöm a történelmi háttér és a forrásszöveg tömör áttekintését követően.

A történelmi háttér dióhéjban

Ahhoz, hogy megértsük a jelen tanulmányban közölt törvénytörvény, a *Buke sobatto* jelentőségét, elengedhetetlen, hogy a japán középkortól egészen az ország 19. századi megnyitásáig tartó időszakig terjedő *busi* (harcos, szamuráj) uralom alapvető jellegzetességeivel is tisztában legyünk. A harcosok által irányított központi kormányzat legelőször 1185-ben jött létre. Vezetője a *szeii taisógun* (征夷大將軍) vagy röviden *sógun* címet viselte, az általa vezetett államszervezetet pedig *bakufunak* (幕府) nevezték, erre nyugaton sógunátusként is szokás hivatkozni. Az 1185 és 1333 közötti időszakot

¹ Így például a jelen értekezés tárgyát képező első *Buke sobatto*nak létezik ugyan angol nyelvű fordítása, ám az több mint száz évvel ezelőtt, 1910-ben készült, ennél fogva a fordítás több helyen elavult és pontatlan, továbbá értelmezéseket, jegyzeteket, magyarázatokat egyáltalán nem tartalmaz. HALL, John Carey: *Japanese Feudal Laws, Part III: The Tokugawa Legislation*, Jokohama, 1910, 286–319.

Japánban Kamakura-kornak (鎌倉時代) nevezték, mivel a sógunátus központja nem a császári fővárosban, Kiotóban, hanem a keleti területeken lévő Kamakurában volt.

A szamurájok elveik, ideológiájuk és a korábbi törvények alapján saját jogszabályokat hoztak létre (*bukebó* 武家法, azaz „harcos családok joga”), melyek a császár és az udvari nemesek által használt jog (*kugebó* 公家法, azaz „nemes családok joga”) mellett párhuzamosan működött. A Kamakura-sógunátus bukása után a Muromacsi-sógunátus (室町幕府) volt a következő szamuráj kormányzat: ez hivatalosan 1573-ig állt fenn. A gyakorlatban azonban a sógunátus élén álló Asikaga-sógunok (足利) egyre kevesebb valós hatalommal bírtak. Országszerte megerősödtek a különböző tartományokat vezető helyi hadurak, a *daimjók* (大名), akik sokszor teljhatalmú uralkodónak számítottak területükön: a *bukebón* alapulva olyan jogszabályokat alkottak meg, melyek a saját uradalmukon belül voltak érvényesek (*bunkokubó* 分国法), és gyakran indítottak más tartományok, más hadurak ellen harcokat. Ezek a belharcok 1467-től állandósultak, emiatt az ekkortól kezdődő korszakot hadakozó fejedelemségek korának (戦国時代) nevezik. Az 1500-as évek közepén a hadurak közül elkezdett kiemelkedni az Ovari tartományból származó Oda Nobunaga (織田信長), aki elfoglalva számos tartományt, az országegyesítést tűzte ki céljául. Halálát követően egyik hadvezére, Tojotomi Hidejosi (豊臣秀吉) folytatta az általa megkezdett munkát, Japán egységesítését pedig az őt követő Tokugava Iejaszu (徳川家康) fejezte be. A végső összecsapás, az 1600-ban lezajlott szekigaharai csata a keleti tartományok seregeit vezető Iejaszu győzelmével zárult, és ezzel véglegessé vált, hogy az egységes japán kormányzat az ő vezetésével fog létrejönni. Iejaszu megkapta a *szeii taisógun* (征夷大將軍) címet, s megalakult a Tokugava-sógunátus, amely innentől kezdve több mint 250 éven keresztül kormányozta a szigetországot. Ebben a két és fél évszázadban nem voltak jelentősebb belharcok, és külső fenyegetésektől sem kellett tartania az országnak, így akadályok nélkül fejlődhetett a gazdaság, a kereskedelem, a városok. A sógun székhelyét Edóba (江戸, a mai Tokió) helyezte, emiatt ezt a hosszú korszakot Edo-kornak (江戸時代) nevezzük. Japánnak az Edo-korban elért fejlődése számos tekintetben megalapozta az ország modern kori előremenetelét is.

Visszatérve az 1600-as szekigaharai csatára, az ütközet végkimenetele, illetve Iejaszu sóguni kinevezése természetesen nem azt jelentette, hogy egy csapásra megszilárdult volna a Tokugava-*bakufu* hatalma és rögtön kiépült volna az államszervezet: ehhez az elkövetkező évek, évtizedek során végbemenő különféle aktusok vezettek el. Először is problémát jelentett, hogy továbbra is jelentős erővel bírt az oszakai várat birtokló Tojotomi Hidejori (豊臣秀頼), a korábbi országegyesítő nagyúr, Hidejosi fia. Ellene 1614–15-ben folytatott a *bakufu* sikeres hadjáratot (Ószaka no dzsin 大坂の陣), melyhez a *bakufu* az egyes *daimjók*at is hadba hívta. A hadjárat idején a sóguni cím már Iejaszu fiát, Hidetadát (徳川秀忠) illette, ám Iejaszu a háttérből irányított visszavonult sógunként (ógoso 大御所).² 1615-ben Hidetada a fusimi várba hívatta az oszakai hadjárat miatt a helyszínen lévő *da-*

² FUDZSII Dzsódzsi 藤井譲治: *Nibon no rekisi* 12 日本 12 の歴史 ⑫, *Edo kaimaku* 江戸開幕, Tokió, Súeisa 集英社, 1992, 56–57.

*imjók*at, hivatalosan egy *nó* színdarab megtekintésére. Itt hirdették ki és fogadtatták el a nagyurakkal az első *Buke sobattó*t, melyben lefektették a *daimjók* és a sógunátus viszonyának alapjait.³ Ezt követően minden sógunváltáskor ismét kiadták ezt az alaptörvénynek is tekinthető rendeletgyűjteményt. A sógunátus befolyására veszélyt jelentő Hidejori leverését követően a *Buke sobatto* kiadása az egyike volt azoknak a lépéseknek, melyek segítségével a sógunátus kinyilvánította és megerősítette központi szerepét és a *daimjók* felett gyakorolt hatalmát.⁴ A forrásszöveg azért is jelentős, mert tulajdonképpen ez volt az egyik legelső, a Tokugava-*bakufu* által kiadott jogszabály, mely megalapozta az elkövetkező, két és fél évszázadon át tartó korszak államberendezkedését, és a sógunátus által a későbbiekben kibocsátott rendeletek (összefoglaló néven a sógunátus joga: *bakufubó* 幕府法) alapjául is szolgált.

A forrásszöveg

Az 1615-ös *Buke sobatto* szövege 13 cikkelyből áll, melyek mindegyike rövid magyarázattal van ellátva. A visszavonult sógun, Iejaszu egyik legfőbb tanácsadójával, a zen (rinzai) buddhista szerzetes Koncsiin Szúdennel 金地院崇伝 (más néven Isin Szúden 以心崇伝) fogalmaztatta meg a törvényt, s ő is olvasta fel azt a fusi-mi várkastélyban a *daimjók*nak. A *bakufu* néhány évvel korábban, 1611-ben is megfogalmazott egy három cikkelyből álló törvényt a *daimjók* számára: ennek a törvénynek a kiadása akkor esküvelél (*szeisi* 誓紙) formájában történt, melyet 22 *daimjó* aláírásával hitelesített. Ezzel szemben a *Buke sobatto* esetében fontos különbség, hogy ez utóbbi törvénytől nem kérték a *daimjók* beleegyezését, jóváhagyását, a *bakufu* csupán egyoldalúan kinyilvánította azt.⁵ Ez jól mutatja azt, hogy ekkorra már megszilárdult a sógunátus hatalma.

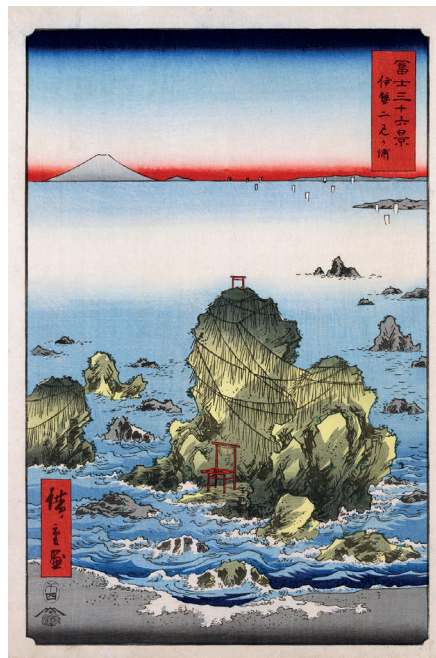
A szöveg teljes mértékben klasszikus kínai nyelven (*kanbunban*) íródott, s rengeteg helyen tesz utalást korábbi törvényekre (a megelőző korok samuráj – *buke* – jogára, sőt még az ókori japán tizenhét cikkelyes alkotmányra is) vagy akár klasszikus konfuciánus művekre is, gyakran szó szerint idézve azokat. Ennek az az oka, hogy a korban hatalmas jelentőséggel bírtak a precedensek: a *Buke sobatto*, és ezáltal maga a sógun és államszervezete is a korábbi precedensekből, *buke* törvényekből meríti legitimitását, és ezzel törekszik megszerezni a *daimjók* engedelmeségét. A törvénycikkelyek közül több arra irányult, hogy a központi hatalom befagyassza a *gekokudzsót* (下剋上), azaz a társadalmi osztályokon átívelő feltörekvést; s ezzel megakadályozza a *bakufu* ellen irányuló szervezkedéseket is.

A forrásszöveg fordításához és elemzéséhez annak a Tokugava *kinreikó*ban (徳川

³ FUDZSII (1992), 72–73.

⁴ FUDZSII Dzsódzsi 藤井譲治 (szerk.): *Nihon no kinszei* 3 日本の近世 第3巻, *Sibai no sikumi* 支配のしくみ, Tokió, Csúó Kóronsa 中央公論社, 1991, 20–21.

⁵ FUDZSII (1991), 18–21.

1. kép (fent balra). II. Hirosigé: *Szukijagasi a Keleti fővárosban (A Fudzsi harminchat látképe)*, 1834
2. kép (fent jobbra). II. Hirosigé: *A Futami-öböl Isze tartományban (A Fudzsi harminchat látképe)*, 1834
3. kép (lent balra). II. Hirosigé: *Szuo Iwakuni (Edo száz éves látképe)*, 1859
4. kép (lent jobbra). II. Hirosigé: *Teppozu Akasi-Basi (Edo száz éves látképe)*, 1870

禁令考) fennmaradt változatát vettem alapul.⁶ A *Tokugava kinreikó* a Meidzsi-kor elején a japán Igazságügyi Minisztérium (司法省) által szerkesztett rendeletgyűjtemény, melyben összegyűjtötték az Edo-korban, a Tokugava-*bakufu* által kibocsátott különféle rendeleteket.⁷ A Meidzsi-kori szöveget a 20. századba lépve a Jogtörténeti Tudományos Társaság (法制史学会) Isii Rjósuke (石井良助) jogtörténész professzor vezetésével szerkesztette sajtó alá, s 1959 és 1961 között a Szóbunsa (創文社) kiadásában, összesen II kötetben jelent meg.⁸

A Buke sobatto fordítása és elemzése

Úgy vélik, a szamuráj családok jogszabályainak lefektetése Keicsó 20. évében (1615) történt meg először.⁹ Ezt követően generációkon át az volt a szabály, hogy a sógunátus örökösének kinevezésekor a várba hívták¹⁰ a daimjókat¹¹, akiknek ott felolvasták a törvényeket, s akik ezzel alávetették magukat annak.

⁶ A szöveg pontos forrása: Isii Rjósuke 石井良助 (szerk.): *Tokugava kinreikó* 徳川禁令考 I. kötet, Tokió, Szóbunsa 創文社, 1959, 61–62.

⁷ kotobank.jp/word/徳川禁令考-104690 – utolsó megtekintés: 2021. 01. 13.

⁸ Isii: i. m. 1–2.

⁹ Jelen bevezető szöveg nem az eredeti *Buke sobatto* része, hanem a szöveg forrásául szolgáló *Tokugava kinreikó* 徳川禁令考 összeállítói által hozzáírt megjegyzés a törvény keletkezésének körülményeiről.

¹⁰ Az 1615-ös *Buke sobattó*t Tojotomi Hidejori 豊臣秀頼 leverését, az oszakai ostromot 大坂の陣 követően Tokugava Hidetada 徳川秀忠 tartózkodási helyén, a fusimi várban 伏見城 hirdették ki, ide hívták a *daimjó*kat, ám a következő sógunváltásokkor már az edói vár 江戸城 lett a *sobattó*k kihirdetéseinek helyszíne.

¹¹ Az eredeti szövegben *daimjó* 大名 és *sómjó* 小名 szerepel. A *sómjó* a legalább tízezer *koku* 石 birtokkal bíró *daimjó*k közül azokat takarta, akiknek viszonylag kevesebb földbirtokuk volt. Jelen szöveg esetében úgy ítélt meg, hogy a magyar fordításnál az összefoglaló jelentésű *daimjó* kifejezés használata elégséges.

Keicsó 20. éve, kinotó, hetedik hónap¹²

Különféle törvények a szamuráj családok számára¹³
(Taitokuin¹⁴)

1) Egyedül a tudományoknak, a harcművészeteknek, az íjászatnak és a lovaglásnak szenteljék életüket.

Bal kezünkben a tudományt, jobb kezünkben a harcművészetet tartani: így szól a régi idők óta fennálló törvény.¹⁵ Mindkettőnek egyszerre birtokában kell lennünk.¹⁶ Az íjászat és a lovaglás pedig a szamurájok legfontosabb képessége. A fegyvereket veszedelmes eszközöknek nevezik, s azokat csak a legvégső eset-

¹² A szöveg a kor hagyományainak megfelelően a japán éreanevek és a kínai naptár hatvanéves ciklusa megfelelő időszakának megjelölésével azonosítja a keltezés dátumát. A Keicsó 慶長 az 1596 és 1615 közötti éveket magába ölelő éra, ennek megfelelően Keicsó 20. éve az utolsó, 1615-ös évet jelöli. A *kinotó* 乙卯 a hatvanéves ciklus 52. évét takarja, ez szintúgy 1615-re utal. Továbbá, a hónapok meghatározásánál az Edo-korban, csakúgy, mint a korábbi történelmi időszakokban, a japán holdnaptárt alkalmazták, így az eredeti szövegben szereplő 七月 nem feleltethető meg a mai „júliusnak”, emiatt a fordításban szó szerint, „hetedik hónap”-ként szerepel. A források szerint a *Buke sohatto* kihirdetése a hetedik hónap hetedik napján történt, mely a napjainkban használatos naptár alapján augusztus 30-át takarja. (Forrás: A japán Casio cég internetes naptárátváltó alkalmazása: keisan.casio.jp/exec/system/1239884730, utolsó megtekintés: 2020. 12. 28.) Fontos továbbá megjegyeznünk, hogy hat nappal a *Buke sohatto* kihirdetését követően, Keicsó 20. év hetedik havának tizenharmadik napján (1615. szeptember 5.) az éra nevet *Gennóra* 元和 módosították, hangsúlyozva az új kor kezdetét. Ennek megfelelően az 1615-ös *Buke sohatto*t gyakran Genna-kori törvénynek 元和令 is nevezik.

¹³ A *Buke sohatto* elnevezésben szereplő *buke* 武家 szó szerint harcos családot, szamuráj családot jelent, ám használatos általános értelemben az Edo-kori társadalmi hierarchiában a szamurájságra, a harcosok osztályára is. A *hatto* 法度 kifejezés általánosan törvényt, jogszabályt, tiltó rendeletet jelent. Az Edo-korban csak a legfontosabb törvények esetében használták magában a címben a *hatto* szót, ám korabeli forrásokban gyakran szerepel a kifejezés olyankor is, amikor más, kevésbé jelentős törvényekről, rendeletekről van szó. Így feltételezhető, hogy a hétköznapiokban tágabb értelemmel bírt a kifejezés. Forrás: FUDZSII (1991), 14–16.

¹⁴ Taitokuin 台徳院 a második Tokugava-sógun, Tokugava Hidetada 徳川秀忠 buddhista posztumusz neve 戒名 (kaimjó). Az első *Buke sohatto* kihirdetése az ő nevéhez fűződik. Mivel a *Tokugava kinreikót* a Meidzsi-kor kezdetén állították össze, a gyűjtemény szerkesztői ezért használták a sógun posztumusz megnevezését.

¹⁵ Aszao Naohiro 朝尾直弘 mutat rá arra, hogy a szöveg ezen része a *Nanbokucsó*-korban 南北朝時代, 1339-ben Kitabatake Csikafusza 北畠親房 által írott történelmi mű, a *Dzsinnó sótóki* 神皇正統記 egy bizonyos mondatára történő utalás lehet. A *Dzsinnó sótóki*ben az alábbiak szerepelnek: 「世ミダレル時ハ武ヲ右ニシ文ヲ左ニス、国オサマル時ハ文を右ニシ武を左ニス」, tehát „Amikor a világban zavargás van, a harcművészeteket vesszük jobb kezünkbe, s a tudományt a bal kezünkbe; amikor az országban nyugalom van, a tudományt vesszük jobb kezünkbe, s a harcművészetet a bal kezünkbe.” Azzal, hogy a *Buke sohatto* szövegében az szerepel, hogy a harcművészeteket vegyük a jobb, és a tudományt pedig a jobb kezünkbe, a sógunátus igyekezett kifejezésre juttatni, hogy a harcművészeteket tartja fontosabbnak. Forrás: FUDZSII (1992): 72.

¹⁶ A japán forrásszövegben kettős tagadás: 不可不兼備矣.

ben használták.¹⁷ Békeidőben se feledkezzünk meg a harcokról.¹⁸ Hát miért is ne vetnénk bele magunkat a gyakorlásba?¹⁹

2) A tömeges ivászatokat, dorbézolást meg kell tiltani.²⁰ [A Kanei-korban kiadott törvény 8. cikkelyében ez a rendelkezés ismét megjelenik, a többi törvényben nem szerepel.²¹]

A törvénycikkokban megjelenő szabályokat szigorúan be kell tartani. Ha valaki a testi örömökbe veti magát vagy szerencsejátékok megszállottja lesz,²² az a tartomány²³ pusztulását okozza.

3) A törvényeknek ellenszegülőket a tartományokban rejtegetni tilos. [Kanei 12. évtől kezdve ez a cikkely nem szerepel.²⁴]

A törvény az illem és a mértékletesség alapja. Még ha a törvény felül is bírálhatja az racionalitást, a racionalitás nem írhatja felül²⁵ a törvényt. A törvénynek ellenszegülők büntetése nem lesz enyhe.

¹⁷ 號兵爲凶器、不得已而用之. Szó szerinti idézet az ókori kínai hadtudományos műből, Tai Gong hat titkos tanításának (*Liu tau* 六韜) első része („A civil titkos tanítás” 文韜) tizenkettedik szövegéből, A katonai Taóból (兵道), ctext.org/liu-tao/bing-dao – utolsó megtekintés: 2020. 12. 30.

A fordításomba Tokaji Zsolt *Liu tau*-fordítását emeltem át: TOKAJI Zsolt: „Tai Gong hat titkos tanítása”. In: Tokaji Zsolt – P. Szabó Sándor (szerk.): *A kínai hadtudomány klasszikusai*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018, 211.

¹⁸ 治不忘亂. Szó szerinti idézet a konfucianus klasszikus mű, a *Változások könyve* 易經 hatodik szárnyának második részéből („Nagy magyarázat” 繫辭下伝), www14.plala.or.jp/kigaku/99_blankoo1084.html – utolsó megtekintés: 2020. 12. 30.

¹⁹ 何不勵修練乎. A klasszikus kínai nyelven íródott törvénytörvényekben gyakran előfordulnak ehhez hasonló, 何...乎 szerkezetben feltett költői kérdések (反語 *hango*).

²⁰ 可制群飲佚遊事. Átvétel a középkori Muromacsi-sógunátus 室町幕府 által kiadott törvénygyűjteményből, a *Kenmu shikimokuból* 建武式目, chushingura.biz/p_nihonsi/siry0/0401_0450/0449.htm – utolsó megtekintés: 2020. 12. 30.

²¹ A *Tokugava kinreikó* összeállításainak megjegyzése. A forrásszövegben a főszöveg alatt, apróbb betűvel, két sorba szedve olvasható. A Kanei-éra 寛永 1624-től 1645-ig tartott, a Kanei-korban kiadott törvény pedig az 1635-ben, Tokugava Iemicu 徳川家光 sógunná válásakor kiadott *Buke sobattóra* utal. A magyar fordításban 'törvény'-ként szereplő kifejezés helyén az eredeti forrásszövegben *hatto* 法度 áll.

²² 嚴制殊重、恥好色、業博突. Részben szó szerinti idézés a *Kenmu sikimoku* magyarázatokkal ellátott változatából (建武式目注 *Kenmu sikimoku csú*). Ez utóbbiban így szerepel: 「嚴制殊重制、恥好女之色及博突業」 A *Kenmu sikimoku csú*nak a Japán Országgyűlési Könyvtár Digitális Archívumában 国立国会図書館デジタルコレクション fellelhető digitalizált változata, 7. oldal: dl.ndl.go.jp/info:ndljp/pid/2539260/7 – utolsó megtekintés: 2020. 12. 30.

²³ A forrásszövegben szereplő *kuni* 國 írásjegy fordításánál következetesen a „tartomány” szót használok. Modern kori értelmében „ország” jelentéssel bír, jelen szövegben viszont az egyes *daimjó*k által irányított területek, tehát a *hanok* 藩 értendő alatta.

²⁴ Ismételen az Iemicu-féle *buke sobattóra* utal. Kanei 12. éve, 1635.

²⁵ A japán kora újkor jogfelfogását tükröző passzus. Az alapelveket az ősi precedenseket kutató Isze Szadatake 伊勢貞丈 1763-ban kiadott *Szadatake kakun* 貞丈家訓 című művében is felleljük: 「非トハ無理ノ事ナリ、理ト云ハ道理ノ事ナリ、法ト云ハ法式ナリ、權ト云ハ權威ナリ、天ト云ハ天道ナリ、非ハ理ニ勝ツ事ナラズ、理ハ法ニ勝事ナラズ、法ハ權ニ勝事ナラズ、權ハ天ニ勝事ナラズ、此ノ五ツヲ能ク弁フベシ」 DEGUCSI Júicsi 出口 雄一 – DZSINNO Kijosi 神野桃 – SZOGAVA Jóicsi 十川 陽一 – JAMAMOTO Hideki 山本 英貴 (szerk.): *Gaiszecu Nihon bószeisi* 概説 日本法制史, Tokió, Kóbundó 弘文堂, 2018, 259–260.

4) Ha a hűbérurak²⁶ arról kapnak bejelentést, hogy vazallusaik között összeesküvést szövök vagy gyilkosok vannak, azokat azonnal ki kell üzniük a tartományukból. [A Tenna-korban kiadott törvénytől kezdve az összeesküvőkről és gyilkosokról szóló mondat nem szerepel.²⁷]

Az árulásra vetemedő ember olyan éles fegyver, amely megdöntheti az államot; olyan kardél, amely elpusztíthatja az embereket. Miért is hagynánk ezt?²⁸

5) Mostantól fogva tilos a tartomány saját népe mellé más tartományból származó embereket befogadni.

Ezáltal a tartományok szokásai megváltozhatnak, saját tartományunk titkai más tartományok birtokába juthatnak, vagy pedig más tartományok titkai juthatnak saját tartományunk birtokába. Ez a szolgálalkúség²⁹ csírája.

6) Még ha az egyes tartományokban lévő váraknak csak a felújításáról is van szó, azokat is mindenképp jelenteni kell a sógunnak. Ezenfelül az új várak építését szigorúan megtiltjuk.³⁰

Ha egy vár falai meghaladják a 100 csit,³¹ az a tartomány kárára van. Bástyák emelése és árkok ásása nagy zavargások kiváltó oka.

7) Ha a szomszédos tartományokban valamiféle gyanús szervezkedés vagy csoportosulás történik, azt mihamarabb jelenteni kell.

Az emberek mind csoportokba szerveződnek. Kevés a kiváló ember, s vannak, akik ellenszegülnék uruknak vagy apjuknak, és viszályba keverednek szomszédjaikkal,³² az ősi törvényeket nem tartják be. Hát miért hagynánk a gyanús szervezkedéseket?³³

²⁶ Az eredeti szövegben *daimjó*, *sómjó* és *sokjúnin* 諸給人 szerepel, tehát a „hűbérurak” kifejezés alatt itt a nagyobb és kisebb földbirtokokkal bíró *daimjók* mellett a *daimjóktól* földbirtokot kapott alacsonyabb rangú vazallusok is értendők.

²⁷ A *Tokugava kinreikó* összeállítóinak apró betűs megjegyzése. A Tenna-kor 天和時代 1681-től 1684-ig tartott, a Tenna-korban kiadott törvény az 1683-as, Tokgava Cunajosi 徳川綱吉 sógunná válásakor kiadott *Buke sobattó*t jelöli.

²⁸ Költői kérdés, *bango* 反語.

²⁹ 佞媚 *nenpi*, azaz szolgálalkúség, talpnyalás, hízelgés. A két írásjegyet külön-külön is hasonló értelemmel bír.

³⁰ A szekigaharai csata és az oszakai hadjárat közötti időszakban az egyes *daimjók* erőteljes várépítésbe kezdtek. Mivel a hűbérurak várai fenyegették Iejaszu hatalmát, már 1609-ben kifejezte nemtetszését eziránt, majd 1615-ben, a *Buke sobatto* kiadását megelőzően kibocsátott egy rendeletet, melyben korlátozta a várak számát: egy tartományban csak egy vár lehetett (*ikkoku icsidzsó rei* 一国一城令), s azokat a várakat, amelyekben nem tartózkodott életvitelszerűen a *daimjó*, el kellett bontani. Ez a rendelet azonban nem általános érvényű volt: csak a nyugati tartományok uraira vonatkozott, és külön-külön hirdették ki az érintetteknek. (Forrás: FUDZSU (1992), 68–70.) Ezen rendelet tartalmának a megerősítése, valamint általános érvényűvé tétele jelenik meg ebben a cikkelyben.

³¹ 雉 *csi*. Kínai mértékegység várfalak nagyságának megállapítására. Egy *csi* egy 1 *dzsó* 丈 magas és 3 *dzsó* széles falat takar. Egy *dzsó* Japánban körülbelül 3,03 méternek felel meg, ez alapján egy *csi* egy kb. 3 méter magas és 9 méter széles várfalszakaszt takar, kanji.jitenon.jp/kanjij/4576.html – utolsó megtekintés: 2020. 12. 29.

³² Szó szerinti átvétel a Sótoku Taisi 聖徳太子 nevéhez fűződő, 604-ben kiadott tizenhét cikkelyes alkotmány 十七條憲法 első cikkelyéből: 人皆有黨、亦少違者、是以或不順君父、或乍違于隣里. Angol fordítását lásd: afe.easia.columbia.edu/ps/japan/shotoku.pdf – utolsó megtekintés: 2020. 12. 30.

³³ Költői kérdés, *bango* 反語.

8) Önkényesen tilos házasságot kötni. [Ennek, valamint az ezt megelőző két cikkelynek a tartalma benne van a következő korokban kiadott törvényekben.³⁴]

A házasság a jin és jang harmóniájának útja. Nem szabad hanyag módon végezni. A *Változások könyve*³⁵ így szól: „nem ellenség ő, hanem kérő.³⁶ A szándék beteljesül, az ellenségeskedés megszűnik.”³⁷ A *Dalok könyve* „Menyegző”³⁸ című verse azt mondja, ha a férfiak és nők összhangban vannak és megházasodnak, az országban nem maradnak hajadonok.³⁹ A házasságok általi szerveződés összeesküvések alapjául szolgál.⁴⁰

9) Az egyes *daimjók* udvarba járulásának módjáról.⁴¹ [A Kanei 6. évében⁴² kiadott törvényekben ez a cikkely nem szerepel. Kanei 12. évtől kezdve ismét szerepel.⁴³]

³⁴ A *Tokugava kinreikó* összeállítóinak apró betűs megjegyzése.

³⁵ Az eredeti forrásszövegben a 睽 kei (kínaiul kui) kandzsi szerepel. Ez az írásjegy az öt konfuciánus klasszikus mű egyikében, a *Változások könyvében* 易經 szereplő, jóslásra használt 64 hexagram (六十四卦 *rokudzszúsike*) közül a 38. jel, jelentése: szembenállás, ellentét, diszharmónia. Ng, Wai-ming 吳偉明: *The I Ching in Tokugawa Thought and Culture* 易學對德川日本的影響, Hong Kong, The Chinese University Press, 2009, 49.

³⁶ 匪寇婚媾. Szó szerinti átemelés a *Változások könyve* 38. hexagramjának hatodik sorából. A hatodik sor szerint: „Aki szembenállás miatt magányossá válik, a másikat úgy látja, mint egy sáros disznót, vagy mint egy démonokkal teli kocsit. Felajzza iját vele szemben, ám végül leengedi azt. Hisz nem rabló a másik, hanem kérő. Ahogy közel kerülnek egymáshoz, elered az eső, és jó szerencse köszönt rájuk. WILHELM, Richard: *I Ging – Das Buch der Wandlungen*, Köln, Anaconda Verlag, 2011, schuledesrades.org/public/iging/buch/?Q=5/1/2/38 – utolsó megtekintés: 2020. 12. 29. További értelmezési lehetőségekért lásd: jamesdekorne.com/GBCh/hex38.htm – utolsó megtekintés: 2020. 12. 29.

³⁷ Pontatlan átemelés a *Változások könyve* 38. hexagramja hatodik sorának értelmezéséből. A *Változások könyvében* 志將通、往不失時, míg a japán forrásszövegben 志將通、寇則失時 szerepel.

³⁸ Az eredeti szövegben a 桃夭 írásjegyek szerepelnek, ezek a kínai klasszikus, a *Dalok könyve* 詩經 egyik költeményét takarják. Tartalma alapján a magyar fordításban a Menyegző címet adtam neki. Maga a költemény magyarul 1974-ben jelent meg, Kormos István fordításában: „Gyöngé-karcsú barackfácska! / Felhöz lehellet-virága. / Ez a lány majd ura mellett/ vigyáz házra és családra. / Gyöngé-karcsú barackfácska! / Roskad gyümölcscsel az ága. / Ez a lány majd ura mellett/ vigyáz családra és házra. / Gyöngé-karcsú barackfácska! / Ó, virágba borulása! / Ez a lány majd ura mellett/ háza népét jól vigyázza.” *Si King – Dalok könyve*, Budapest, Európa Kiadó, 1974. terebess.hu/keletkultinfo/siking1.html – utolsó megtekintés: 2020. 12. 29.

³⁹ 男女以正、婚姻以時、國無鰥民也. Szó szerinti átemelés a *Dalok könyve* négy szövegváltozata közül az egyedül fennmaradó, Mao-féle változatban 毛詩 a 桃夭 című költemény elé fűzött rövid bevezető szövegből (小序).

⁴⁰ A cikkely a *daimjós* családok közötti önkényes, stratégiai célú házasságkötéseket tiltja. A „házasságok általi szerveződések” alatt a cikkely arra utal, hogy a stratégiai érdekházasságok mentén több *daimjó* egységbe tömörülhet és a sógunátus elleni összeesküvést szöhet.

⁴¹ 參勤作法. A *szankin* 參勤 kifejezésről a *szankin kótai* 參勤交代 rendszere juthat eszünkbe (a *daimjók* meghatározott időszakot a tartományukban töltöttek, ez idő alatt a családjuknak Edóban kellett tartózkodni, majd amikor a *daimjó* tartózkodott Edóban, a családjá lehetett a tartományban), ebben a korban azonban ez még nincs törvénybe iktatva, jelen cikkely a *daimjók*knak a kiotói császári udvarba, a császár elé való járulásáról szól.

⁴² Az 1629-es évet jelöli. Ekkor adták ki az első *Buke sobatto* módosított változatát, melyből a szöveg tanúsága szerint ez a cikkely hiányzott. Az Iemicu-féle *Buke sobatto*ban ismét szerepelt.

⁴³ A *Tokugava kinreikó* összeállítóinak apró betűs megjegyzése.

A Soku Nihongi⁴⁴ szabályai szerint, hacsak nem hivatalos szolgálatot végez valaki, tilos a nemzetiségét önkényesen összehívni. A fővárosba 20 vagy annál több lovast összegyűjtve tilos belépni. Tilos tehát nagy seregeket vezetni. Az 1 millió *kokunál* kevesebb, de 200 000 *kokunál* több birtokkal rendelkező *daimjók* húsznál több lovast nem állíthatnak ki. A 100 000 *kokunál* kevesebbel bíró *daimjók*nak a jövedelmük arányainak megfelelő számú lovast szabad kiállítaniuk. Viszont az udvar által elrendelt katonai szolgálat esetében az adott *daimjó* társadalmi rangjának megfelelő számú sereget kell kiállítani.

10) Tilos az öltözékek fajtáit összekeverni.

Az uralkodót és az alattvalókat alá-fölérendeltség szerint külön kell választani. Fehér *aját*,⁴⁵ fehér *koszodét*,⁴⁶ bíborszínű *avaszet*,⁴⁷ bíborszínű *urát*,⁴⁸ *nerit*,⁴⁹ címerrel nem díszített *koszodét* a nép nem hordhat önkényesen, engedély nélkül. Az, hogy manapság közepes és alacsony rangú *busik*⁵⁰ is díszesen hímzett selyemszövetet⁵¹ viselnek, nem szerepel az ősi törvényekben. Ez rendkívüli mértékben tiltandó.

11) Az alacsony társadalmi osztályba tartozók nem ülhetnek önkényesen gyaloghintóba.

Régóta vannak olyan családok, akik engedély nélkül ülnek gyaloghintóba. Csak azután használják, miután engedélyt kaptak rá. Ám mostanság közepes és alacsony rangú *busik*⁵² is gyaloghintóval járnak. Ez a képmutatás netovábbja!⁵³ Ezentúl engedély nélkül is használhatnak gyaloghintót az egész tartománnyal bíró *daimjók*⁵⁴

⁴⁴ A Soku Nihongi Japán hat ókori krónikájának (*rikkokusi* 六国史) egyike, sorrendben a második, mely a Tenmu császár 天武天皇 uralkodásától Kanmu császár 桓武天皇 uralkodásáig terjedő időszakot (697–791) öleli fel, és amelynek szerkesztése 797-ben fejeződött be. A szerkesztés Szugano no Mami-csi 菅野真道 és Fudzsiwara no Cugutada 藤原繼繩 irányításával zajlott, kotobank.jp/word/続日本紀-80186 – utolsó megtekintés: 2021. 01. 16.

⁴⁵ 白綾. Fehér selyemből készült, sávolykötéssel szőtt kimonó.

⁴⁶ 白小袖. A kimonónál rövidebb és keskenyebb ujjú, szélesebb és hosszabb gallérú japán viselet.

⁴⁷ Az *avasze* 袷 bélelt kimonót jelent.

⁴⁸ 裏, azaz belső rész, bélés. Valószínűleg a kimonó bélésének színére utal, nem pedig külön ruhafajtára.

⁴⁹ A *neri* 練 egy selyemtisztítási, -finomítási eljárás, valószínűleg itt az ezzel a módszerrel gyártott, tiszta és finom selyemből készült kimonóra utal.

⁵⁰ Az eredeti szövegben 郎從 (*ródzszi*) és 諸卒 (*soszocu*) szerepel.

⁵¹ Az eredeti szövegben szereplő, négy kandzsiból álló 綾羅錦繡 kifejezés külön bontva: 綾, azaz sávolszövéssű selyem; 羅 mint vékony szövéssű anyag; 錦 mint arany/ezüst szálakkal való díszítés; 繡, azaz hímzés.

⁵² Az eredeti szövegben 家郎 (*karó*) és 諸卒 (*soszocu*).

⁵³ 誠濫吹之至也. A 濫吹 (*ranszui*) kifejezés egy a Han Fej-ce 韓非子 műben szereplő anekdotából ered. Az anekdota szerint a Csi 齊 királyság uralkodója, Hszüan 宣 nagyon szerette a *ju* 竽 nevű fúvós hangszer dallamát hallgatni, ezért zenészeket hívatott. A zenészek közé azonban bekerült egy olyasvalaki is, aki nem tudott a hangszeren játszani: csak tetette a zenélést, de a fizetséget felvette. Ez alapján a 濫吹 (kaotikus, rendezetlen + fújni) azt jelöli, amikor valaki tehetségtelen tehetségesnek mutatja magát; esetünkben az alacsonyabb rangúak magasabb rangúnak mutatják magukat azzal, hogy gyaloghintóba szállnak. A fordításban a „képmutatás” szót használtam, weblio.jp/content/%E6%B-F%AB%E5%90%B9 – utolsó megtekintés: 2021. 01. 13.

⁵⁴ Az eredeti szövegben 国大名, azaz 国持大名 (*kunimoci daimjó*) szerepel. Olyan *daimjók*, akiknek fennhatósága legalább egy egész, az ókori *ricurjó*-rendszer 律令制 alapján történő felosztás szerinti tartományra, azaz *kunira* (pontosabban *rijszejikoku* 令制国) kiterjed.

és a nemzetségük magas rangú tagjai. Rajtuk kívül az engedély megszerzését követően ülhetnek gyaloghintóba a sógunhoz közel állók⁵⁵, az orvosok és az *onmjódzsik*⁵⁶, a hatvanévesek és annál idősebbek, valamint a betegek. Ha közepes vagy alacsony rangú szamurájt önkényesen engednek gyaloghintóba szállni, az a szamuráj hűbérurának mulasztása. Az udvari nemesség, a nemesekből lett buddhista szerzetesek, valamint a különféle magas rangú buddhista szerzetesek⁵⁷ esetében azonban nincs korlátozás.

12) Az egyes tartományokban a szamurájoknak takarékoskodniuk kell.⁵⁸ [Ennek, valamint az ezt megelőző két cikkelynek a tartalma benne van a következő korokban kiadott törvényekben.⁵⁹]

A gazdagok egyre gőgösebbek, a szegények pedig szégyellik nincstelenségüket. A világban nincs ennél nagyobb romlás, ezért ezt szigorúan szabályozni kell.⁶⁰

13) Olyasvalakit kell tartományúrrá választani, aki a politikai ügyek intézésére alkalmas. [Kanei 12. évétől ez a cikkely nem szerepel.⁶¹]

Egy ország vezetésének művészete a megfelelő emberek kiválasztásában rejlik. Az emberek érdemeit és mulasztásait el kell bírálni, és mindenképpen jutalmazni vagy büntetni kell őket.⁶² Ha egy országban vannak erényes emberek, az az ország egyre inkább virágozni fog. Ha egy országban nincsenek erényes emberek, az az

⁵⁵ Az eredeti szövegben 昵近之衆 szerepel. A 昵近 (*dzsikkjin*) valakihez közel álló, bizalmas viszonyt jelent, míg a 昵近衆 jelentése a *Nihon Kokugo Daidzsiten* 日本国語大辞典 (Japán nyelvi nagyszótár) szerint olyan személy, aki a sóguncsaládot vagy a sógun küldöttét vendégül látja, amikor az Kiotóba látogat. (Forrás: kotobank.jp/word/昵近衆-521189 – utolsó megtekintés: 2021. 01. 16.) Ám mivel ez a kifejezés nem egy konkrét tisztséget takar, szövegkörnyezettől függően eltérő lehet az aktuális jelentése. Értelmezésem szerint ebben a szövegben nagy valószínűséggel a sógunhoz legközelebb álló *daimjók*at, a *fudai daimjók*at 譜代大名 érthetjük alatta.

⁵⁶ A szövegben 醫陰兩道 szerepel, vagyis az orvostudomány és az *onmjódó* 陰陽道 művészetével, mesterségével foglalkozókra utal a szöveg. Az *onmjódó* a kínai ezotérián, többek között a jin és yang tanán alapuló ezoterekus kozmológiai módszer, irányzat, melynek művelői az *onmjódzsik* / *onjódzsik* 陰陽師. Kérdéses, hogy a szöveg valóban rájuk utal-e, mivel a Tenna 天和 3. évében, 1683-ban kiadott *Buke sobattó*ban már a 儒醫 (konfucianus tudósok és orvosok) kifejezés szerepel. (Istii: i. m. 66.) Emiatt feltételezhetjük, hogy az 陰 írásjegy jelen szövegben is inkább a konfucianizmus mestereit jelöli, semmint az *onmjódzsik*at.

⁵⁷ A szövegben 門跡并諸出世 szerepel. A *monzeki* 門跡 a császári család vagy az udvari nemesség azon tagjait jelöli, akik buddhista szerzetessé váltak; illetve azon buddhista templomokat is jelölheti, amelyeket ezen személyek vezetnek. A *sussze* 出世 több jelentéssel bír, többek között jelenthet olyan buddhista szerzetest, aki a ranglétra magasabb fokán áll; de jelenthet olyan szerzetest is, aki a *monzekit* szolgálja és oktatja. (Forrás: kotobank.jp/word/出世-528954 – utolsó megtekintés: 2021. 01. 16.) Jelen szövegkörnyezetben a „magasabb rangú szerzetes” fordítást találtam leginkább helyénvalónak.

⁵⁸ A takarékoskodás követelménye hasonlóképpen megjelent a *Kenmu sikimoku*ban is.

⁵⁹ A *Tokugava kinreikó* összeállításainak apró betűs megjegyzése.

⁶⁰ 富者彌誇(之)、貧者恥不及、俗之凋弊無甚於此、所令嚴制也. Idézet a *Kenmu sikimoku csú*ból. Az utolsó mondat csekély mértékben eltér, a *Kenmu sikimoku csú*ban az alábbi módon szerepel: 尤可有嚴制乎. *Kenmu sikimoku csú* 7.

⁶¹ A *Tokugava kinreikó* összeállításainak apró betűs megjegyzése.

⁶² Szó szerinti átvétel Sótoku Taisi tizenhét cikkelyes alkotmánya tizenegyedik cikkelyéből: 「明察功過、賞罰必當。」

ország mindenképpen el fog pusztulni. Így szól korábbi nemzedékek bölcseinek világos tanítása.⁶³

A fenti rendelkezéseket be kell tartani.

Keicsó 20. éve, hetedik hónap.

Idézve: Daiszeirei – Genszeirodu – Kjórei Ruiszan⁶⁴

Rezümé

Jelen tanulmány célja a Tokugava-sógunátus által 1615-ben kiadott, a daimjók, azaz a különböző tartományokat irányító nagybirtokos bűbérurak által betartandó rendelkezéseket tartalmazó rendeletgyűjtemény, az első Buke sohatto (武家諸法度) magyar fordításának közlése és filológiai elemzése, magyarázó jegyzetekkel történő ellátása. Doktori kutatásom célja a legfőbb Edo-kori jogtörténeti források magyar fordításának és filológiai elemzésének elkészítése, ezáltal pedig a kor jogtörténetén keresztül a kor társadalmának, eszmerendszerének interdiszciplináris módon történő feltárása. Ezen kutatás legelső szakaszába enged betekintést a jelen tanulmány.

Kulcsszavak: japán, kora újkor, Edo-kor, Tokugava-sógunátus, jogtörténet, törvény, rendelet, fordítás, elemzés

Abstract

Dániel Hornos: Hungarian translation and philological analysis of the first Buke shohatto

The purpose of this study is to publish the Hungarian translation and a philological analysis of the first Buke sobatto 武家諸法度, a collection of edicts issued by the Tokugawa Shogunate in 1615 containing the provisions to be observed by the daimyos. The aim of my doctoral research is to provide a comprehensive picture of the legal system, the society, and the ideology of the Edo period in an interdisciplinary way through the translation and analysis of the most important legal historical sources from the Edo-era. The present study provides insight into the very first stage of this research.

Keywords: Japan, early modern period, Edo period, Tokugawa shogunate, law history, law, edict, translation, analysis

⁶³ A szöveg ezzel a fentebb hivatkozott tizenhét cikkelyes alkotmányra utal.

⁶⁴ 大政令・廠制録・教令類纂. A törvénytövege több forrásban, több törvénygyűjteményben szerepelt, melyek alapján a Tokugava kinreikó elkészült. Az itt feltüntetett három kiadvány is ilyen Edo-kori törvénygyűjteményeket takar.

JANÓ ISTVÁN

A vorticismus távol-keleti gyökerei – Japán és kínai kulturális hatások Ezra Pound költészetében

A 19. század második felétől kezdve Európában és Amerikában felélénkült az érdeklődés a távol-keleti civilizációk, mindenekelőtt Japán és Kína iránt. A művészet- és irodalomtörténetben orientalizmus – *japonaiserie*, ill. *chinoiserie* – néven ismert jelenséget elsősorban az váltotta ki, hogy a külvilágtól évszázadokon át elzárkózó Japán – amerikai nyomásra – megnyitotta kapuit a nyugati civilizáció előtt.

Az orientalizmus divatja Franciaországból indult hódító útjára, ahol a japán fametszetművészet (Hokusai, Hiroshige, Utamaro stb.) az impresszionizmus egyik legfontosabb ihletforrásává vált. Lelkes kelet-kutatóknak, irodalmároknak (W. G. Aston, B. H. Chamberlain, Lafcadio Hearn, Ernest Fenollosa, Sadakichi Hartmann stb.) köszönhetően az orientalizmus rövidesen megjelent a századvég irodalmában is, hogy a korabeli nyugati áramlatokkal (szimbolizmus, impresszionizmus, stb.) karöltve mintát szolgáltasson a tradicionális költészet és dráma megújításához, illetve különböző modernista irányzatok (pl. imagizmus, vorticismus, futurizmus stb.) kialakulásához.

Az 1907 és 1918 közötti évek egy kétségkívül újszerű és nagyhatású modernista költői mozgalom kibontakozásának, virágzásának, majd hanyatlásának a korszaka volt. Az imagizmus néven ismert angol-amerikai irányzat fennállásának tíz esztendeje alatt nem kevesebb mint négy, egymást követő költőcsoport tevékenysége nyomán jelentős változást hozott a 20. század költészetében. A mozgalom történetének áttekintése rávilágít arra a tényre, hogy a távol-keleti, elsősorban japán költészeti formák a 20. század első évtizedének vége felé, részint francia közvetítéssel kerültek az angol-amerikai értelmiségi körök figyelmének középpontjába.

1907-ben Henry Simpson (?–1939), a költői ambíciókat tápláló skót bankár megalapította a Költők Klubját, ahol fiatal művészeknek alkalmuk nyílt költészeti, esztétikai, filozófiai kérdések megvitatására. A Klub tagjai hetente találkoztak és tájékoztatták egymást eredményeikről, felfedezéseikről.

1908-ban került a Klub vonzáskörébe Thomas Ernest Hulme (1883–1917), s az irányítás rövidesen az ő kezébe került. A következő év tavaszán Hulme megismerkedett Frank Stuart Flinttel (1885–1960), aki már ekkor a modern francia költészet elismert szaktekintélyének számított, s nevét azzal is ismertté tette, hogy költészeti tárgyú cikkeiben népszerűsítette a szabadverset mint a költészeti megújulás egyik legfontosabb eszközét.

1909. március 25-én a londoni Café Tour d’Eiffel nevű vendéglőben tartotta első összejövetelét az újjászervezett Költők Klubja, amelynek tagjai közé az alapítók

kívül Edward Storer (1880–1944), F. W. Tancred (1874–1825), Joseph Campbell (1879–1944) és Florence Farr (1860–1917) tartozott. A mindössze egy évig működő klub tevékenységét számos író, költő, újságíró és politikus kísérte figyelemmel.¹

A Klub alapvető célkitűzéseiről F. S. Flint tájékoztat *Az imagizmus története*² című cikkében, amelyből kiderül, hogy a mozgalom nevében szereplő *image* fogalma kezdettől fogva kulcsszerepet játszott az imagizmus esztétikájában, továbbá az is, hogy a japán költészeti formák (*tanka* és *haiku*) a mozgalom fejlődésének már e korai szakaszában fontos szerepet játszottak, amennyiben a tömör stílus, a természetesen alapuló pontos képalakítás és a didaktikusság elutasításának hangsúlyozásával elméleti alapot nyújtottak az imagisták költészeti elveinek kidolgozásához.

Ezra Pound (1885–1972) amerikai költő 1909-ben került kapcsolatba a Hulme és Flint által alapított, majd újjászervezett költői körrel, amelynek ekkori tagjai: Hilda Doolittle (1886–1961), Richard Aldington (1892–1962), Amy Lowell (1874–1925) és John Gould Fletcher (1886–1950) – francia és japán forrásokra támaszkodva – megvetették az új költészeti stílus alapjait.

Joggal feltételezhető tehát, hogy Pound a második imagista kör összejöveleին ismerkedett meg a haikuval, illetve a haiku által inspirált költői stílussal, amely – egyéb távol-keleti hatásokkal összefonódva – saját költészetének imagista, majd vorticista szakaszában, illetve költészeti elméletének kidolgozásában meghatározó szerepet játszott.

Természetesen nem állítható, hogy valamennyi imagista költő egyformán merített volna mindegyik forrásból, de hatásuk alól egyikük sem tudta teljesen kivonni magát. Ez vonatkozik Hilda Doolittle-ra is, aki köztudomásúan az ókori görög költészetre támaszkodott elsősorban, s aki, bár nagyra értékelte Pound kínai versfordításait s a haiku meghonosítására irányuló törekvéseit, maga közvetlenül nem vett részt e kísérletekben.

Ennek ellenére *Oread*³ című verse például technikájában, stílusában feltűnő rokonságot mutat a japán fametszetekkel, s mindenekelőtt Kacusika Hokuszai (1760–1849) *A hullám* (*A Fudzsi 36 látképe* című sorozatból, 1826) című festményét idézi fel az olvasóban. Ez a tény önmagában is érdekes adalékkal szolgál a japán festészet és az imagista költői technika képszerűsége közötti mélyebb összefüggések vizsgálatához.

¹ C. R. W. Nevinson: *Paint And Prejudice*, London, Methuen, 1937, 63.

² F. S. FLINT: „The History of Imagism”. *The Egoist*, London, MCMXV, 1915. május I, No. 5, Vol. II., 70–71.

³ Oread: „Whirl up, sea –/whirl your pointed pines,/splash your great pines/on our rocks,/hurl your green over us, cover us with your pools of fir.” „Oreád: Kavarogj fel, tenger,/hegyes fenyőiddel,/csapkodd nagy fenyveid a szirtjeinkhez,/borítsd be zöldeddel,/tűlevél-tócsáiddal fedj be.” (Tótfalusi István fordítása)

1. kép (fent balra). Utagava Hiroshige: Szilváskert Kameidóban (Edo száz híres látképe), 1856–1858
2. kép (fent jobbra). Vincent van Gogh: Virágzó szilvafák (Hiroshige után), 1887
3. kép (lent balra). Utagava Hiroshige: Futó zápor a Sin-Ónasi hid és az Atake felett (Edo száz híres látképe), 1857
4. kép (lent jobbra). Vincent van Gogh: Híd az esőben (Hiroshige után), 1887

Pound a fametszetek technikájával James Abbott McNeill Whistler (1834–1903) amerikai festő munkásságán keresztül ismerkedett meg, aki közös mederbe terelte Franciaország, Anglia és Amerika Japán iránti érdeklődését. A whistleri művészet jelentőségének felismeréséről tanúskodik Edward Wadsworth (1889–1949) vorticista festőről 1914-ben írt tanulmánya. Ebből idézzük az alábbi sorokat:

Bízom benne, hogy a nyájas olvasó szeretettel fogadja „Whistlert és a japánokat”. Ellenkező esetben jól teszi, ha abbahagyja cikkem olvasását, amíg nem hörpint egyet-kettőt a műveltség forrásából. [...] Whistlertől és a japánoktól vagy a kínaiaktól a „világ”, vagyis az angol nyelvű világ azon töredéke, amely nyomtatásban hallat magáról, megtanulta a színek és tömegek „elrendezését”.⁴

Az idézett részlet harcias hangvétele azt bizonyítja, hogy Pound költészetének már e korai, pre-imagista szakaszában megismerkedett a távol-keleti művészettel, s nagy jelentőséget tulajdonított a fametszetek stiláris sajátosságainak a költészeti megújulás szempontjából. A fametszetek sajátos színekombinációi, szokatlan, stilizált formakultúrája iránti rajongásában Pound kétségtelenül a francia impresszionistákat követi.

Számos, ez idő tájt írt költeménye, így a *Nel Biancheggiam*⁵ („A fehérségben”), *To Whistler, American*⁶ („Whistlerhez, egy amerikaihoz”), az *Au jardin*⁷ („A kertben”) stb. Whistler hatásáról tanúskodik, mindenekelőtt a színek s a festőiség szerepének megnövekedésében, az impresszionizmusra és a fametszetekre egyaránt jellemző merész színekombinációkban, a sajátos formai felépítésben.

Pound és a távol-keleti hatások – mindenekelőtt a haiku – kapcsolatának vizsgálata során szembevetendő, hogy bár a formák, illetve a belőlük leszűrhető esztétikai elvek összhangban állnak költészetének fejlődésével az általunk vizsgált szakaszban – amely medievisztikai tanulmányaitól az imagista korszakon keresztül egészen a vorticista betetőzéséig, illetve lezárásig terjed – a távol-keleti költészet igazi jelentősége külső tényezők hatására tudatosodott a költő számára.

Bár a távol-keleti kultúrák iránti vonzódását Pound élete végéig megőrizte – miközben hol a japán, hol a kínai költészet hatása került előtérbe –, a vizsgált problémakör szempontjából Pound orientalizmusának nagyjából három szakaszát különböztethetjük meg. Minthogy a tárgyalt időszak mintegy 1909-től 1916–17-ig terjed, meglehetősen nehéz jól körülhatárolható korszakokat megállapítani; annál is kevésbé, mivel ezek a hatások csaknem egy időben jelentkeztek Pound költészetében.

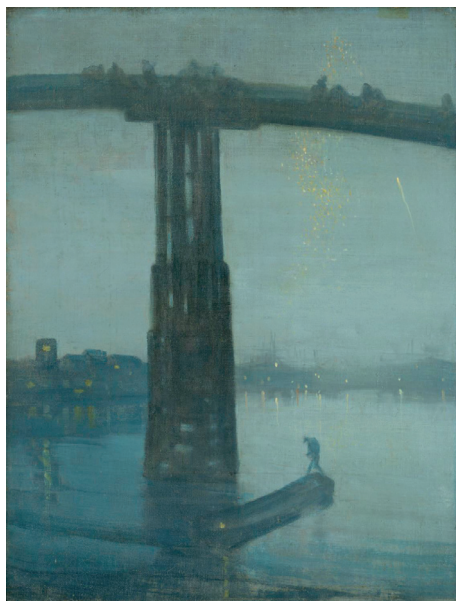
Ha most mégis megkíséreljük a korszakolást, ezt elsősorban azért tesszük, hogy jelezzük azt a folyamatot, hogyan ezek a hatások egymást támogatva és kiegészítve fokozatosan egybeötvöződtek Pound sajátos elméletében, s hogy kimutassuk, a kérdéses szakaszokban e hatásmechanizmus mely eleme került előtérbe.

⁴ In EZRA POUND: „Edward Wadsworth Vorticist”. *The Egoist*, London, MCMXIV, 1914. augusztus 15, No. 16, Vol. I., 306.

⁵ Ezra Pound: *A Quinzaine for This Yule*, London, Pollock, 1908, 27.

⁶ POUND: „To Whistler, American”. *Poetry, A Magazine of Verse*, Chicago, MCMXII, 1912, No 1., Vol. I., 7.

⁷ POUND: *Canzoni*, London, Elkin Mathews, 1911, 50–51.

5. kép (balra). James McNeill Whistler: *Nocturne: kék és arany – A régi Battersea bíd*, 1872, Tate Britain, London

6. kép (jobbra). Kacusika Hokusai: *A nagy hullám Kanagavánál (A Fudzsi 36 látéképe)*, fametszet, 1829–1833

7. kép (lent balra). James McNeill Whistler: *A hercegnő a porcelán házjából*, 1863–1865

8. kép (lent jobbra). James McNeill Whistler: *Az „Arany Ótvar” – Kítörés Frilthy Lucre-ban*, 1879, De Young Museum

Nagyjából az 1908–1909-es évekre tehető a Whistler közvetítésével érkező japán fametszettechnika és a második imagista kör révén megismert haiku-költészet megismerése, de az 1912-ig terjedő időszakban a japán fametszet hatása játszotta a vezető szerepet. 1912 körül kezdődik a haikustílus elmélyült tanulmányozása, amelynek során Pound Ernest Fenollosa (1853–1908), illetve Yone Noguchi (1875–1947) művein⁸ keresztül kap újabb impulzusokat.

Ezek alapján dolgozza ki az ún. „szuperpozíciós technikát”, a haiku-stílus átértelmezése útján nyert költészeti elvet, amely újabb megerősítést kap a kínai ideogrammák, illetve a japán nó-színház W. B. Yeats (1865–1939) ír költővel és drámaíróval közösen folytatott tanulmányozása során. E harmadik szakaszban, a fenti hatások összefonódásával születik meg a kép („image”) továbbfejlesztett változata, a vortex. Ez a periodizáció lényegében egybeesik Pound költészetének pre-imagista, imagista, illetve vorticista szakaszával.

1913 őszén, Sarojini Naidu⁹ (1879–1949) indiai költőnő és politikai aktivista estélyén Pound megismerkedett az 1908-ban elhunyt amerikai orientalista, Ernest Fenollosa özvegyével.¹⁰ Mary Fenollosára olyan mély benyomást tett Pound költészete s különböző kultúrák szintetizálására irányuló törekvései, hogy megbízta őt férje kiadatlanul maradt kézíratainak sajtó alá rendezésével.

Fenollosa irodalmi hagyatéka, amely többek között japán és kínai versfordításokat, távol-keleti költéssel és nó-drámákkal kapcsolatos feljegyzéseket, valamint egy nagy jelentőségű tanulmányt¹¹ tartalmazott, nagy hatást tett Pound költői fejlődésének ezen szakaszára; annál is inkább, mivel azok az elvek, amelyeket e gazdag anyag tanulmányozása során kidolgozott, összhangban álltak korábbi művészeti elképzeléseivel, s azokat részint megerősítették, részint továbbfejlesztették.

Pound és Fenollosa kapcsolatának értékelésénél semmiképp sem hagyhatjuk figyelmen kívül e szempontot, hiszen Pound haiku-tanulmányainak első gyümölcse, a vorticismus programversének tekinthető *In a Station of the Metro* már 1912-ben elkészült, a „kép”-definíció pedig a *Poetry* 1913. márciusi számában jelent meg, abban az időben tehát, amikor Pound a Fenollosa-anyagot még nem ismerte. Ahhoz azonban semmi kétség sem fér, hogy az orientalista özvegyével való találkozás után Pound távol-keleti stúdiumai jelentős mértékben elmélyültek, s a költéssel kapcsolatos korábbi nézetei egységes rendszerré forrtak össze.

Erről tanúskodik többek között az 1914-ben a *Des Imagistes*¹² című antológiában megjelent négy, a kínai és japán költészet együttes hatását tükröző költeménye,

⁸ Yoshinobu HAKUTANI (szerk.): *Selected English Writings of Yone Noguchi*, London and Toronto, Associated Presses, 1990, 31.

⁹ James J. WILHELM: *Exra Pound in London and Paris 1908–1925*, University Park and London, The Pennsylvania State University Press, 1990, 129.

¹⁰ Sanehide KODAMA: *American Poetry and Japanese Culture*, Hamden Connecticut, Archon Books, 1984, 61.

¹¹ Ernest FENOLLOSA: „The Written Chinese Character as a Medium for Poetry”. In Ezra Pound: *Instigations of Ezra Pound*, New York, Boni and Liveright, 1920, 357–388.

¹² POUND: „After Ch’u Yuan”, „Liu Ch’e”, „Fan-Piece for Her Imperial Lord”, Ts’ai Chi’h”, in *Des Imagistes, An Anthology*, New York, Albert and Charles Boni, 1914, 43–46.

9. kép (fent balra). Vincent van Gogh: *A kurtizán*, 1887

10. kép (fent közésoen). *Gésa a Paris Illustré Japán-számainak címlapján*, 1886. május, 4. évf. 45–46. szám

11. kép (fent jobbra). Utagava Kunisada: *Josivara órái*, 1818

12. kép (lent). Utagava Kunisada: *Alkonyati havazás Uenónál*, 1850

a *Vorticism*¹³ című cikk, a *Cathay*¹⁴ című, kínai versfordításokat tartalmazó antológia, valamint a *Lustra*¹⁵ című kötet, melynek számos költeménye a szuperpozíciós technika és a kínai költészet együttes hatását mutatja.

E tanulmányok során – elsősorban Fenollosa fent említett értekezésének hatására – Pound érdeklődésének középpontjába a kínai írásjegyek (ideogrammak) kerültek, melyek szerkezeti felépítése további megerősítésül szolgált a „kép”, illetve „vortex” fogalmának pontosabb meghatározásához.

¹³ POUND: „Vorticism”. *Fortnightly Review* 96 [n.s.], MCMXIV, 1914. szeptember 1., 461–471.

¹⁴ POUND: *Cathay*, London, Elkin Mathews, 1915.

¹⁵ POUND: *Lustra*, London, Elkin Mathews, 1916.

Fenollosa nyomán Pound – a kínai írásjegyek képszerűségéből kiindulva – a kínai és nyugati költészet összevetésére vállalkozott. Az összehasonlítás alapjául a szóképeket jelölő kínai, illetve japán írás, és a hangokat rögzítő, korlátozott számú betűjelből álló fonetikus írás közötti különbség szolgált.

Pound véleménye szerint a betűírást használó nyelvek a külvilág tárgyait, jelenségeit absztrakt módon fejezik ki, mivel a betűjelek csupán a tárgyakat, jelenségeket konvención alapuló, elvont formában tükröző szavak mechanikus lejegyzésére alkalmasak. Ezzel szemben a kínai írásjegyek egy csoportja megőrizte az általa jelölt tárgy alakját; a jelenségek, fogalmak kifejezésére pedig a kínai (illetve japán) nyelv a konkrét dolgokat jelölő ideogrammok kombinálásával hozott létre új írásjegyeket. Jó példa erre a „kelet” írásjegye, amelyet Pound az *ABC of Reading*¹⁶ című művében idéz:

人 + 木 + 日 = 東
ember + fa + nap = kelet

Mivel ez a sajátos, nyugati szemszögből nemegyszer esetlegesnek tűnő logika kétségkívül képszerű látásmódot, ha úgy tetszik, költői fantáziát tükröz, Pound szerint az összetett írásjegyek alkotóelemei közötti összefüggések alapvetően meghatározták a távol-keleti költészet képszerűségét, ezért tanulmányozásuk gyümölcsöző lehet az imagista-vorticista költő számára.

Véleményünk szerint az elsődleges problémát nem annak a kérdésnek a megválaszolása jelenti, hogy Pound ideogramokkal kapcsolatos elképzelései etimológiai szempontból helytállóak-e vagy sem, hanem azt kell mérlegelnünk, hogy a kínai írásjegyek „költőiségére” alapozott elmélet mennyiben járult hozzá a „kép”, illetve „vortex” fogalmának pontosabb meghatározásához.

Az ideogramok etimológiai vizsgálata számos veszélyt rejt magában, amelyek könnyen elhamarkodott következtetésekre, általánosításokra csábítják a kutatót. Kétségtelen, hogy a kínai írás – kialakulásának kezdeti szakaszában – az egyszerű képjelek formájával utánozta a denotátum alakját, s az is bizonyos, hogy egyes komplex fogalmak jelölésénél olyan egyszerű írásjegyek kombinációjához folyamodott, amelyek konkrét dolgokat fejeztek ki.

A fejlődés későbbi folyamata azonban jóval bonyolultabb volt, s gyakran került ellentmondásba a fenti alapelvvel. Egyrészt a konkrét dolgok jelölésére használt írásjegyek, a piktogramok formája oly mértékben stilizálódott, hogy ma már nehéz, sokszor szinte lehetetlen a denotátum alakját felismerni. Másrészt, a fogalmak jelölésére nagy számban születtek olyan összetételek, melyekben az alkotóelemeket nem logikai, hanem pusztán formális kapcsolat köti össze. Például az egyik komponens megőrizte eredeti jelentését, a másik viszont elveszítette, s csupán hangalakjával szerepelt az új összetételben.

Ennélfogva a fennmaradt több tízezer kínai írásjegy elenyésző hányada tekinthető piktogramnak, illetve szorosabb értelemben vett logikai kompozitumnak, míg a többség szemantikai és fonetikai elemekből álló összetétel.

¹⁶ POUND: *ABC of Reading*, London, George Routledge, Ltd., 1934, 21.

További probléma, hogy a távol-keleti költők éppoly ritkán gondoltak az írásjegyek komponensei közötti kapcsolatokra, mint a nyugati költők a szavakat alkotó betűk összefüggéseire. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ilyen kapcsolatok egyáltalán nem léteznek, vagy hogy ne lehetne őket valamilyen költészeti elmélet kidolgozásánál figyelembe venni.

Pound ideogramma-konceptiójának értékelésénél abból kell kiindulnunk, hogy a költő – nem lévén hivatásos sinológus – nem ismerhette a kínai írásjegyek fejlődési menetét, s emiatt az általánosítás hibájába esett. Ugyanakkor helyesen ismerte fel azt az ősi elvet, amely az ideogrammak kialakulásakor működött, s ezt rokonította a szuperpozíciós technikával. Másként fogalmazva, véleménye szerint a kínai ideogramma és a haiku-vers „képei” között ugyanaz a kompozíciós elv érvényesül.

Így az ideogrammak vonatkozásában azt mondhatjuk, hogy bár Pound az egésznek csupán egy jellemző sajátosságát ragadta ki, olyan komplex módon tudta azt felhasználni, hogy ezek az első látásra heterogén hatások magas szintű, egyéni szintézisben olvadtak össze. E szintézis, mint korábban kifejtettük, egybeesett az imagizmus és a vorticismus fejlődésvonalával, ennél fogva megerősítőleg hatott azok elméleti megalapozására.

Az ideogramma-módszer és a haiku-technika együttes alkalmazására kitűnő példa a *L'Art 1910*¹⁷ című vers, amely a *Lustra* című kötetben jelent meg.

L'Art 1910

Green arsenic smeared on an egg-white cloth,
Crushed strawberries! Come, let us feast our eyes!

L'Art 1910

Zöld arzén, tojásfehér vászonra kenve,
Összetört eper! Gyertek, gyönyörködjünk benne!

A költemény, amely egy absztrakt festmény versbeli kifejezésének tekinthető, számos vonatkozásban magán viseli Pound távol-keleti tanulmányainak hatását. Három szerkezeti egységre osztható; ennyiben a haiku tökéletes példája: két érzéki – vizuális – benyomáson alapuló, meghökkentően elütő kép, és a záró sor második fele, amely – szintén a haiku szellemében – csattanószerűen lekerekíti a vers mondanivalóját. A költő két vizuális impressziót hoz kapcsolatba egymással: a zöld arzénét és a piros eperét. A két kép ellentéte, amelyet az egymástól elütő színek tovább fokoznak, nyilvánvaló: az eper finom ennivaló, az arzén halálos mérég. Egymás mellé helyezésük paradoxon, amely a haiku hatását mutatja, de utal az *In a Station of the Metro* című versben alkalmazott technikára is.

¹⁷ POUND: *Lustra*, London, Elkin Mathews, 1916, 52.

A *L'Art 1910* azonban egy lényeges ponton eltér elődjétől. A „metró”-vers esetében a két kép egymás fölé helyezése azt jelentette, hogy az első vizuális benyomás a költői alkotás folyamatában olyan képnek adta át a helyét, amely látszólag szintén érzéki benyomás, magasabb szinten azonban az első kép átértelmezés után kapott megfelelője. Ezzel szemben a *L'Art 1910* című versben a szuperpozíciós technika alkalmazása azt jelenti, hogy a két kép a vizuális érzékelés azonos síkján, de ellentétes pólusain helyezkedik el. Ennélfogva a két kép kölcsönösen alá, illetve fölé van rendelve egymásnak. A közöttük lévő kapcsolat megteremtésének feladata ezúttal nem a költőre, hanem az olvasóra (nézőre) hárul, akit Pound felszólít: „Gyertek, gyönyörködjünk benne!” A két kép az olvasó fantáziájában olvad össze valamilyen magasabb egységgé: azzá a komplex benyomássá, amelyet a cím által sugallt festményről kap. A költemény ugyanakkor teljes mértékben megfelel a vorticista technika követelményének is, hiszen az ellentétes képek, a zöld, piros és fehér szín („tojásfehér vászon”) kavargó, örvénylő mozgást idéznek elő az olvasó képzeletében, miközben kialakul az összbenyomás ellentéteket feloldó, egybemosó szintézise.

A *L'Art 1910*-ben alkalmazott ideogramma-módszert akkor ismerjük fel, ha a költeményt egybevetjük a címével. A vers szerkezeti sajátosságaiból ugyanis arra következtethetünk, hogy Pound a címben szereplő fogalmat ideogrammaként értelmezte. Ezért arra törekedett, hogy a vers képei (a komponensek) ugyanolyan költői elv alapján kapcsolódjanak egymáshoz, mint amilyen az ősi kínai ideogram-mák kialakulásakor működött.

Pound költői nagyságát dicséri, hogy a szuperpozíciós technika – részint nagyfokú variabilitásának, részint egyéb technikákkal való összefonódásának köszönhetően – sohasem vált merev sablonná kezében. További példák:

April¹⁸

Three spirits came to me
And drew me apart
To where the olive boughs
Lay stripped upon the ground:
Pale carnage beneath bright mist.

Április

Három szellem jött oda hozzám
S félrevont
Ahol az olajágak
csupaszon heverték a földön:
Sápadt vérontás a tiszta ködben.

¹⁸ POUND, uo., 22.

*Alba*¹⁹ című költeményében Pound megfordítja a szuperpozíciós technika megszokott sorrendjét: a felfokozott intenzitású kép megelőzi a deskriptív jellegű részt, amely az *In a Station of the Metro* és a *L'Art 1910* című versekben megindította az alkotói folyamatot, tehát mintegy bevezetesként szolgált.

Alba²⁰

As cool as the pale wet leaves
of the lily-of-the valley
She lay beside me in the dawn.

Alba

Hűvösen, mint a gyöngyvirág
sápadt, nedves levelei
Feküdt mellettem pirkadatkor.

Ez a költői eszköz kitűnően érzékelteti, hogy a vorticista versben – a képek szüntelen kavargása, örvénylése következtében – az objektív és a szubjektív oldal helyet cserélhet. Tehát a szuperpozíciós technika rugalmassága, amely Pound vorticista verseiben a legváltozatosabb képleteket mutatja, voltaképpen a vorticismus elméletéből következik.

A *The Bath Tub*²¹ című költemény legfigyelemreméltóbb vonása a humoros jelleg és a szokatlan, újszerű témaválasztás.

The Bath Tub

As a bath tub lined with white porcelain,
When the hot water gives out or goes tepid,
So is the slow cooling of our chivalrous passion,
O my much-praised but not-altogether-satisfactory lady.

A fürdőkád

Mint a fehér porcelánszegélyű fürdőkád,
Amikor a forró víz elfogy vagy meglangyosodik,
Olyan lovagi szerelmünk lassú kihűlése,
Ó, nagyra becsült, de cseppet sem kielégítő hölgyem.

¹⁹ Jelentése „hajnali dal”, középkori provanszál lírai műfaj, témája a szerelmesek hajnali elválása.

²⁰ POUND, *Lustra*, 45.

²¹ Uo., 33.

Az olvasónak óhatatlanul az az érzése támad, mintha Pound a haiku legrégebbi és legújabb korszakát próbálná összeegyeztetni: a Macuo Basót megelőző kort, amikor a haiku legfontosabb jellemzője nem a filozófia mélység, hanem a humor volt; valamint a századforduló haiku-irányzatainak korát, amikor e hagyományos költészeti forma újszerű vagy régi, de a műfaj szellemétől idegen témákkal gazdagodott. Erre utal a költeményben a szerelmi viszony megjelenítése is, amely nem szerepelt az erős érzelmeket hagyományosan kerülő haikuköltészetben.

A vers következetesen alkalmazza a szuperpozíciós technikát, de itt az egymástól elütő képek közötti bizarr asszociáció egyben humor forrása, s a két kép összeférhetetlenségének érzékeltetésével Pound a komikum oldaláról közelíti meg a múltékonny szerelem fájdalmas érzését.

A következő haiku-ihletésű háromsoros vers Herbert Allen Giles (1845–1935) angol diplomata és sinológus egyik kínai fordításának²² átköltése a Pound-féle vorticismus szellemében. A *Fan-Piece for Her Imperial Lord*²³ („Legyező Császári Urának”) című költemény alaphangját ugyanaz az életérzés határozza meg, mint a fentiekben elemzett *A fűrdőkád* című versét. Ám míg a női hűtlenség nem töri össze a férfi szívét, a férfi elhidegülése gyógyíthatatlan sebet ejt a nő lelkén. Ezért a költemény hangulata fájdalmas, elégikus.

Fan-Piece for Her Imperial Lord

O fan of white silk
Clear as frost on the grass-blade
You are also laid aside.

Legyező Császári Urának

Ó, fehér selyemlegyező
áttetszően tiszta, mint zúzvara a fűszálon
Téged is félrelöknék.

Formai szempontból a vers ismét a szuperpozíciós technika módosított változata, ugyanis az interpretáló jellegű kép a tulajdonképpeni „cselekmény”, a deskriptív főrészből ékelődik. A magyarázat ezúttal is a vorticista technika fent említett sajátosságában rejlik. Az évszakra utaló szó („zúzvara” → ősz) és a természeti kép („fűszál”) hasonlatával Pound a haiku hagyományaihoz kötődik; a témaválasztás azonban a tanka hatását mutatja.

A költemény alapgondolatát a költő a haikutechnikából kölcsönzött hármas szint szerinti tagozódással fejezi ki, amit a szuperpozíciós technikával módosít.

²² Han Cseng-di császár ágyására utaló, cím nélküli vers, ford. H. A. GILES, In H. A. GILES: *A History of Chinese Literature*, New York and London, D. Appleton and Co., 1927, 101.

²³ POUND, *Lustra*, 44.

A természeti kép ([fehér] „zúzmara a fűszálon”) jelenti az első szintet, amelyből a színek asszociációja, egyezése biztosítja az átmenetet a vers második szintjébe („fehér selyemlegyező”: maga a fehér szín a tiszta szerelem jelképe). A harmadik sor, amely a haiku szabályai szerint csattanószerűen lekerekíti a mondanivalót, gondolatilag az első szinthez kapcsolódik, ugyanakkor a sejtetés módszerével – („Téged is félrelöknek”) – létrehozza az átmenetet a költemény legmagasabb, filozófiai síkja felé, s ezáltal elvonttá teszi. Az eldobott legyező és az elhagyott szerető összefüggését ezúttal is az olvasónak kell megteremtenie.

A költemény legfigyelemreméltóbb sajátossága az, hogy benne minden eddigénél szorosabban fonódik össze a vorticista elmélet a haikutechnikával. A vorticista technika alapját képező szuperpozíciós elv variabilitása itt abban nyilvánul meg, hogy a tulajdonképpeni legsó szint (a természeti kép) a második és a harmadik szint közé ékelődik. A logikai sorrend megbontása tudatos költői eszköz, amellyel Pound a vorticismusra jellemző, kavargó mozgás intenzitását kívánta fokozni.

A *Liu Ch'e*²⁴ szintén a *Lustra* című antológiában jelent meg. A mesteri bravúrral felépített vers legfőbb erénye az, hogy egyrészt iskolapéldája az imagista-vorticista technika alkalmazásának, másrészt a legkülönfélébb kulturális hatásokat, így a francia szimbolizmus, a kínai költészet és a japán haiku elemeit foglalja magasrendű egységbe.

Liu Ch'e

The rustling of the silk is discontinued
Dust drifts over the court-yard,
There is no sound of foot-fall, and the leaves
Scurry into heaps and lie still,
And she, the rejoicer of the heart is beneath them:

A wet leaf that clings to the threshold.

Liu Ch'e

A selyem suhogása elhalt
Por kavarog az udvar felett,
Léptek zaja nem hallatszik, s a levelek
Kupacokba futnak s csendben megpihennek,
S ő, a szívek felvidítőja, alattuk nyugszik:

Nedves levél, mely a küszöbhez tapad.

²⁴ POUND, uo., 43.

A költemény alapjául szintén H. A. Giles kínai versfordítása²⁵ szolgált. A legfőbb szerkesztési elv itt is a haiku elemeivel átszőtt szuperpozíciós technika, de alkalmazásában Pound eltér a korábbi gyakorlattól. Az újdonság a vers szintjeiben, a költői képek számában, illetve minőségében és egymáshoz való viszonyában rejlik.

A költemény felépítése koncentrikus körökre emlékeztet: két nagyobb szerkezeti egységre osztható, amely az első öt sorból és az utolsóból tevődik össze. Az első rész további két egységre bontható, amely az első négy sorból és az ötödikből áll. Mindegyik „kör” egy-egy szintet képvisel, és szorosan kapcsolódik a következőhöz, melynek alá van rendelve.

A költemény első szintje négy érzéki benyomást rögzít, amelyek egymást felváltva közös pont felé haladnak. Pound legjelentősebb újítása az, hogy a négy kép két különböző érzékszervhez kapcsolódik: hanghatások váltják egymást vizuális benyomásokkal. A különböző érzetek egymás mellé rendelése a francia impreszionizmus hatását mutatja. A szinesztézia alkalmazása nem öncélú, hanem szoros összefüggésben áll a vorticista technikával.

A különböző érzéki benyomások kapcsolata azonnal világossá válik, mihelyt felismerjük, hogy a hanghatások („a selyem suhogása megszűnt” – „léptek zaja nem hallatszik”) a zajból a csendbe való átmenetet, a vizuális benyomások („por kavarg az udvar felett” – „a levelek kupacokba futnak s csendben megpihennek”) pedig a mozgásból a nyugalomba való átmenetet érzékeltetik. Végző soron mindkét típusú érzéki benyomás közös vortex: a csend és nyugalom felé halad. Mozgásukat Pound azzal érzékelteti, hogy felváltva villantja fel őket, és bemutatásukban a fokozás elvét érvényesíti, ami tökéletesen megfelel a vorticismus követelményeinek.

Az első szerkezeti egységet lezáró „still” („csendben”) kifejezés a haikutechnika sajátos hangulati egyezésével biztosítja a második szintbe való átmenetet („s ő, a szívek felvidítőja, alattuk nyugszik”), ami egyben a költemény érzelmi csúcspontja. Itt válik egyértelművé ugyanis, hogy a vers témája a szerelmes halála miatti kimondhatatlan fájdalom. A bánat érzését Pound a haikuköltőktől tanult sejtetés módszerével, páratlan koncentrációval fejezi ki, ami ugyanakkor teljes mértékben eleget tesz a Hulme által körvonalazott „száraz”, „kemény” neoklasszikus költészet követelményeinek is.

A harmadik szintet jelentő utolsó sor („Nedves levél, mely a küszöbhöz tapad”) nemcsak a vers lekerekítését szolgálja. Azáltal, hogy ráépül a két előző szintre, magasabb egységbe foglalja azokat: a küszöbhöz tapadó nedves levél a halott kedves örökké élő emlékét szimbolizálja. Másrészt a természeti kép révén a harmadik szint visszakanyarodik az elsőhöz, ezzel teremtve meg a vorticista stílusra jellemző körforgást, amely a mozgás – nyugalom – mozgás váltakozása útján valósul meg.

²⁵ Han Vu-ti (Liu Cse) császár ágyasára utaló, cím nélküli vers, ford. H. A. GILES. In GILES, H. A.: *A History of Chinese Literature*, New York and London, D. Appleton and Co., 1927, 100.

Konklúzió

Mint a bevezetésben kifejtettük, Pound 1909-ben került először kapcsolatba a Hulme és Flint által alapított költői körrel, amelynek tagjai megvetették az imagista költészeti stílus alapjait. A rendelkezésünkre álló elsődleges és másodlagos források egyértelműen bizonyítják, hogy a különböző távol-keleti hatások szintézise útján kidolgozott komplex költői technika tökéletes összhangban áll Pound költészetelméleti kiindulópontjával, annak mintegy egyenes folytatása, elméleti alátámasztása.

Bár a távol-keleti kulturális hatások közül a kínai és japán művészet mintegy fél évszázaddal megelőzte a különböző költészeti formákat, így a haikustílust is, az imagista költők esztétikájában ezek az impulzusok csaknem egy időben, sajátos ötvözetben jelentkeztek.

Ha mégis bizonyos fáziseltolódásról beszélünk, akkor ezen nem annyira időbeli eltérést, hanem inkább minőségi szintkülönbséget értünk. Mint Ezra Pound példájából látható, a fametszettechnika – az imagista költői elmélet vonatkozásában – az orientalizmus kezdeti szintjének tekinthető. E megállapítás természetesen nem jelent értékítéletet a japán képzőművészet e sajátos műfajának rovására. Sokkal inkább arról van szó, hogy a fametszetek képszerűsége, stilizált formavilága általában véve hatott az imagista stílus kialakulására; ennél fogva kiindulópontul szolgált annak elméleti megalapozásához, ami egyéb távol-keleti formák adaptációja útján teljessé vált ki.

Bibliográfia

- Giles, Herbert Allen: *A History of Chinese Literature*, New York and London, D. Appleton and Co., 1927.
- Hughes, Glenn: *Imagism and the Imagists: A Study in Modern Poetry*, Stanford: Stanford University Press, 1931.
- Miner, Earl Roy: *The Japanese Tradition in British and American literature*, Princeton: Princeton University Press, 1958.
- Janeira, Martins Armando: *Japanese and Western Literature*, Charles E. Tuttle Company, Tokyo, 1970.
- Durnell, Hazel: *Japanese Cultural Influences on American Poetry and Drama*, Tokyo: The Hokuseido Press, 1983.
- Kodama, Sanehide: *American Poetry and Japanese Culture*, Hamden, Connecticut: Archon books, 1984.
- Hakutani, Yoshinobu (szerk.): *Selected English Writings of Yone Noguchi*, London and Toronto, Associated Presses, 1990.

Rezümé

Ez a tanulmány a nyugati világ és Japán közötti kulturális kapcsolatok történetének egyik fejezetével foglalkozik, nevezetesen az azzal a hatással, amelyet a japán és kínai költészet, valamint a kínai írásjegyek (ideogrammák) a vorticismusra tettek. Ezt a költészeti irányzatot Ezra Pound az imagizmusra alapozta és fejlesztette tovább. A bevezetés röviden áttekinti a Nyugat és Japán második kapcsolatfelvételét a 19. század második felében, a francia impresszionisták japán fametszetek iránti érdeklődésétől kezdve a japán témákat feldolgozó nyugati festők, költők és írók munkásságáig. A dolgozat második része a haiku nyugati irodalomba történő átvételét tárgyalja, amely először a T. E. Hulme és F. S. Flint által elindított imagista költészetben jelent meg. E téma kifejtését az Ezra Pound által kidolgozott vorticismus bemutatása követi, aki a japán haikut és a kínai költészetet, valamint a kínai írásjegyeket (ideogrammákat) tanulmányozta. A dolgozat gerincét Ezra Pound néhány rövid, japán és kínai költészeti hatásokat tükröző versének magyar nyelvű fordítása és elemzése alkotja. A befejező rész következtetéseket von le arra vonatkozólag, hogy ezek a látszólag heterogén hatások miként kapcsolódhattak össze a vorticista költészeti elmélet kidolgozásában.

Kulcsszavak: francia impresszionizmus, japán fametszetek, J. M. Whistler, Ezra Pound, imagizmus, vorticismus, haiku, kínai költészet, kínai írásjegyek (ideogrammák)

Abstract

Far Eastern Roots of Vorticism – Japanese and Chinese Cultural Influences in Ezra Pound’s Poetry

This paper discusses a chapter in the history of cultural relations between the Western world and Japan, i.e. the influence of Japanese and Chinese poetry, as well as of Chinese characters (ideograms) upon vorticism, a poetical movement based on imagism and further developed by Ezra Pound. The introduction gives a brief summary of the second contact between the West and Japan in the latter half of the 19th century, from the French impressionists’ interest in Japanese woodblock prints to Western painters, poets and writers who used Japanese subjects in their works. The second part deals with the introduction of haiku into Western literature, beginning with its influence upon the imagist poetry launched by T. E. Hulme and F. S. Flint. This exposition is followed by the presentation of vorticism invented by Ezra Pound, who studied Japanese haiku and Chinese poetry, as well as Chinese characters (ideograms). The main part consists of the Hungarian translation and analysis of some of Ezra Pound’s short poems based on Japanese and Chinese poetry. The paper closes with conclusions as to how these seemingly heterogeneous cultural influences could have been combined in shaping vorticist poetical theory.

Keywords: French impressionism, Japanese woodblock prints, J. M. Whistler, Ezra Pound, imagism, vorticism, haiku, Chinese poetry, Chinese characters (ideograms)

SOMODI JÚLIA – VALENTE ALBERTINA VICTORIA
– ERDŐS VERONIKA

Filmfeliratozás tanórán. A hibakusák dokumentumfilmjeihez készített filmfeliratok tanulságai

Somodi Júlia: Bevezető és elméleti báltér

A KRE Japanológia Tanszék és a Hirosimai Atombomba Áldozatainak Nemzeti Emlécsarnoka közötti együttműködés keretein belül a 2017–2018-as és a 2018–2019-es tanévben hallgatóink filmfeliratot készíthettek a hirosimai és nagaszakii atomtámadás túlélőinek vallomásait rögzítő dokumentumfilmekhez. A fordítási koordinátor a NET-GTAS (Network of Translators for the Globalization of the Testimonies of Atomic Bomb Survivors), a feliratot a *Filmfeliratkészítés* című kurzusra regisztrált hallgatók végezték, az anyanyelvi lektor Wakai Seiji volt. A tanulmány célja, hogy egy rövid elméleti felvezetés után betekintést nyújtson a filmfeliratkészítés folyamatába. Az első részben a kurzus oktatójaként ismertetem a projekt részleteit, illetve a filmfelirat jellemzőit, ezt követi külön alcímmel a fordításban részt vevő két hallgató beszámolója. A dokumentumfilmekből származó nyelvi példákat eredeti nyelven és magyaros átírással is közöljük, és lábjegyzetben feltüntetjük a pontos időzítést.

A 2017–2018-as tanév tavaszi félévében Amano Fumiko¹ vallomásaihoz készítették feliratot a hallgatók. A munkában nyolc BA-képzéses hallgató vett részt: Ágoston Éva, Balogh Béla, Erdős Veronika, Polgári Ádám, Stefán Krisztina, Szivós Zsanett, Szűcs Anna, Valente Albertina Victoria. A 2018–2019-es tanév tavaszi félévében Thurlow Secuko² vallomásait fordította a kurzusra regisztrált kilenc BA-képzéses hallgató: Bohács Enikő Barbara, Fi Tünde Erzsébet, Heim Gitta, Keller Zsófia, Mátyás Eszter, Megyesi Márta, Petőfalvi Fanni Krisztina, Vörös Kinga, Závodni Vivien. A munka több fázisban zajlott: a koordinátor elküldte a dokumentumfilm hang-és képanyagát, valamint Excel-táblázatban megkapták a hallgatók a videón elhangzott szöveget, ezt kellett lefordítani magyarra. A dokumentumfilmek általában hat-hét rövidebb részből állnak, ezeket tovább darabolva fordítottuk óráról-órára. A hallgatók otthon elkészítették saját verziójukat, utánanézték az ismeretlen lexikai elemeknek, történelmi, kulturális tartalomnak, majd órán a közösen kiválasztott legjobbnak tűnő verzió került a táblázatba. A félév két utolsó óráján került sor a közös lektorálásra, ahol még egyszer átfésültük a szöveget, a végleges

¹ Hirosimai Atombomba Áldozatainak Nemzeti Emlécsarnoka: Amano Fumiko vallomása, global-peace.go.jp/OTHER/ot_hungarian_pic_syousai.php?gbID=1240&dt=200513201058 (utoljára letöltve: 2020.05.13.)

² Hirosimai Atombomba Áldozatainak Nemzeti Emlécsarnoka: Thurlow Setsuko vallomása, global-peace.go.jp/OTHER/ot_hungarian_pic_syousai.php?gbID=1313&dt=200513201058 (utoljára letöltve: 2020.05.13.)

verziót pedig anyanyelvi lektor, Wakai Seiji lektorálta. A lektorált anyagot elküldtük Japánba, ahol rögzítették a feliratot a filmkockákra. A kész anyagot újból átnéztük, a véglegesített anyag pedig felkerült az Emlécsarnok honlapjára.

A félév elején néhány alkalmat a témára való ráhangolódásra szántunk. A vallo-mások sokszor kegyetlen őszinteséggel tárták fel előttünk az átélt borzalmakat, és a hallgatónak ezt kellett magyarrá átültetni. Segítség volt a felkészülésben Ibusze Maszudzsi *Fekete eső*³ című magyarrá is lefordított regénye; sok helyzet, helyszín és kifejezés visszaköszönt a dokumentumfilmekben. A hirosimai atombombatáma-dásról mindannyian tanultunk az iskolában, ám arról keveset tudunk, hogyan élték meg az emberek a történeteket, milyen életük volt a túlélőknek, milyen nehézségekkel kellett szembenéznük.

Bevezetőként ismerkedjünk meg a filmfeliratozás és a dokumentumfilmek mű-fajával.

A feliratozás

Az audiovizuális fordítás három leggyakrabban alkalmazott módja a *felirat*, *szinkron* és *revoicing*.⁴ Ezekén kívül azonban számos más eljárás létezik még, Díaz-Cintas⁵ több mint tízféle módszert említ. A *revoicing*-kategóriába tartozik a hangalámondás (*voice over*), a narrálás (*narration*), a hangos leírás, vagyis a látáskárosultaknak készült szinkron (audio description), a szabad kommentár (*free commentary*), a szimultán fordítás (*simultaneous interpreting*) és a szájmozgáshoz igazított szinkronizálás (*lip-syn-chronized dubbing*, vagy egyszerűen csak *dubbing*). Ezekben az a közös, hogy szóbeli átváltás útján ültetik át a forrásnyelvi szöveget a célnyelvre, tehát a hangzó szöveget hangzó szöveggé fordítják.⁶

Pérez-Gonzáles⁷ az audiovizuális fordítás két típusát különíti el: a *feliratot* (*sub-titling*) és a *revoicingot*. A filmfelirat általában a képernyő alján jelenik meg, és a beszélt nyelv írott formában való közvetítésére szolgál, ezért az audiovizuális for-dítás diaszemiotikai vagy intermodális formájaként emlegeti. A filmfelirat két fajta-ját különbözteti meg a szakirodalom: 1) *interlingvális feliratok* (*interlingual subtitles*), amelyek az elhangzott szöveget írott formában közvetítik a célnyelven; 2) *kétnyelvű feliratok* (*bilingual subtitles*) ugyanazon forrásnyelvi szöveget két különböző nyelven közvetíti.

³ IBUSZE Maszudzsi: *Fekete eső*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1978.

⁴ Delia Chiaro: „Issues in Audiovisual Translation”. In Munday, J. (ed.). *The Routledge Companion to Translation Studies*. London/New York, Routledge, 2009, 141–166.

⁵ Jorge Díaz-Cintas: „Introduction to Audiovisual Translation”. An Overview of Its Potential. In Cin-tas, J.D. (ed.): *Topics in Translation. New Trends in AVT Translation. Multilingual Matters*. Bristol/Buffalo/Toronto, 2009, 1–20.

⁶ Luis Pérez-Gonzáles: „Audiovisual Translation.” In Baker, M., Saldanha, G. (ed.) *Routledge Encyclo-pedia of Translation Studies*, London & New York, 2009, 20.

⁷ PÉREZ-GONZÁLES (2009).

A dokumentumfilmek fordításakor a hangalámondást és a narrálást is gyakran alkalmazzák,⁸ jelen esetben viszont a filmfelirat mellett döntöttek a megrendelők. A fordító munkáját technikai, textuális és nyelvi korlátok kötik. Az a felirat éri el a célját, amely nem vonja magára a néző figyelmét.⁹

A feliratot az alábbi *technikai korlátok* kötik.

Térbeli korlátok. A felirat rövidege nem teszi lehetővé hosszú magyarázatok hozzáfűzését a szöveghez. A norma szerint a felirat megengedett hossza általában két sor, maximum 30–40 karakter szóközökkel együtt.¹⁰

Időbeli korlátok. A felirat pontos időzítést igényel. Bármennyire is jól szerkesztett és pontos a tartalom, ha a célközönség nem tudja végigolvasni, a felirat célját veszíti.¹¹

A felirat a képernyő maximum 20%-át foglalhatja el. Az olvashatóság elengedhetetlen kritériumai a karakterek mérete, a képernyőn betöltött pozíciójuk, valamint a felirat kivetítési technikája (mozikban). A mai modern technika már sok mindent megoldott, a DVD-re készült feliratoknál a Windows már bármilyen betűtípust és betűméretet támogat.

A filmfeliratot az alábbi *textuális korlátok* jellemzik.

A filmfeliratban hangzó szövegről írott szövegre történik az átvitel. A néző egyszerre észleli a forrásnyelvi és célnyelvi szöveget, és egyidőben két dologra kell koncentrálnia: a film cselekményére és a felíratra. Ezért nagyon fontos a felirat pontos időzítése: ha csúszik a felirat, a nézőnek még nehezebb a figyelemmegosztás a két csatorna között.¹²

Mivel a feliratkészítő munkáját számos technikai, textuális, nyelvi korlát köti, nincs pontos recept, előírás, amit a fordítók a fordítási munka során követhetnének. Ahhoz, hogy a lehető legjobb fordítási stratégia mellett döntsünk, minden egyes fordítási kérdést alaposan meg kell vizsgálnunk: milyen funkciót tölt be az adott kifejezés a szövegben, milyen konnotációval bír, figyelemmel kell lenni a célnyelvi közönség feltételezett háttértudására stb.¹³

A dokumentumfilmek fordítása

A dokumentumfilmeket az különbözteti meg a fikciós alkotásoktól, hogy valós történeten alapulnak, a téma bemutatása azonban sokszor szubjektív.¹⁴ A dokumentumfilmek fordítását megnehezítő körülmények között szokták említeni a szoros határidőt, illetve a

⁸ Anna Matamala: „Main Challenges in the Translation of Documentaries”. In Díaz-Cintas, Jorge (ed.). *New Trends in Audiovisual Translation*. Bristol, Buffalo, Toronto, Multilingual Matters, 2009, 109–120.

⁹ Panayota Gergakopoulou: „Subtitling for the DVD Industry.” In J. Díaz Cíntaz, G. Anderman (ed.). *Audiovisual Translation. Language Transfer on Screen*. New York, Palgrave, Macmillan. 2009, 21–36.

¹⁰ DÍAZ-CINTAS (2009), CHIARO Dealia (2009): 149.

¹¹ GEARGAKOPOULOU (2009): 22.

¹² Uo. (2009): 23.

¹³ GEARGAKOPOULOU (2009): 29.

¹⁴ MATAMALA (2009).

nem megfelelő minőségű szövegeknyvet vagy a szövegeknyv hiányát. A mi esetünkben egyik sem állt fenn, ugyanis egy teljes szemeszter állt rendelkezésünkre a filmfelirat elkészítésére, és a dokumentumfilm szövegét is időben megkaptuk egy Excel-táblázatban.

Matamala a dokumentumfilmek fordításáról beszélve három nehezítő tényezőt említ: a speciális terminológia, a beszélő és a fordítási módok, eljárások. A dokumentumfilmek különféle speciális témákat dolgoznak fel, emiatt a fordítóknak alaposan utána kell járniuk az adott terület szakterminológiájának. Ez a hibakusák tanúvallomására különösen igaz, hiszen látni fogjuk az alábbiakban, hogy igen speciális szókinccsel volt dolgunk.

Kihívást jelent továbbá a beszélő és az elbeszélés módja. Matamala négy beszélői típust különböztet meg: 1) Narráció egyes szám első személyben, amikor egy előre megtervezett, megszerkesztett, formális hangvétellű szöveget a beszélő általában felolvas. 2) Az ún. „beszélő fejek” (*talking beads*), a tulajdonképpeni interjúalanyok, akik a tapasztalataikról beszélnek a képernyőn. 3) Dialógusok, interjúk, amelyekre az informális, spontán beszéd jellemző. 4) Olyan visszaemlékezések, amelyek ötvözik a személyes beszámolót az archív filmes bejátszásokkal. Az egyes beszélőtípusokhoz különböző fordítási eljárásokat alkalmaznak (narrálás, hangalámondás, feliratozás), amelyek országoként eltérhetnek.

A hibakusák beszámolója a harmadik típusba sorolható. Az ilyen jellegű interjúkat a beszélő hezitáló beszédmódja jellemzi, előfordulhatnak grammatikai hibák, erős érzelmi töltettel előadott részek, amelyeket a szövegeknyvekben már kijavítanak vagy kihagynak. A hallgatók által fordított tanúvallomások esetében is ezt tapasztaltuk: a megkapott Excel-táblázatból már hiányoztak a nyelvbtlások, újraindítások, hezitálások, de az érzelmi töltetet adó, beszélt nyelvi jellegzetességek is kimaradtak. Bár a filmfelirat jellemzői között említik, hogy beszélt nyelvi szöveget fordítanak írott nyelvi szövegre, a mi esetünkben írott nyelvi szöveg szintén írott nyelvi szövegre való fordításáról beszélhetünk.

Az alábbiakban Thurlow Secuko vallomásaihoz készített felirat során tapasztalt nehézségekről számolok be röviden. Amano Fumiko kisfilmjének fordításáról, illetve konkrétan az egyes fordítói eljárásokról, a mögöttük meghúzódó döntési folyamatokról a hallgatói beszámolókból olvashatunk.

A fordítási munka során az egyik legizgalmasabb feladatot a témához kapcsolódó lexikai elemek fordítása jelentette. Ilyen volt például a bombatámadás áldozata jelentéssel bíró 被爆者 (*hibakusa*) kifejezés, amely minden tanúvallomásban szerepel, és elidegenítő fordítással „hibakusa”-ként hagyunk meg a fordításban. Új fogalomnak számított a 疎開 (*szokai*) kifejezés is, amely légitámadásokkor vagy tűzvész esetén a károk enyhítése érdekében a polgároknak a nagyobb városokból vidékre való kitelepítésére utal. A reália tárgykörébe (a reáliákról a későbbiekben bővebben szólunk) sorolandó az おはぎ (*ohagi*), ami rizsből és babpüréből készült gombóc, a célnyelvi szövegben végül *hagi-gombóc* lett.

Külön kategóriaként kezelhetjük a témához szorosan kapcsolódó terminológiát. Egyik ilyen kifejezés a tanúvallomásokban gyakran előforduló 空襲警報 (*kúsú-*

keihó), ami légiriadót jelent vagy az óvóhely jelentéssel bíró 防空壕 (bókúgó). 防空頭巾 (bókú zukin) fordításánál a *Fekete eső* című regényben szereplő kifejezést (légvédelmi csuklya) vettük át.

A hangutánzó és hangulatfestő szavak fordítása is sok fejtörést okozott. 「パパパッパと何百何千のマグネシウムを一度にたいたようなせん光で」¹⁵ (papapa tto nanbaku nanzen no magnesium vo icsido ni taita jóna szenkó de) mondatban a *taku* ige 'égni' jelentéssel bír, a *papapatto* hangutánzó szó. A végleges fordításban a „ropogva” (ég) melléknévi igenév mellett döntött a csoport. Hasonlóképpen a ごうごうと焼ける (gógó to jakeru)¹⁶ kifejezésben a lángolás hangulatfestőjeként szolgál a *gógó* kifejezés, amelyet szintén melléknévi igenévvel fordított a csoport („lobogó lángokkal”). Hasonló eljárással fordítottuk a チューチュー吸っていました-t (csúcsú szutte imasita)¹⁷ „szürcsölve szívta” szerkezetre.

Szerepeltek olyan kifejezések is, amelyek ugyan benne vannak a szótárban vagy a témát feldolgozó irodalmi vagy történelmi írásokban, a hallgatók viszont a filmfordításon keresztül találkoztak velük először: 心的麻痺 (sinteki mahi, pszichés/lelki bénultság), amely egy Lifton nevű kutató nevéhez köthető, aki az atomtámadás túlélőinek mentális állapotáról írva használja a kifejezést.

Ugyancsak kihívást jelentett az egyes intézménynevek fordítása, mint például a 日本被団協 (Nihon hidankjó), az atom- és hidrogénbomba áldozatainak szervezeteit tömörítő japán szövetség, 東練兵場 (higasi renpeidzso), keleti gyakorlótér stb. A hallgatók ilyenkor utánajártak, hogy van-e már hivatalos magyar fordítása az adott intézménynek, helyszínek, említik-e magyar nyelvű feljegyzésekben, majd az eredmény függvényében alkották meg a magyar megfelelőjét.

A grammatikai műveletek terén az egyes szám-többes szám kérdése, a grammatikai alany meghatározása, valamint a grammatikai nem eldöntése okozott nehézséget. Például a 「しばらくすると、私の周囲にいた友達の小さな声が聞こえてきました。」¹⁸ (Sibaraku szuru to, vatasi no súhen ni ita tomodacsi no csisza na koe ga kikoemashita) jellegű mondatoknál nehéz volt eldönteni, hogy a *tomodacsi* egy vagy több barátot takar-e, illetve a nemük sem derült ki a szöveggörnyezetből. Volt, amikor a kontextus alapján sikerült dűlőre jutni, de előfordult olyan eset is, amikor a fordítási koordinátortól kértünk további információkat.

A legnehezebb feladat talán az átélt borzalmakat leíró részek fordítása volt, mindazonáltal a hallgatók úgy értékelték, hogy fontos a témával foglalkozni, és motiválta őket, hogy fordításukkal másokat is megszólíthatnak. A hallgatók kérdőíves felmérésben úgy nyilatkoztak, hogy a feliratkészítéssel bővültek a témával kapcsolatos lexikai és történelmi ismereteik, és fejleszteni tudták fordítói készségeiket is.

A következőkben a feliratozásban részt vevő hallgatók beszámolóit olvashatók.

¹⁵ 00:04:33 „Olyan villanás volt, mintha több száz magnézium ropogva égett volna egyszerre.”

¹⁶ 00:08:06

¹⁷ 00:13:17

¹⁸ 00:06:16 „Egy kis idő után meghallottam a közelemben lévő barátnóm halk hangját.”

Valente Albertina Victoria

A videóban előforduló reáliák különböző nyelvű fordításainak összehasonlítása

A fordítási munka során előkerülő egyik leggyakoribb probléma, hogy mit kezdjen a fordító a szövegben található reáliákkal. Klaudy Kinga meghatározása: „A reália valamely kultúrában jelen lévő sajátosan jellemző jeltárgy vagy fogalom és annak elnevezése, amelynek a másik kultúrában nincs megfelelője, vagy más a konnotációja.”¹⁹ Ezeknek a reáliáknak a fordítására különböző átváltási műveletek vannak, amelyek alkalmazásánál a fordítónak több szempontot is figyelembe kell vennie. Klaudy a következőképpen magyarázza, melyek is pontosan az átváltási műveletek és eljárások: „Az átváltási művelet terminus magában foglal minden globális és lokális, kognitív és nyelvi, folyamatszintű és eredmény szintű, valamint tudatos és rutinszerű műveletet, amelyeket a fordítók egymás követő generációi fejlesztettek ki, hogy leküzdjék a fordítás folyamatában alkalmilag együtt funkcionálható nyelvek lexikai és grammatikai rendszerének, szövegépítési sajátosságainak és kulturális kontextusának különbségeiből fakadó nehézségeket.”²⁰

Rendkívül fontos, hogy mihez és milyen szöveget fordítunk. Esetünkben tanúvallomást fordítottunk, amelynek során az volt az elsődleges cél, hogy az előforduló reáliákra minél pontosabb és rövidebb meghatározást adjunk azért, hogy az interjúalany beszédideje és a fordított szöveg olvasásának az ideje között a lehető legkisebb különbség legyen. A következőkben a tanúvallomásban előforduló jellegzetes szavak és kifejezések különböző nyelvű fordításait fogom elemezni, illetve az általunk készített fordítás mögött rejlő gondolatmenetet ismertetni. Lábjegyzetben szerepeltetem az eredeti mondatot magyaros fonetikus átírással, amelynek az általunk készített magyar, továbbá a videóhoz elérhető egyéb nyelvek közül az angol, valamint a portugál nyelven készült fordításokat elemzem. Az általunk alkalmazott átváltási műveleteket a bekezdések végén részletezem.

Az egyik mondatban („Azonban két héten belül a súlyosan megsérült bátyja szörnyű kínok között meghalt.”)²¹ a 半月 (hangecu) okozott problémát, ugyanis ennek *fél hónap* a szó szerinti jelentése, ez azonban a magyar fül számára idegenül hangozhat. Az angol *within half a month* (fél hónapon belül) kifejezést, a portugál pedig *depois de duas semanas* (két hét elteltével) meghatározást alkalmazott. Japán anyanyelvű lektorunk eleinte ragaszkodott az eredeti jelentéshez mivel az a forrásnyelvben gyakran előforduló kifejezés, azonban végül a célnyelv normához igazítottuk a fordítást.

¹⁹ KLAUDY Kinga: „Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában”. In BÁRDOSI Vilmos (szerk.): *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2013, 86.

²⁰ KLAUDY Kinga: „A fordítástudomány neve, természete és terminológiája”. In NAVRACSICS Judit (szerk.): *Transzdiszciplináris üdvözlések Lengyel Zsolt számára*, Budapest–Veszprém, Gondolat Kiadó–Pannon Egyetem MFTK, 2014, 18.

²¹ 00:00:48 重傷の兄は苦しみながら、半月後に亡くなりました。(Dzsúsó no ani va kurusimi nagara, hangecugo ni nakunarimasita.)

A végeredményben használt *két bétén belül* átváltási szempontból a lexikai átváltási műveleteken belül a *jelentések felbontása* kategóriába esik, ugyanis a fordítás során csak kettő vagy több szóval tudtuk visszaadni a forrásnyelvi szó értelmét. Főnevek esetében a felbontás oka lehet a valóság eltérő tagolása, de lehet a nyelvek szóalkotási sajátosságainak különbsége is (például hosszú szóösszetételek).²²

Komoly fejtörést okozott fordítócsoporthozunknak a reáliák fordítása, ezekkel találkozunk a következőkben: „...ezért úgy terveztük, hogy reggel a kézikocsiba ágyneműt rakunk, és bemegyünk a Sima Kórházba.”²³ A mondatban szereplő リヤカー²⁴ (rijakaa) kifejezést természetesen először egy- és kétnyelvű szótárban néztük meg, majd internetes képkereső szolgáltatás segítségével gondolkodtunk el azon, hogy mi lenne a legmegfelelőbb magyar változat. Így esett választásunk a kézikocsira, amelyet az angol (*hand cart*) és a portugál (*carrinho de mão*) is alkalmazott. Érdekes azonban, hogy a képkeresőbe beírva mind a négy nyelven más formájú szállítóeszközökre bukkanunk. Míg a japánnál a lábjegyzetben megadott, addig a magyarnál többnyire a vonórudas kézikocsi, az angolnál nagyjából fele arányban a kézi targonca és a szállítókosci, a portugálban pedig a hazánkban talicskaként ismert szállítóeszközök képei jelennek meg. Mivel ennek a típusa jelen fordítás során nem volt lényeges, ezért a lexikai átváltási műveletek közül a *jelentések bővítése (generalizálást)* altípust alkalmaztuk. Főnevek fordításakor a bővítés oka az, hogy a nyelvek nem egyformán tagolják a valóságot. Ilyenkor a forrásnyelvre jellemző a részletesebb tagolás, s a célnyelvben a valóság szóban forgó jelenségének kevésbé részletező tagolása miatt nincs olyan lexikai egység, mely megfelelné a forrásnyelvnek.²⁵ Ezen belül is egy újabb altípust, a reáliák általánosító fordítását használtuk. „Ha a szóban forgó reáliának a műben nincs különösebb funkciója, vagyis mindegy, hogy a szereplő abban a pillanatban mit eszik, iszik, vagy visel, kihagyást vagy általánosító fordítást alkalmazunk.”²⁶ A 布団²⁷ (futon) kifejezésre talán a matrac jobban illene, azonban a bútorboltokban kapható mostani matracok, amelyekre a néző gondolna, annyira eltérnek az eredeti alkalmatosságtól, hogy mi inkább az ágynemű kifejezést alkalmaztuk. Ez eltér a másik két vizsgált nyelvben, az angol fordítók a *bed* (ágy), a portugálok pedig a *cobertor* (takaró, pléd) szót használták. Mivel ennek az alkalmatosságnak sem volt jelentős szerepe a tanúvallomás tekintetében, ezért ennek a fordítása során szintén a generalizálás műveletéhez fordultunk.

Az általunk kevésbé fontosnak vélt kifejezések fordításakor néhol úgy gondoltuk jobb, ha a célnyelvhez igazítjuk a fordítást, ez történt volna a következő mondat esetében is: „... vastag bambuszbotra támaszkodó alak közeledett felénk. Olyan

²² KLAUDY (2007): 73.

²³ 00:01:43 リヤカーにお布団を積んで島病院に行く約束でした。(Rijakaa ni ofuton o cunde Sima bjóin ni iku jakuszoku desita.)

²⁴ „kézi utánfutó” – olyan szállításra alkalmas eszköz, amelynek tároló része az ember mögött helyezkedik el, az ember pedig ezt egy fém váz segítségével tolja

²⁵ KLAUDY (2007): 55.

²⁶ KLAUDY (2007): 63.

²⁷ futon, padlóra terített alváshoz használt alkalmatosság

volt, mint egy élő fakard.”²⁸ Azonban a lektori kérésnek eleget téve el kellett vetnünk ötletünket. Az „élő fakard” talán számunkra elég nehezen elképzelhető, azonban Japánban közismert kifejezés. Fordítócsapatunk egy számunkra is többet sejtető kifejezést akart használni, mint az *élőbalott*, amelyet olvasva talán elmondható, hogy egy tántorgó, magát vonszoló alakot képzelne el a legtöbb néző. Hasonlóképp megtartotta a forrásnyelvi „élő fakard” kifejezést az angol – „living wooden sword” – és a portugál – „espada de madeira viva” – is. Az „élő fakard” kifejezés a fordítási műveletek rendszerén belül a *transzferálási fordítási műveleteknek az interlingvális transzkódolás* altípusán belül található *tükörfordítás* igénybevételének az eredménye.²⁹ Tükörfordítás minden olyan transzkódolási művelet, amelyben a forrásnyelvi elem célnyelvi reprodukálása jelentésátvétel (tükörszó alkotása) révén valósul meg.³⁰ Ha a korábban említett *élőbalott* kifejezést alkalmaztuk volna a fordítás során, akkor az a lexikai átváltási műveleteken belül a *teljes átalakítás* altípusa lett volna. A teljes átalakítás lényege a jelentések felcserélése, amely során a forrásnyelvi jelentést olyan célnyelvi jelentéssel cseréljük fel, mely látszólag semmiféle értelmi, logikai kapcsolatban nincs az eredetivel, az összefüggés a közös nemfogalomhoz való tartozásban található.³¹

A japán nyelvben rendkívül gyakori a hangutánzó és hangulatfestő szavak alkalmazása, a magyar nyelvben ezeket legtöbbször különböző igékkel, határozókkal és jelzőkkel tudjuk kifejezni. A következő mondatban: „Később a robbanást »pikadon«-ként [fénydörgés] emlegettük, de abban a pillanatban a fény és a dörögés összemosódott.”³² A *pikadon* magát az atombombát mint főnevet jelenti, két hangutánzó szó a *pikapika* (szikrázik, csillog, ragyog, fényes stb.), valamint a *dondon* (erős ütődés, dörrenés, dörögés stb.) összetételéből keletkezett. Mivel ez a szó kulturálisan fontossá vált, ezért úgy gondoltuk, az a legjobb, ha megtartjuk a forrásnyelvi kifejezést, és egy rövid magyarázattal látjuk el. Ugyanígy történt a másik két célnyelven is, az angol „Later we called the Atomic Bomb „Pikadon” ...” (később az atombombát pikadonnak neveztük) és portugál „Todos chamam a bomba atômica de „Pikadon” ...” (mindenki pikadonnak hívja az atombombát) esetén is. Mivel a *pikadon* jelen helyzetben kulturálisan és tartalmi szempontból is jelentős, ezért a fénydörgést adtuk meg, kulturális kifejtést alkalmaztunk. Ez a lexikai műveletek közül a *jelentések betoldása* altípusba tartozik. A lexikai betoldások oka, a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók háttérismereteinek eltéréséből adódik. Vannak olyan kifejezések, nevek stb., amelyek közismertek a forrásnyelvi kultúrában, mégis előfordulhat, hogy semmit sem jelentenek a célnyelvi olvasó számára. Ha ez szövegkörnyezetben

²⁸ 00:09:46 太い竹のつえをついて歩いてくる、生きた木刀みたいな人がいました。(Futoi take no cue o cuite aruitekuru, ikita bokutó mitai na hito ga imasita.)

²⁹ DUDITS András: „Az átváltási műveleteken túl. A fordítási műveletek és eljárások taxonómiája”. *Fordítástudomány*, XX. évfolyam, 2018/2. 34.

³⁰ DUDITS: i. m. 37.

³¹ KLAUDY (2007): 133.

³² 00:03:45 「ピカドン」と言いますが、「ピカ」も「ドン」も分からなくて、(„pikadon” to iimaszu ga, pika mo don mo vakaranakute)

fontos információt hordoz, és a fordító nem akarja kihagyni, akkor magyarázó betoldásokat alkalmazhat.³³

Az egyik legtöbb nehézséget talán a következő mondat fordítása okozta: „Majd szinte azonnal szörnyű jajveszékelés hallatszott mindenfelől.”³⁴ Az eredeti szövegben található *szenszei*³⁵ kifejezés kapcsán nem volt elég információnk arról, hogy pontosan kit vagy kiket szólítottak meg vele. A gyerekek, akik abban az időben egy gyárban dolgoztak, a robbanás után segítségért kiáltottak. Nyilvánvaló volt, hogy az őket felügyelő személynek szólt, azonban ez lehetett akár egy ottani dolgozó, akár a tanáruk is. Ezért nem lenne pontos a *tanárnő* vagy *tanár úr* megszólítás, mivel nincs elegendő információnk sem a megszólított személy(ek) számáról, sem a személyéről, így jobbnak láttuk a megszólítás teljes kihagyását a szövegből. A megszólítás a másik két vizsgált célnyelvből is kimaradt, csak a segély- és felkiáltásokat tartották meg. Az angol fordítás: „I soon heard voices around me crying »Help me« and »I'm injured.«” („Nemsokára hangokat hallottam körülöttem kiáltani: »Segítsenek« és »Megsérültem.«”), a portugál pedig: „Neste momento ouvi voz es dizerho »Socorro« e »Que dor!«” („Ebben a pillanatban hangokat hallottam (azt) mondani »Segítség« és »Micsoda fájdalom!«”). A *szenszei* elvetése a lexikai átváltási műveletek közül a *jelentések kihagyása* altípushoz kapcsolódik. A lexikai kihagyások oka, a betoldásokhoz hasonlóan a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók háttérismereteinek eltéréseiből adódik. Vannak olyan kifejezések, nevek stb., amelyek közismertek a forrásnyelvi kultúrában, mégis előfordulhat, hogy semmit sem jelentenek a célnyelvi olvasó számára. Ha ez a szöveggörnyezetben nem hordoz fontos információt, akár ki is hagyható.³⁶

Érdekes még a következő mondat esete: „Anyám apám hátán összetett kézzel szútrákat mormolt: »Segíts, Amida³⁷ Buddha! Segíts, Amida Buddha!«”³⁸ Úgy véltük, mivel a forrásnyelvi *namandabu* feltehetőleg nem közvetítene semmilyen jelentést a laikus célnyelvi néző számára, ezért inkább egyfajta Buddhához való fohászkodásként fordítottuk. Az angol nyelvű változatban megtartották a forrásnyelvi ima szövegét, de kiegészítették azzal, hogy buddhista szútráról van szó „My mother put her hands together and chanted Buddhist sutra »Namandabu-Namandabu. Namandabu-Namandabu.«” („Édesanyám összetette a kezeit, és buddhista

³³ KLAUDY (2007): 100.

³⁴ 00:03:55 するとすぐに、「先生助けて」「痛い」という声があちこちから聞こえてきました。(Szu ru to szu guni, „szenszei taszukete” „itai” toiu koe ga acsikocsi kara kikoemasita.)

³⁵ Tágabb értelemben használt szó: tanár, tanító, orvos, mester stb. Eredeti jelentése inkább rangidős, feljebbvaló.

³⁶ KLAUDY (2007): 84.

³⁷ Amida, másnéven Amitábha a Tiszta Föld buddhizmus fő Buddhája, úgy tartják, aki hozzá fohászkodik, az bebocsátást nyer a Paradicsomba, amíg el nem éri a végső megvilágosodást: britannica.com/topic/Amitabha-Buddhism (utoljára ellenőrizve 2020. 05.8.)

³⁸ 00:12:22 母は父の背中で手を合わせて、「なまんだぶなまんだぶ。なまんだぶなまんだぶ」と拝んでいました。(Haha va csicsi no szenaka de te o avaszete, „Namandabu namandabu. Namandabu namandabu” to ogandeimasita.)

szútrát kántált: »Namandabu...«”), ezzel a célnyelvi nézőnek legalább fogalma van arról, hogy mire szolgálhat a kifejezés, azonban a portugál fordításban „Nas costas do meu pai, minha mãe começou a rezar »Namandabu-Namandabu.«” („Édesapám hátán édesanyám imádkozni kezdett: »Namandabu-Namandabu.«”) sem kiegészítés, sem célnyelvi megfelelő nincsen, ezért ez a kifejezés a laikus nézőből értetlenséget válthat ki. A „Segíts, Amida Buddha!” fohászzkodás szintén az előzőleg említett fénydörgéshez hasonlóan magyarázó jellegű jelentés betoldásos lexikai átváltási művelet.

Erdős Veronika

Feliratozási nehézségek Amano Fumiko hirosimai túlélő
tanúvallomásának fordításakor

2018 tavaszán kaptam először lehetőséget betekinteni egy szeminárium keretein belül a filmfeliratozás világába. A kurzus igencsak izgalmasnak ígérkezett, hiszen a fordítási specializáció mintatanterve nem kínált számomra olyan érdekes és addig felderítetlen területtel foglalkozó gyakorlati órát, mint a *Filmfeliratozás I.* című szeminárium. Mivel én addig csak „közönségként” olvastam a filmfeliratokat, el sem tudtam képzelni, hogy milyen komplex módszerekkel készülnek el a feliratok, micsoda fejtöréseket okozhat egy-egy lexéma, illetve kifejezés lefordítása. Főként abban különbözött a többi fordításórától, hogy nem feledkezhetünk meg a filmfeliratozásra jellemző problémákról, mint például a felirathosszúság és annak tempója vagy a stilisztikai egyszerűségekre való törekvés. Jelen tanulmányban bemutatok néhány nehézséget, mellyel szembe kellett néznünk a munka során.

A kurzuson kilencen voltunk, ez egy éppen ideális létszám volt ahhoz, hogy legyen elég véleménymegosztás, de mindenki fel tudja szólalni. A mindenki számára szerkeszthetővé tett Google Drive Excel-fájlban egyszerre tudtuk beírni az általunk megfogalmazott megoldásokat, miközben szóban is értekeztünk egymással. A fájlban előre feltüntették számunkra a felirat hosszúságát jelző számokon kívül az eredeti japán szöveget, továbbá egy 備考 (bikó), azaz megjegyzésoszlopot, ahol a koreai, kínai, angol nyelvre való fordításkor felmerült kérdéseket válaszoltak meg, melyek jó támpontnak bizonyultak egy-egy dilemma során. Az egyes kutatómunkák során segítségünkre volt a Google: intézményneveknél előfordult, hogy először megkerestük az angol megfelelőt, majd rákerestünk, hogyan szokták fordítani a hasonló intézményneveket, így ha nem is direkt módon, de sokkal „magyarosabb”, természetesebb elnevezést sikerült találni a japán nevekhez (pl. 広島産業奨励館 [Hiroshima Szangjó Sóreikan] Hiroshima Prefectural Industrial Promotion Hall – Hiroshima Megyei Ipari Kiállítócsarnok). Az ENSZ egyes szerveinek lefordításakor a hivatalos honlapot böngészttük, szintén az angollal összevetve (国連軍縮特別総会 [Kokurengun suku tokubecu szókai] *Disarmament of the General Assembly of the United Nations* – ENSZ Leszerelési és Nemzetközi Biztonsági Kérdések Főbizott-

sága³⁹). A Google képkeresőt vettük segítségül, amikor a célnyelvi és a forrásnyelvi jelentések jelentősen eltértek, például a 鉄色 (tecuiro), azaz szó szerinti fordításban *fémszín*, vagy a 鎌のついた長い棒 (kama no cuita nagai bó), mint *bosszú nyelvű sarló* lefordítása során.

A fentiekhez hasonló lexikai kérdések és a történelmi reáliák fejtegetése mellett és után fontos figyelmet kellett szentelnünk a feltüntetett másodperceknek, vagyis a felirathosszúságoknak. Ez a fajta alkalmazkodás új volt számunkra, tekintve, hogy előtte soha nem kellett a forrásszövegen kívül semmihez sem igazodni, nem volt szükséges törekedni a rövid, frappáns megfogalmazáshoz. Ha egységes szöveggént látunk egy filmfeliratot (a filmet feltöltő honlapon megtalálható a fordításunk ilyen formában is), abban előfordulnak szóismétlések, és szinte nehezen érthető a gondolatmenet. Ez egyrészt azért történt így, mivel előnyelvet fordítottunk, másrészt pedig rávilágít a filmfeliratozás specifikus szövegalkotására, mely előnyben részesíti audiovizualitás és felirat összesített hatását a filmnéző felé.

Egy egyszerű szövegfordítással szemben szintén nehézséget jelentett a szupraszegmentális tényezők figyelembevétele, hiszen a filmfeliratozás során ugyan szöveget fogalmazunk meg, mégis szem előtt kellett tartunk, hogy a forrásnyelvihez hasonló érzelmeket, gondolatokat ébresszen a célnyelvben is. Ennek során nagy szerepet kap a szupraszegmentális, szövegközi jellegek átvitele is. Élőnyelv lévén számos olyan érzelmi töltésű, nehezen fordítható kifejezést használt a beszélő, mint például az 『「ああ」と思つて』(Aa to omotte)⁴⁰, ami lényegében megnyugvást fejez ki, és grammatikai cserével⁴¹ „fellélegeztem”-nek fordítottuk. A 「ああ生きているのは私一人なんだ」(Aa ikite irunova vatasi hitori nanda)⁴² mondat esetében az 「ああ」(Aa), amit „ób”-nak fordíthattunk volna, a „rádöbentem” igével helyettesítettük. A 「はつとして」(Hattoshite) esetében, ami egy kapkodó lélegzetvételt kifejező hangutánzó szó, a kihagyás mellett döntöttünk („Találkozott a tekintetem az övével és hirtelen felugrottam.”⁴³). Ez a fajta 「はつ」(Ha) többször is visszaköszön az igékben, például „észrevettem”-ként fordítottuk a 「はつと気が付いたら」(Hatto ki ga cuitara)⁴⁴ kifejezést. Szintén kihagytuk az 「えっ」(E) mint meglepődést kifejező „hangocskát” is (『ふみちゃんじゃないの? 「えっ」と言ったら』(Fumi csan dzsanai no?) „Egy [...] ember megszólított: »Te vagy az, Fumi?»”⁴⁵).

Néhány helyen, főleg a beékelte párbeszédeknel, idézéseknel a beszélő hölgy hirosimai dialektusban szólal meg (「たぶん生きとつてよ。」(Tabun ikitotte jo)⁴⁶

³⁹ Az ENSZ szervei és szakosított intézményei, adattar.vmmi.org/cikkek/4637/letunk_2000.3-4_05_az_ensz_szervei_es_szakosított_intezmenyei.pdf?fbclid=IwARowIWiqZrwHM8zsP6gCx_WPA3WB-ItXa47xJqzHiI2PZn7suUP_jMKUsqyY (utoljára ellenőrizve: 2020. május. 5).

⁴⁰ Tükörfordítás: „Azt gondoltam, hogy: Ah!”

⁴¹ KLAUDY (2007): 254.

⁴² 00:07:54 Tükörfordítás: „Ah, csak én élek egyedül”

⁴³ 00:07:29

⁴⁴ Tükörfordítás: „Hah, és észrevettem”

⁴⁵ 00:08:37

⁴⁶ 00:08:46

「日本は勝ったんよ。」[Nihon va kattanjo]⁴⁷), ami sajnós szintén egy olyan részlete volt a fordításnak, amit ki kellett hagyni. A néha előforduló tájshólasos kifejezésekben szintén fellelhető egy érzelmi hangsúly, és mivel mellőznünk kellett ezt a fajta szupraszegmentális nyelvenst, a tartalommal és a szövegkörnyezet hangulatának megeremtésével próbáltuk visszaadni.

Megfigyelhető továbbá, hogy a beszélő hölgy néha úgymond lehelve ejti ki a mondatok végét, ami jellegzetes megnyilvánulása az érzelmi többletnek, és összefüggésbe hozható azzal, hogy valakinek elcsuklik, elhalkul a hangja. Az ilyen nemzetközileg talán nehezen érthető szupraszegmentális jegyeket is betoldásokkal igyekeztünk visszaadni.

Kénytelenek voltunk elhagyni a *keigo*, azaz az tiszteleti nyelvezet egyes elemeit is, melyet nem tudtunk kellőképpen, azonos funkcióban átültetni. Ez főleg a *kata* (azaz „személy jelölő főnév/személyes névmás tiszteletteljes kifejezése”⁴⁸, amely párhuzamba állítható az úr/hölgy szó használatával a magyarban) előfordulásakor és a *keigo* egyik válfajába tartozó *szonkeigo*, azaz a szerény igei alakoknál szembetűnő:

きれいな顔の女の方 (Kirei na kao no onna no kata) – „ép arcú lány”⁴⁹

蒸し焼きになつた方 (Musijaki ni natta kata) – „rengeteg összeégett test”⁵⁰

大人の方に (Otona no kata ni) – „a felnőttek”⁵¹

トマトをくださった (Tomato vo kudaszatta) – „adott nekem paradicsomot”⁵²

事務局長をしてらっしゃる (Dzsimu kjokucsó vo site rassaru) – „aki a (...) főtitkára”⁵³

手術に行かれるので (Sudzucu ni ikarerunode) – „(kórházába) megy műteni”⁵⁴

A tiszteleti utótagok, mint például a *szan*⁵⁵ vagy a *szenszei*⁵⁶ esetében szintén kihagytuk szövegkörnyezetbe beilleszkedő, megfelelő ekvivalens híján:

裁判所長さんのお手伝いさん (Szaiban socsó no otecudaiszan) – „a főbíró szolgálóját”⁵⁷

⁴⁷ 00:13:53

⁴⁸ VARRÓK Ilona (szerk.): *Japán–magyar nagyszótár*, Budapest, Japán Stúdió Alapítvány, 2015. か 240.

⁴⁹ 00:07:01

⁵⁰ 00:10:26

⁵¹ 00:11:29

⁵² 00:11:13

⁵³ 00:11:01

⁵⁴ 00:02:52

⁵⁵ „személynév, rang/cím után enyhe tisztelet, ill. bizalmasság kifejezésére” in VARRÓK Ilona (szerk.): *Japán–magyar nagyszótár*, Budapest, Japán Stúdió Alapítvány, 2015. さん 508.

⁵⁶ „megtisztelő címként, tanárok, orvosok, ügyvédek, írók, művészek, politikusok stb. neve mellett” in VARRÓK Ilona (szerk.): *Japán–magyar nagyszótár*, Budapest, Japán Stúdió Alapítvány, 2015. せんせい 674.

⁵⁷ 00:11:13

兵隊さん (Heitai szan) – „egy katona”⁵⁸

田中熙巳先生が (Tanaka Terumi szenszei ga) – „Tanaka Terumi, aki...”⁵⁹

A megszólítások további fejtörést okoztak, hiszen a japán nyelv gyakrabban, természetesebben és más aspektusokban használja a „bátyám”, „nővérem” kifejezéseket. A beszélő a saját bátyját becézve, お兄ちゃん-ként (onicsan) („bátyus”) emlegeti, a fordításban utónevén szólítja meg. Továbbá amikor a történetben előforduló idősebb lányra is az お姉ちゃん (Onécsan), tehát nővér kifejezést használta, generalizáltuk⁶⁰ a jelentést, és „lány”-ként fordítottuk le.

「お兄ちゃん」と言う (Onicsan to iu to) – „megszólítottam: „Hideszo?””⁶¹

お姉ちゃんがいる (Onécsan ga iru to) – „ez a lány is ott van”⁶²

A japán stilisztikai szabályok a magyaréval ellentétben nem igénylik oly mértékben a szóismétlés elkerülését, és mivel élőnyelvről és egy múltbéli történet elmeséléséről van szó, számos alkalommal talákoztunk nagyon hasonló szerkezetekkel, főleg az 言って、思つて-féle „mondta(m)”, „gondolta(m)” szót tartalmazó mondatokkal. Körülbelül 45 eset található az ilyen beékelt párbeszédkekből, (ön)idézésekből a 20 perces filmben. A számunkra lejegyzett japán szöveg ezt mindig *kakko*val, azaz japán idézőjellel emelte ki: Pl. 「お兄ちゃん」と言う、「うん」と答えました。⁶³

Ugyanakkor a magyar nyelv ilyen tekintetben sokkal szigorúbb, úgyhogy nem fordíthattuk mindig szó szerint, beékelt párbeszédként, kettőspont, gondolatjel vagy idézőjel használatával.

„és azt mondtam: »Anya, ma valahogy olyan furcsán nagy a csend.«”⁶⁴

„azt gondoltam: A háború mégiscsak öldöklés.”⁶⁵

„»úgyhogy ráér 7-én befeküdnie« – mondta.”⁶⁶

„Életben van! – gondoltam”⁶⁷

„»Segítség! Nagyon fáj!« – hallottam meg”⁶⁸

Ezért gyakran alkalmaztunk alárendelő függőbeszédet a monotonitás elkerülése végett:

⁵⁸ 00:04:50

⁵⁹ 00:16:35

⁶⁰ KLAUDY (2007): 60.

⁶¹ 00:10:05

⁶² 00:11:22

⁶³ 00:10:05

⁶⁴ 00:02:07

⁶⁵ 00:08:10

⁶⁶ 00:02:56

⁶⁷ 00:06:56

⁶⁸ 00:03:55

- „tanárok azt mondták, hogy...”⁶⁹
 „utánunk szólt, hogy...”⁷⁰
 „megkérdeztünk egy fiatal nővért, hogy...”⁷¹
 „úgy gondolta, hogy...”⁷²
 „mikor úgy láttam, hogy...”⁷³

Számos alkalommal pedig grammatikai váltással kihagytuk a „mondani, gondolni” ígét, és összevontuk a szövegek környezet más elemeivel:

- „A tanárok gyülekezésre szólítottak” 先生たちが「集まれ」と言い⁷⁴ (szenszei tacsiga acumare to ii)
 „Nem tudtam továbbmenni.” もう歩けないと思つて⁷⁵ (mó arukenai to omotte)
 „Nem tudtam elviselni a gondolatot” 今焼けつつあるんだよねと思うと⁷⁶ (ima jake cucu aru n da jo ne to omou to)

Bibliográfia

- MATAMALA Anna: „Main Challenges in the Translation of Documentaries”. In Díaz-Cintas, Jorge (ed.). *Topics in Translation. New Trends in Audiovisual Translation*. Bristol, Buffalo, Toronto, Multilingual Matters, 2009, 109–120. DOI: doi.org/10.21832/9781847691552.
- CHIARO Delia: „Issues in Audiovisual Translation”. In Munday, J. (ed.). *The Routledge Companion to Translation Studies*. London/New York, Routledge, 2009, 141–166. DOI: doi.org/10.7202/1017094ar
- DUDITS András: „Az átváltási műveleteken túl. A fordítási műveletek és eljárások taxonómiája”. *Fordítástudomány*, XX. évfolyam, 2018/2. 27–51.
- IBUSZE Maszudsi: *Fekete eső*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1978.
- DÍAZ-CINTAS Jorge: „Introduction to Audiovisual Translation”. An Overview of Its Potential. In Cintas, J.D. (ed.): *Topics in Translation. New Trends in AVT Translation. Multilingual Matters*. Bristol/Buffalo/Toronto, 2009, 1–20. DOI: doi.org/10.21832/9781847691552.
- PÉREZ-GONZÁLES Luis: „Audiovisual Translation.” In Baker, M., Saldanha, G. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London & New York, 2009, 20. DOI: doi.org/10.4324/9780203872062.

⁶⁹ 00:04:04

⁷⁰ 00:02:41

⁷¹ 00:02:27

⁷² 00:01:56

⁷³ 00:06:00

⁷⁴ 00:04:04 Tükörfordítás: „a tanárok azt mondták: gyülekezzetek”

⁷⁵ 00:06:42 Tükörfordítás: „arra gondoltam, hogy nem tudok már járni”

⁷⁶ 00:05:15 Tükörfordítás: „ha arra gondolok, hogy épp égnek”

KLAUDY Kinga: „A fordítástudomány neve, természete és terminológiája”. In Navracsics Judit (szerk.): *Transzdiszciplináris üdvözlések Lengyel Zsolt számára*, Budapest–Veszprém, Gondolat Kiadó–Pannon Egyetem MFTK, 2014, 9–19.

KLAUDY Kinga: „Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában”. In Bárdosi Vilmos (szerk.): *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2013, 86–91.

KLAUDY Kinga: *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*, Budapest, Scholastica, 2007. DOI: doi.org/10.1556/9789634541943

Panayota GEARGAKOPOULOU: „Subtitling for the DVD Industry.” In Diaz Cíntaz, J. Anderman, G. (ed.). *Audiovisual Translation. Language Transfer on Screen*. New York, Palgrave, Macmillan. 2009, 21–36. DOI: doi.org/10.1057/9780230234581
Japán–magyar nagyszótár, VARRÓK Ilona szerk. Budapest: Japán stúdiók alapítvány, 2015.

Rezümé

Jelen tanulmány a KRE Japanológia Tanszékén két féléven keresztül működő Filmfeliratozás-kurzus tapasztalatait összegzi. A kurzuson a hirosimai atombombatómadás túlélőinek tanúvallomásait rögzítő dokumentumfilmekhez készítettünk filmfeliratot. A tanulmány első részében a projektről és az elméleti háttérrel tudunk meg részleteket, az ezt követő két részben pedig a projektben részt vevő két hallgató beszámolóját olvashatjuk.

Kulcsszavak: hibakusa, filmfelirat, dokumentumfilmek fordítása

Abstract

Making Subtitles in Class. Lessons Learned from Subtitles Made for the Hibakushas' Documentaries

The study summarizes the experience of a two-semester course in Film Subtitling at the Department of Japanese Studies at KRE. In the course, we made subtitles for documentaries recording the testimonies of the survivors of the Hiroshima nuclear bomb attack. The first part of the study presents the project itself and its theoretical background, while in the next two parts we can read the reports of the two students involved in the project.

Keywords: hibakusha, subtitling, translation of documentaries

MŰHELY

FRAZER-IMREGH MONIKA (FORD.)
Angelo Poliziano: *Levelek*, II. könyv, 1–2. levél

I.

Angelo Poliziano kedves barátjának, Filippo Beroaldónak¹

Felolvasta nekem a minap leveledet Pico della Mirandola barátom, ez a lángeszű, romlatlanul tiszta jellem, melynek legvégén engem is oly megtisztelő módon említ meg, mintha a tudósok gyülekezetében az őutána következő helyet számomra jelölnéd ki. Ámbár jómagam ítéletedet (ha nevezhetjük ennek), tudatlanságom tudatában lévén nem hallgathattam pirulás nélkül, mégis, mivel nagy jóindulatból fakadt, oly örömmel fogadtam, hogy még az is alig okozna akkora örömet,² ha meggyőzném magam, hogy igaz, amit állítasz rólam. Mert jóllehet bizonyágtételleddel lelkiismeretem ellenkezik, mégis örülök, hogy valaki szemében így tűnhetek fel, ahogyan a te dicsérő említésed (tehát egy igen művelt fő említése) bemutat. Ezért is rögtön tollba mondtam ezt a neked szánt levelet, Beroaldo, hogy előadjam, mennyire jól esik számomra e dicséretedbe foglalt figyelmességed, s hogy egyúttal biztosítsalak arról, hogy semmilyen alkalmat nem fogok elmulasztani, s lépten-nyomon azon leszek, hogy irányomban tanúsított jóindulatodat és igyekezetedet valahogyan végre megháláljam.

Élj boldogul!

Firenze, 1489. január 16.

II.

Filippo Beroaldo kedves barátjának, Angelo Polizianónak³

Rendkívüli örömmel olvastam végig azt a levelet, amelyet a minap küldtél nekem, mind azért, mert te küldted, mind ékes stílusa miatt. *Miscellaneád* tanúsítja óriási

¹ Az idősebb Filippo Beroaldo (1453–1505) bolognai humanista, a bolognai egyetem tanára 1479-től, aki számos klasszikus szöveget adott ki és kommentált. Legjelentősebb az Apuleius munkáihoz írt kommentárja. Európai szinten is nagy elismerést vívott ki azzal a mezőgazdasági munkákat magában foglaló szövegkiadásával, amely Columella, Cato, Varro és Rutilius Palladius műveit tartalmazta. Tanára volt unokatestvére fiának, az ifjabb Filippo Beroaldónak.

² ...*vix tantundem fuerim voluptatis habiturus* – Butler így fordítja (*Letters*, 79.): „my pleasure would be rather less”.

³ E levél latin megfogalmazásán érződik a versengeni akarás. Nehezebb volt fordítani, mint akár Guarino, akár Leonicensis leveleit. Sok csavarással tűzdelte meg, a ház-hasonlat pedig nem volt egészen következetes, a fordításban igyekeztem a képet egységesebbé tenni. Kicsit izzadság-szagú, nem szárnnyal, hanem csapdos.

tudásodat, leveled hihetetlen kedvességedet. Gyalázat, ha az embert felülmúlják tudásban, ha azonban kedvességben múlják felül, az még nagyobb gyalázat! Ezért folt esett a becsületemen, méghozzá nem is kicsi, hanem hatalmas, mely ráadásul kitörölhetetlen, mert te mindkettőben felülmúltál. Írói tudásom átengedte az első helyet a te kifinomult stílusodnak, méghozzá minden hátsó gondolat nélkül. De még kedvességem is, melyért egyébként nem szoktak elmarasztalni, olyannyira elmarad a te kedvességed mögött, hogy veled összehasonlítva méltán barátságatlannak lehetne engem tartani. Egy valaki máshoz írt levelemben csak úgy futólag hozzátettem neked szóló üdvözlőmet. Te – és ez a te erényed – nyomban levélben viszonzod ezt, mely csiszoltságában⁴ Poliziano mesteri tudását világosan megmutatja, és az egészből csak úgy árad a figyelmesség és a jóindulat.

Hogy erre röviden válaszoljak, nincs arra szükség, kedves Polizianóm, hogy köszönetet mondj kiválóságodat illető tanúságtételemért és ítételemért. Hiszen, ha nem akarok üres fecsegő színében feltűnni, azt teszem, amit tennem kell. Azontúl biztos lehetsz abban, hogy a homlokomra van írva, mit gondolok,⁵ s nem hagyja el a számat olyasmi, amit nem gondolok komolyan. Írásaim teljes összhangban vannak gondolataimmal, ami a szívemen, az a számon, s elmém mélyéről őszinte kijelentések törnek elő, túl minden púderes színlelésen. Mindenki, aki egy kicsi kis műveltséggel rendelkezik, felnéz tudós tanultságodra, igen beható ismereteidre. Én felnézek rá, és kedvelem is. Így van ez most, és így lesz a jövőben is. Vagyok és leszek dicséreteidnek, ha nem is megfelelő, de legalább jóakarató hírmondója! Megvetettük nálatok egykor a köztünk levő kölcsönös barátság alapjait, melyet miután azóta írásaink építőköveivel erősítettünk meg, az maradt hátra, hogy ugyanezen kötőanyaggal tető alá hozzuk. Ezt pedig zsinórmérték szerint tesszük, ha leveleink felváltva követik egymást közöttünk, ha nem is naponta, de legalábbis hetente írunk egymásnak. Barátságunk megszilárdításában kétségkívül ezek képviselik a téglákat és a habarcsot. Nyitva áll a barátság ajtaja, s megígérem, hogy gyakori vendége leszek.

Élj boldogul, a tudományok dísze, te, s amivel⁶ a polihisztor Picónak tartozol, neki az én nevemben is add meg!

Élj boldogul!⁷

⁴ Szójáték: *politura Politianum* – a főnév és a melléknév valószínűleg ugyanabból a tőből van. Ha igen, akkor Poliziano szülővárosát, melyről nevét vette: *Mons Politianus* (Montepulciano), így lehetne fordítani: „csiszolt, sima” tehát „Kerekdomb”.

⁵ *...me in primore fronte animum gestare*. A kifejezés Apuleiusnál fordul elő, *Apologia*, XL, 7.

⁶ Szójáték: a *nomen* egyszerre jelent „nevet” és „adósságot”, tehát Poliziano tartozik egy viszont üdvözlővel Picónak, ezáltal azonban Beroaldo még többel tartozik Polizianónak.

⁷ A kéziratokban még ez szerepel: Bologna, 1490. január 22.

FÜLÖP JÓZSEF

Esszék a nulladik órából

A nemzetiszocializmus eszméjétől elzárkózó vagy azt ellenző német tollforgatók már a világháború és -égés utáni első években jelentkeztek a nyilvánosság előtt a bűn kérdéséről (áldozatról, megalkuvásról, oportunizmusról) szóló műveikkel. A nemzedéki számvetés mementói között vannak drámák, mint a halálbüntetés-től épphogy megmenekült Günther Weisenborn *Die Illegalen* című darabja (1946), a *Des Teufels General* (1946–1947) Carl Zuckmayer tollából és Wolfgang Borchert klasszikusa, *Az ajtón kívül* (1947); regénytrilógiák, mint Hans Hellmut Kirst *08/15* (1954–1955) és Wolfgang Koeppen *Trilogie des Scheiterns* (1951, 1953, 1954) című hármasregényei; Walter Kolbenhoff *Heimkehr in die Fremde* című regénye (1949), Alfred Andersch önéletrajzi ihletésű elbeszélése, a *Kirschen der Freiheit* (1952), Ernst Jünger, Wolfgang Weyrauch, Walter Dirks stb. művei.

Marie Luise Kaschnitz esszéciklusához, mely az 1945 utáni német irodalom- és kultúrtörténet krónikájának szintén többször idézett szövege, leginkább a kereszténység és a nyugati kultúra nevében szót kérő Reinhold Schneider *Das Unzerstörbare* (1945) című írásának célkitűzése és pátosza fogható. Kaschnitz nyelvében, stílusában sokáig újromantikus maradt, és távol tartva magát a politikától mitológiai és természeti motívumokban talált menedékre az ideológiák elöl. Ebben hoz döntő változást a világháború. Figyelme ugyanis az itáliai déltől a német észak, a jelenkor és az emberek, azaz a társadalmi szerepvállalás felé fordult. Így második verseskötete, a *Haláltánc és versek időnköz* (Hamburg, 1948) a háború dúlta Németországot és a romvárosokban való túlélést örökítette meg. Esszéciklusa is ugyanezt a poétikai hangsúlyeltolódást mutatja, kései prózaműveiben pedig majd új mítoszfeldfogás fog megjelenni.

A háború utáni esztendőket Kaschnitz „köztes időnek” nevezte, reményteli, a változás küszöbén álló korszaknak, önmagát pedig, lévén a háború kerékbe törte írói karrierjét, a „köztes nemzedékhez” sorolta. Fiatalon két regényt és néhány elbeszélést írt, de versei és mítoszkönyve már nem jelenhettek meg. *Florens. Eichendorff fiatalága* című lírai nagyesszéje egész életében kéziratban maradt, és csak tíz évvel halála után, 1984-ben adták ki. Az 1944-ben befejezett *Gustave Courbet. Egy festőélet regénye* 1949-ben jelent meg.¹ Legnagyobb csodálkozására és a háború ellenére viszont 1943-ban kézhez kapta a *Görög mítoszokat*, amit a barbár jelennel szemben

¹ Kaschnitz műveinek kiadástörténetéhez lásd pl. Theodor Eduard DOHLE: *Marie Luise Kaschnitz im Dritten Reich und in der Nachkriegszeit: ein Beitrag zu den Publikations- und Wertungsbedingungen der nationalsozialistischen Autorin*. München, Ludwig-Maximilians-Universität, 1989.

írt. A negyvenes éveiben járó író *n*em találta helyét az idősebb írónemzedék sorában, de nem érezte magáénak a huszoneves pályakezdőkből alakult és a korabeli irodalmi életre a legjelentősebb hatást gyakorló Gruppe 47 nyelvtiszító törekvéseit sem. (Igaz, közülük is csak kevesen keresték nagy elszántsággal és következetességgel az új irodalmi nyelvet, például Günter Eich vagy Wolfdietrich Schnurre.)

Több mint kétszáz esszéje jelent meg nyomtatásban, hangzott el előadás vagy rádióműsor formájában, illetve került elő a hagyatékából. Több mint ötvenet pályatársainak, egyes irodalmi műfajoknak és az antik mítoszoknak szentelt. Két válogatáskötetet maga állított össze személyes hangvételű vagy önéletrajzi esszéiből: 1945-ben *Emberék és dolgok 1945-ben*, 1971-ben *Mindig és soha között* címmel. Alább az első, tizenkét szöveget tartalmazóból közlünk kettőt a Károli Gáspár Református Egyetem Német Nyelv és Irodalom Tanszékén működő Hüperiön Fordítói Műhely tagjainak fordításában.²

1. kép. Utagava Hirose: *Szélfűtta fűszálak a Hold előtt*, Brooklyn Museum (é. n.)

² Szintén a Hüperiön Fordítói Műhely közösségi munkája nyomán jelent meg az író *n* elbeszéléseiből készült válogatás: *Ádám és Éva*. Vál. és szerk.: FÜLÖP József. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2020.

Kaschnitz lírája vallomásos, versmondása tanúságtevő, prózája önéletrajzi – esszéiben is ezek a jegyek keverednek. Első esszesorozatának két darabját (*Az énről, A bűnről*) a heidelbergi Die Wandlung folyóirat közölte, míg a tizenkét részes ciklus kötete 1946-ban jelent meg a szintén heidelbergi Schneider Verlagnál. Viszonylagos ismeretlensége ellenére a korszakos jelentőségű politológus, Dolf Sternberger kérte fel az új kultúrpolitikai folyóiratban való közreműködésre. (Az 1949 őszéig megjelenő havilap Sternberger egyik legismertebb és legsikeresebb művének fog bizonyulni a maga 35 ezres példányszámával.) *Az énről* az első, 1945. december 30-án megjelent számban kapott helyett, melyhez a folyóirat egyik társalapítója, Karl Jaspers írta a bevezetőt. Kaschnitz olyanok társaságában publikált a folyóiratban, mint Ernst Robert Curtius, Viktor von Weizsäcker, Golo Mann és Hannah Arendt. Thomas Mann Sternbergerhez írt, 1946. március 19-én kelt levelében így fogalmazott a lap kapcsán: „Ez a legjobb, legegységelműbb, morálisan legbátrabb, amit eddig az új Németországból (persze mennyire új valójában?) láttam.”³

³ Idézi Claudia KINKELA: *Die Rehabilitierung des Bürgerlichen im Werk Dolf Sternbergers*. Würzburg, Königshausen & Neumann, 2001. 127.

PALLÓS ÁRON – SZIJÁRTÓ HAJNALKA (FORD.)
Marie Luise Kaschnitz: *Emberék és dolgok 1945-ben*
Az énről

Térjünk vissza még egyszer az éber élet küszöbére. Kezdjük ismét az *én* szóval. Egykor fényes harsonaszóként zengett, harsonaszó vezetett fel minden mondatot, az *én* kitarja a világot. Évtizedek teltek el. Lankadt-e ettől a bátorság, fogyott-e a remény? Nem. Bátorság és remény függetlenek a személyes és személyen túli sors fejleményeitől. Olyan ajándékok, melyek a minden ember életében végbemenő, folytonos újjászületés nagy kegyelméhez tartoznak. Az újjászületőt talán csak egyetlen éjszaka, egyetlen pillanat választja el kétségbeesésének mély szakadékeitől, ám a világ, amely szeme elé tárul, többé nem ugyanaz. Betölti a hajnali hullámverés hangja, elárasztja egy új nap fénye, s olyan fiatal, akár az első napon.

Azonban az újjászületett sem tér vissza könnyedén kiindulópontjához. Átváltozott, és átváltozásainak sora leírja belső fejlődésének útját. Létérzete megváltozik az idők során. A fényes harsona hangjai elhaltak, és aki negyvenévesen ugyanazt az *ént* mondja magának, mint húszévesen, az durva vagy nevetséges, kérkedő vagy elkényeztetett, vén kölyök.

E veszély elkerüléséhez azonban egyáltalán nem szükséges segítségül hívni az önkritikát vagy a nevetségessé válástól való félelmet. Ki akarná, ki tudná mindenkor megőrizni a fiatalság ártatlan elfogulatlanságát? Az üres lelket megtöltötte a belé áramló világ, a történelem tanulságai, idegen sorsok szomorúságai, minden emberi dolog elégtelenségének felismerése és a halál tapasztalata.

Aki felébredvén kitarja az ablaktáblát, és látja a lába előtt elterülő kertet, a mezőket, réteket és a hegyek láncolatát – hogyan is gondolna az éjszakával! Csakhogy az éjszaka tapasztalata újjászületett vele. A reggeli fény többé nem magától értetődő. Az érett ember számára valóságos csoda, egy aggastyán számára, aki remegő kezét a nap felé nyújtja, maga a kegyelem. Hiszen odalett az ártatlan elfogulatlanság. Helyébe az elfogódottság lépett, a foglyul ejtettségek, a belegabalyodás a világ megfejthetetlen rejtekeibe és feloldhatatlan ellentéteibe. Ám tévedünk, ha azt hisszük, hogy az *én* szerényen a peremre szorult volna. Még mindig a világegyetem középpontjában áll, még mindig körülötte forognak az égitestek, az emberek és a természet minden lény. A különös csak ez: amikor még új volt, hitte fényét és ragyogását, lepkéket csalogató gyertyának, sötétséget bevilágító fáklyának vélte magát. Most azonban tapasztalattal telve önállósága egészen elenyészett. Homorú tükörré vált, melynek íve ezerszeresen veri vissza a fénysugarakat, kagylóvá vált, melynek ürege ezerszeresen felerősít minden hangot.

Annyi világot szívott magába, hogy maga is egy darab világgá vált. Ha megszólal, többé nem magamagát mondja, hanem a világ sűrű jelenségei s végtelen hangjai beszélnek belőle. Nincs egyéb bölcs mondanivalója annál, mint amit maga az élet formál! Az élet azonban kihasználja hangját, vakmerőségét és töretlen bátorságát.

Mert vannak idők, amikor már a beszéd is vakmerőség, az akarat kinyilvánítása, magának az életnek a heves és szenvedélyes kifejezése. A lelkileg terheltek hangja elcsuklik. Ahogy nő rajtuk a nyomás, beszédük egyre halkul, mígnem alig lesz képes áthatolni gyötrelmesen eltorzult ajkukon, végül teljesen elnémul. Szörnyű szorongatásban élünk. Mentsük fel magunkat szavunkkal, kíséreljük meg a teremtés egészét felmenteni a földet látszólag uraló értelmetlenség és kegyetlenség roppant vádjá alól. Kezdjük még egyszer e szóval: *én*.

Mert nincs más kezdet, ahogy más vég sincs. Az önmagára ébredő ember egyedül áll az élettel szemben, és egy napon segítség és támogatás nélkül kell szembenéznie saját halálával. A szeretet- vagy áldozati közösségnek való odaadás sem tudja elfeledtetni vele, hogy önmagában álló lény, aki saját felelősséget visel. Aki odaadó akar lenni, az legyen valaki – aki áldozatot akar hozni, annak legyen valamije, amit feláldozhat. És ahogy nincs a szeretetben örökre szóló áldozathozatal, úgy az *én* sem tud örökre feloldódni embercsoportok vagy a vallási eszme közösségében. Öneszmélésében lesz csak újra az a szabad és büszke lény, akinek odaadó és áldozati gesztusai megráznak és elragadtatással töltenek el bennünket.

De ez az önmagunkhoz való hazatérés nem mindig jelenti erő és akarat forrását. Nem csak fizikai értelemben történik meg, hogy a hazatéréstől valami kimondhatatlant remélve, eredetünk helyét szétrombolva, felégetve, porral és törmelékkel borítva találjuk. Lehet, hogy otthonunkba visszatérve végtelen szomorúság sivatagja tárul elénk. Mi maradt még az emberi jószágba vetett hitből, a Föld szépsége iránti töretlen örméből, az isteni igazságosság és értelem bizonyosságából? Akinek alig maradt valamije, annak többé nem érdemes a törmelékek közt turkálnia. Előre, kifelé, oda, ahol az ember még üres és szomorú szívvel is kezdhet valamit, ahol még kétségbeeséséből is meríthet, ahol reménytelensége még hajtóerő. Csak ne gondolkodj, csak ne térj észhez – e szavakat halljuk nap mint nap.

Mégis a gondolkodás, az észhez térés az egyedüli, ami még megvédhet bennünket egy könnyörtelen kor szörnyű nihilizmusától. Az üres és szomorú szív nem tud odaadó lenni, szívességei örömtelenek, áldozathozatala csúf. Ha az első hazatérés a kétségbeesésbe vezet, meg kell kísérelnünk másodjára, harmadjára. Ha házunk romokban áll, az épen maradt dolgokhoz kell tartanunk magunkat, a fákhhoz a gyermekkor mélyútja mentén, az esteli utca fölött függő csillagképhez, amely még mindig ugyanott pompázik. Törmelékek közt kotorászni kellemetlen és értelmetlen foglalatosság. Mert hát habarcsból, agyagból s kőből állt-e elvesztett házunk? Nem sokkal inkább bizonyosság és álom tartotta egyben?

Az álmok, az emberi nem e folyton újjászülető, csillogó reményei miatt pedig nem kell aggódnunk. Olyanok, akár a megváltó könnyek a fájdalomban, a felszabadító sóhaj a kín pillanataiban. Még ha nem is parancsolhatunk nekik, azért szükség

és éhség mindenkor megszüli a legszebb álmokat. A legbátrabbak és legzsengőbbek a fiatalsághoz tartoznak, egy vagyontalan és minden biztonságot nélkülöző időszakhoz. Számuk légió, ruháik, melyekbe öltöznek, tarkák, mint a szivárvány színei, fáradság nélküli röptük ma az emberiség boldogságát lengi körül, holnap egy vágyott helyet vagy szerettünk szívét. Még a sivatag szárazságában vagy az őszi csillagok alatt sem hagynak el minket.

Máshogy vagyunk a bizonyossággal. Bizonyosnak hittük gyermekkorunk szobáját, a toronyóra ütését és a folyón átívelő hidat, az ünnep illatát és a város csillogó fényeit. Biztosan voltak egyes nehezen megfogható dolgok, melyek korábbi évszázadokból sarjadtak, és máig velünk éltek; az alázat, a vágy és a szükség hordozta tartotta meg őket: vallást és költészetet, tudást és művészetet. Mind kőpalotákhoz voltak hasonlatosak, melyeket letűnt nemzedékek építettek az örökkévalóság számára. Nem szorultak ránk, ám egy napon, amikor mi rájuk szorultunk, felfedték minden nagyságukat és csendes hatalmukat. Miként maradandóságuk, oly bizonyos volt számunkra saját életünk kimért ideje, földi időnk védettsége. Előttünk állt a kitárt élet, néhányan bele sem akartak gondolni, talán még le is néztük az öregkort, és korai, ragyogó véget kívántunk magunknak. De alapvetően nem kételkedtünk a végzet megbízhatóságában és hűségében, mely az ifjút a férfikorba vezeti, a férfit az érettség évtizedeibe, az aggot pedig egy beteljesült, áldott halál ölelésébe.

Bizonyosságaink közül a harmadik önmagunkba vetett bizalmunk volt. Nem voltunk-e merészek és önfejük, nem önnön keblünkben hordtuk-e csillagunkat? A világ tele volt nagyszerű lehetőségekkel, ugyanakkor hazugsággal, mohósággal, gyűlölettel is. Aki le tudott mondani hatalomról és jólétről, az mégis szabad volt; aki olyan munkába merült, amely izgatta és eltöltötte, az mégis boldog tudott lenni. Mindig két út állt előttünk, mindig lehetségesnek tűnt elutasítani a paktumot, amit a világ fejedelme kínált, és beleveszni a magányba, akár az ittas tivornyázó meg a megszállott gondolkodó, a hősszerelmes meg a bölcs.

Mivel bátrak voltunk, áldozatkészek és szabadnak éreztük magunkat a jóra, tompán talán és homályosan, de mások szemében is felismertük a bátorságot, az áldozatkészséget és a jóra való szabadság érzését, amit a bizalom és az áldott szó elér és élesztget. Szerettük önmagunkat, így szerettük az embereket is; emberhitünkben gyökerezett istenhitünk.

Most azonban mindez egészen megváltozott. Nem csak a valóságos házak, templomok és paloták omlottak össze, s váltak a lángok martalékvává. Az esti égbolton a városok romjai fölött olyan értékek halovány rommezője húzódik kísértetiesen, melyeket többé senki nem becsül, olyan hité, amit többé senki nem hisz. Az emberélet keveset számít, a vér pedig, amit a lélek szüntelenül hullat, semmit. Többé senkinek nincs joga élettartamra és életkorra, a lehetőségek kiaknázására, a szegénység, a magány és az álom szabadságára.

Mit számít, ha a balsors egyik vagy másik embert látszólag oly éles látásúvá és fel-fogásúvá tette, hogy már korán elvesztette a bizalmát? Mit számít, ha a szellem és az emberi fáradozás építményei már régóta üresnek és sivárnak tűntek számunkra, sőt

talán segítettek lerombolni azokat – hiszen a pusztulás mértéke mégiscsak túlmegy minden elképzelt mértéken, és az áradat mind ellepte az évszázadok árvízjeleit is.

Az első, az egyetlen, amit meg tudunk ragadni és tartani, saját énkünk. Mennyire átalakult! Immáron egészen áthatja a valóság. Tele van az ember kétkedésével, éhségével, önpusztító hajlamaival, nyugtalanságával és romlottságával. Elégedetlen önmagával, amiért csak szenvedni tud, és még azt is tökéletlenül.

Csakhogy ebben a rejtélyes, oly sok veszélynek kitett *én*ben nemcsak a káosz tükröződik, hanem a végtelen fényesség is. Nemcsak a hanyatlásnak való kétségbeesett odaadás lakozik benne, hanem a remény is, az alázat és egy szent szellem. Minden újjászületés küszöbén reszketünk az éjszaka végtelen tapasztalatára való emlékezésünkben. De a szemünk elé táruló világ fiatal, akár az első napon.

A dolgokról

Ha a város összes szobájának ajtaja megnyílna előttünk, akárcsak Andersen meséjében Ole Luköie varázslónak éjszakai utazásai során, ugyanazt találnánk minden ajtó mögött. A gazdag szegény lett, a szegény még szegényebb. Mindenhol nélkülöznek.

Néklülözés és szükség nem ugyanaz. Ami szükséges, az hiányzik, de pótolják. A találékony emberi életosztón ezernyi csellel és kibúvóval megteremti a létezés lehetőségét. Ma még, holnap még – a rövid időtartam mindenki számára áttekinthető. A szükségtelen azonban nem pótolható, hiányát pedig sokkal fájdalmasabban, sokkal tartósabban éljük meg. Látszólag lemondtunk róla, kiutasítottuk az emlékezés kamráiból, ám varázslatos elevenséggel újra meg újra életre kel a hontalanok tudatában, és az elveszett idő jelképévé válik számukra. Az elfelejteni nem tudás régi kínja az érzékelhető világot is magában foglalja, és mind nagyobb mértékben kerül hatalmába az érintett.

Egy katasztrófa utáni, újból elnyert élet ajándékának hatása óriási. Olyan kábulathoz hasonlatos, mely minden értéket megváltoztat és módosít. Ám az ünnepi hangulat elmúlik, helyébe a megbékélés iránti elkeseredett fáradozás lép. Ezt-azt elveszítettünk, talán mindent. De megbékélünk, hiszen a kis béke önmagunkkal az egyetlen dolog, ami szembeállítható a nagy káosszal. Már csak az a miénk, amit testünkön viselünk, idegen kanalakkal eszünk idegen tényérokából, de élünk – így is lehet.

Mindez megtévesztő. Megtévesztő, hogy megkönnyebbüléssel jár, ha eldobjuk az élet ballasztját. A dolgok nem terheltek meg minket. Azon kevesek, akik valódi tehernek érezték őket, már régen megszabadultak tőlük, mielőtt a felsőbb hatalom kiragadta volna őket a kezünkből. Ha most megtagadjuk őket, akkor érvényt szereznek maguknak. Megjelennek álmunkban, hogy aztán kifosztva hátrahagyjanak minket. Úgy hatnak ránk, hogy mások még meglévő tulajdonát csipetnyi irigységgel méregetjük, ami napnál világosabban árulkodik szegénységünk látszólagos önkéntességéről.

Hiszen az elvesztett dolgokkal sincs másképp, mint a halottakkal. A hozzánk közel állók halála is előidézti saját létérzetünk különös, szinte mámoros felfokozását. Először a halottakat is megtagadjuk. Ám távozásukkor hirtelen végtelenül szegényebbnek érezzük magunkat. És csakis akkor nyerjük vissza őket, amikor egészen átvettük őket lényünkbe.

Ne tagadjuk meg a dolgokat! Ők tartottak meg minket. Ők emeltek fel.

Aki a századforduló után született, soha nem ápolt egészen biztos viszonyt örökséggel és tulajdonnal. Nem ismerte a fehéreneműs szekrény vallását és az ötfogásos étkezés kultuszát. Azt birtokolta, ami a hagyományból a szívéhez nőtt, és amire fáradtságosan, kényelem és jólét némi áldozata árán a későbbi időkben szert tett. És amit birtokolt, azt szerette is.

A pénzbeli érték alárendelt szerepet játszott. A halhatatlan művek rajzszöggel falra erősített mása, az acélszékek, a régi szőnyeg kissé szabálytalan mintázatával és meg-megvillanó, meseszerű kékjével – mindezen dolgok a bennük lakozó gyermekkori emlékek és élettapasztalat osztályrészében találták meg értéküket, ékes-szólásuk foka szerint, mellyel elmúlt időkre esküdtek, s megbízhatóan és hűen felajánlották magukat a jövőnek. Hisz nem éppen ezt kellett volna kinyilvánítaniuk a dolgoknak? Voltunk, leszünk. Gyakran hosszabb életűek, mint az ember, hidat építettek későbbi éveibe, az áthatolhatatlan jövőbe. Valamennyi repedésükkel s törésükkel emberi kapcsolatok nemzedékeit élték túl, végtelen érzelmek gyűrűjében, és nem változtak. Gyakran oly hosszan hallgattak és szolgáltak mellékes szerepet vállalva. De aztán eljöttek dicső napjaik. A régi barátok szenttelen higgadságával válaszoltak szörnyen ingatag lelkünk szavára. Mivel régóta ismertek, felismertük önmagunkban a gyakorlott túlélőt, és túlhaladva a pillanaton megértettük létünk egységét.

A dolgok megtartottak, sőt felemeltek minket. Aki nem csak lélekben akart teremteni, az szélesebb bázisra törekedett, saját énjének sokrétű és gazdagabb hatására. A teremtőerő parányi része megmutatkozott az együttélés céljából kiválasztott dolgokban, míg az ember saját alakja környezetének kialakításában tárult fel. Néhány újonnan megvásárolt dologra rögtön rányomta bélyegét tulajdonosának sajátossága, így azok a férfikalapokhoz hasonlóan az első naptól kezdve összetéveszthetlenné váltak. Mások évekig álltak a hideg linóleumon, nemesfa és tükröződő üveg, semmi több; végül mégis belénk ivódtak, gyermekkezek nyomai, karcolások, foltok révén, a mulandóság által, ami elől senki nem menekülhet. Voltak házak, ahonnan soha nem vittek el semmit, ahol a szobák az ószeres bódékhoz hasonlítottak. Másutt régóta rostálták a múlt tanúit, hogy végül a legkényesebb műízlés sem talált bennük kifogásolnivalót. Itt a formát, ott az érzést imádták, mely az egyéni hangulatot az ősök hangulatához társította. És amíg az egyik otthonban a dolgok visszafogottan viselkedtek, egy másikban vidám gondtalansággal, egy harmadik helyen pedig elnyomó, szörnyű zsarnokságot gyakoroltak... Hát nem volt valóban túl sok dolog a világon? A városok tele voltak velük: óriási raktár, hatalmas állandó kiállítás, mely villódzó transzparenszre írta föl értékét és célszerűségét az éjszakai

égboltra. Bár mindez a szemünk láttára történt, tudatunk mélyén mégis alig talált fogadtatásra belőle valami. A gyermek szívében ősrégi iránytű remegő mutatója keltette fel a világvándor sürgető nyugtalanságát. Egy kertet ábrázoló kis kártyán tizenkét apró nyílásból tizenkét gyümölcsstermő narancsfa lépett elő a déli élet teljességének látomásaként. Ezekhez az érzékszervek kapcsolatára volt szükség, ami tovább tartott egyetlen óránál vagy napnál. A magas faszék egyenes karfáin finom bevágások voltak, melyekbe az ember belemélyeszhette az ujjait, és újra meg újra kitapinthatta a mélyedéseket. A leveses tál mélyén az állat vagy virág különlegessé vált, magává az állatnak vagy a virágnak a szimbólumává. Csak évek múltán értünk az anyagok mintáinak mélyére, életünkben talán csak egyetlen egyszer tudtunk abban a ritmusban ringani, mely megelevenítette alakzatait. Egy lépcsőház illata csak évek múltán fejtette ki mágikus erejét, miként egy szép tál alakját is először a hosszú némaságba burkolódzó értette meg. De a tiszteletteljes kínaiakon kívül kinek lenne ideje arra, hogy néma áhítattal szemléljen egy tálat? Kinek lenne még kedve mérhetetlenné tágítani énjét a dolgok szeretetében, és felelősséggel viseltetni irántuk? Sokan gondolják úgy, ehhez már senkinek nincs kedve. És azt is gondolják, hogy mi hagytuk el a dolgokat, nem pedig fordítva. Sőt egyenesen azt állítják, hogy a pusztítás nem következett volna be, ha még szükségünk lett volna a dolgokra, ha megóvtuk volna őket, és hitet tettünk volna mellettük.

Van valami tetszetős ezekben a gondolatokban. Inkább vagyunk hűtlenek, mint cserben hagyottak, inkább cselekvők, mint szenvedők, inkább sorsunk urai, mint rabszolgái. Vajon nem szerették sokan kevésbé lakásukat annál a kis, hordozható háznál, melyben bejárhatták a teret, és átérezhették a mozgás varázsát? És vajon nem érezték egyesek a hotelszobák személytelenségében először, hogy végre igazán magukhoz tértek, mintha rémálomból szabadultak volna?

Mégem állítható, hogy ezek már az új emberek lettek volna. A szállodai szoba varázsa talán csak a változatosságban rejlett, és bizonyára a csillogó, tiszta autó is egy éppoly szeretett tárgy, beszédes cégér volt, mint a legtágasabb ház. Mai helyzetünk egészen más. Mert már nem kell választanunk. Már csak magunk vagyunk.

Ez sokkal iszonyatosabb, mint elsőre hinnénk. Oly rég hozzászoktunk ahhoz, hogy szeretettel forduljunk a dolgok felé, rég hozzászoktunk, hogy támaszt és önigazolást találjunk bennük. Most lényünk utolsó megtestesítője, a ruhánk is személytelenné vagy esetlegessé vált. A könnyed vándorlás helyébe a megszokottól való elválás sorsa lépett, az otthontól való távolság, amelynek egész népek vannak alávetve. Nemcsak tulajdonolt tárgyaik tűntek el, hanem azok a fák és sövények is, melyek közt életük lejátszódott, meg a talaj, amibe magot ültettek, s gyümölcsét kínálta nekik. Napi munkájuk már nem őket szolgálja, hanem a közt, egy nagyszerű és hideg eszmét. Az egyetlen szépség, ami sivár szükségkunyhóikban eléri őket, a zene, minden művészetek legszemélyesebbje, mely eláramlik mellettünk, talán meg is változtat, de mindig nincstelenül bocsát el minket. Az ismerős világhoz fűződő ezerféle kapcsolódást felváltja az egyedüli, amit képesek vagyunk önnön szavainkkal, moosolyunkkal és mozdulatainkkal megteremteni, tárgy pedig: az ember. A roncsokon

túl a tekintet annak az embernek a szemét keresi, aki úgy burkolózik szörnyű magányába, mint egy kabátba.

Létezni és birtokolni: ez a két ige sosem látott értelmet nyert. Mily hatalmasra, mily mérhetetlenre kell a létezésnek nőnie ahhoz, hogy a birtoklás már csak árnyékként létezzen. Mennyi erőt kell gyűjtenünk, hogy megadjuk neki mindazt, ami a dolgokhoz tartozott. A felelősség jegyében kell történnie lényünk minden gesztusának és megnyilvánulásának. Milyen viharos erőszakkal kell magunkhoz ragadnunk azt, ami senkihez és mindenkihez tartozik, a felhős eget és a csillogó hófoltokat, mennyire kell értenünk áhítatosan aludni és hittel ébredni. És meg kell tanulnunk szeretni! Talán valóban véget ért az a korszak, amikor a dolgok kifejtették régi hatalmukat és varázsukat. Talán már senkinek nem lesz ideje és kedve ahhoz, hogy olyanná alakítsa őket, hogy többek legyenek számunkra szükségszerűségénél, rövid életű, bármikor helyettesíthető eszközöknél. Meglehet, gyermekeink így nem szegényebbek, hanem gazdagabbak lesznek, lelkük nem beszűkül, hanem kitágul. Nekünk azonban, akik még láttuk letűnni a dolgokat, menthetetlenül felémésződni a tűzben, sem tagadnunk, sem elfelejtenünk nem szabad őket. Mert a belső világ kapui csak akkor nyílnak meg előttünk, ha igazságot szolgáltatunk az elveszetteknek.

RECENZÍÓ

SAMU VERONIKA

Kortárs Japanológia II. Japánnyelv-pedagógia Magyarországon.
Szerk.: Wakai Seiji – Sági Attila. Károli Gáspár Református Egyetem –
Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017, 250 pp.

A Japán Alapítvány, a SacuraCore Project és a Károli Gáspár Református Egyetem Japanológia Tanszékének köszönhetően 2017-ben megjelent Wakai Seiji és Sági Attila szerkesztésében a *Kortárs japanológia II.* című kötet. A kötet megjelenését három éves munka előzte meg, amelynek során a magyarországi japánnyelv-oktatás témájával foglalkozó szakemberek több alkalommal is szerveztek kutatási eredményeket bemutató előadás-sorozatot, kidolgoztak egy digitális tanulmánykötet, majd végül ennek eredményeképp az összegyűjtött szakmai anyag gyümölcseként megjelenhetett a most bemutatni kívánt könyv.

A kötetet alkotó 11 tanulmány széles körképet nyújt a hazai japánnyelv-oktatás történetéről, mai helyzetéről, a japán nyelv elsajátításának céljából kiadott tananyag(ok)ról, nyelvkönyvekről, a japán kultúra terjesztését megcélzó Japán Alapítvány Budapesti Iroda tevékenységéről, a MJOT (Magyarországi Japánnyelv-Okatatók Társasága) munkásságáról és nem utolsósorban a japán nyelv oktatásával kapcsolatos kutatások eredményéről – mint ahogyan azt Varrók Ilona, a Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete vezetőjének előszavában is olvashatjuk. A munka jól szerkesztettsége és a benne szereplő tanulmányok igényes összeválogatása többek között annak is köszönhető, hogy a szerkesztőpáros egyik tagja, Wakai Seiji a nyelvpedagógiai (japán nyelv), a japánnyelv-oktatási és a klinikai tantárgypedagógiai kutatások egyik kimagasló egyénisége hazánkban, több tudományos kutatócsoport aktívan tevékenykedő munkatársa (pl. „Többynnyelvű és multikulturális környezetben élő gyerekek japán-nyelvtanulását segítő projekt”, 2016–2019 stb.), illetve számos japán nyelvvel és nyelvoktatással foglalkozó társaságnak a tagja (pl. Association of Japanese Language Teachers in Europe, The Society for Teaching Japanese as a Foreign Language stb.).

A tanulmányok sorát a Budapesti Gazdasági Egyetem professzorának, *Hidasi Judit*nak a munkája kezdi. A professzor asszony munkájában az 1990-es évektől kezdődően a 2015-ös évig bezárólag bemutatja hazánkban az idegennyelv-oktatás politikai helyzetét, a legfontosabb politikai irányvonalakat és célkitűzéseket, valamint ezen időszak oktatáspolitikájának a japán nyelvoktatók munkájára gyakorolt hatását.

A soron következő második tanulmány szerzője a japanológiai kutatások nagyra becsült szakembere, *Székács Anna*, aki szintén a Budapesti Gazdasági Egyetem oktatója. Munkájában betekintést nyerhetünk a hazai japánnyelv-oktatás történetébe

az Osztrák–Magyar Monarchia korától egészen napjainkig, beszámol a japán nyelv tanulásának mozgatórugóiról, az intézményes és az intézményen kívüli oktatásról, nyelvoktatási módszerekről és a japán nyelv elsajátításához szükséges motivációs tényezőkről.

A japán nyelv elsajátításának céljából a 19. századtól napjainkig kiadott összes nyelvkönyvről mint értékes forrásanyagról *Sato Noriko* tanulmányában olvashatunk. A szerző nem csak összegyűjtötte, de részletesen be is mutatja ezeket, külön kitérve módszertanukra és stílusukra. A nyelvkönyvekről képes illusztrációkat is találhatunk, összesen 41-et. A tanulmányból megtudhatjuk, hogy a 90-es évektől kezdődően több együttműködés kezdődött a magyar és japán nyelvtanárok között, és ennek köszönhetően ugrásszerűen bővült a japán nyelvkönyvek skálája. Országismereti anyag, daloskönyv, szöveggyűjtemény, gyermek nyelvkönyvek, nyelvtant magyarázó könyvek, érettségi vizsgára felkészítő könyvek, 2000 után írást oktató és tanuló munkafüzetek és oktatási segédeszközök sokasága gazdagította, és gazdagítja továbbra is a japán nyelvet oktató könyvek kínálatát.

Máté Zoltán, a Károli Gáspár Egyetem Japanológia Tanszéke oktatójának tollából született meg azon fordítás, amelyben megismerkedhetünk a Japán Alapítvány Budapesti Irodájának munkájával. Többek között megtudhatjuk, hogy az Iroda hogyan segíti elő a japánnyelv-oktatás terjesztését és fejlesztését Magyarországon: ide tartozik például az általa szervezett japánnyelv-tanári tanfolyamok megrendezése, japán oktatási segédanyagok összeállítása, a Nemzetközi Japán Nyelvvizsga (JLPT) lebonyolítása, japánnyelv-tanfolyamok indítása és az oktatóknak meghirdetett japán tanulmányutak.

A kiadvány hatodik tanulmánya a *Kiss Sándorné Székely Ilona* és *Horváth Krisztina* szerzőpárostól származik. A szerzők először ismertetik a MJOT (Magyarországi Japánnyelv-oktatók Társasága) megalakulása előtti 12 évet felölelő japánnyelv-oktatás kezdeteit és a felmerülő nehézségeket. 1987-től kezdődően az elsődleges cél a nyelv és a kultúra párhuzamos bemutatása volt, amely elsajátíttatása merőben új gondolkodást igényelt az idegennyelv-tanításban. Magyarországon indult a világon elsőként az integrált nyelv és kultúra tanítása a Zsolnai-féle törökbálinti Kísérleti Általános Iskolában a neves kutató-pedagógusnak, Zsolnai Józsefnek köszönhetően, aki egyben az iskola igazgatója is volt. 2000-2001-ben kezdődött el a MJOT szervezése a japán nyelvet tanító tanárok közös akaratából, elsősorban az alap- és középfokú japánnyelv-tanítás színvonalának emelésére, szinten tartására és az érettségihez szükséges taneszközök elkészítésére. A tanulmány élénk tárja a társaság létrejöttének körülményeit és szükségességét, és részletesen olvashatunk arról is, hogy napjainkban milyen feladatokat lát el.

A soron következő mű mind műfaját, mind stílusát tekintve megtöri az ezt megelőző munkákban tapasztalt tudományos hangvételt, és egy személyes hangvétellű visszaemlékezés formájában tárja élénk az elmúlt 30 év japánnyelv-oktatásának történetét. *Markó László* Kiss Sándorné Székely Ilonával készített interjújában nyomon követhetjük a japánnyelv-oktatás megindításának körülményeit, a kezdeti nehézsé-

geket, az első japánnyelv-oktatók törekvéseit, és megismerkedhetünk az első oktatóanyagokkal, valamint támogatókkal.

Az interjú *Wakai Seiji* gyűjteménye követi, amelyben feltünteteti a japánnyelv-oktatás témakörében íródott valamennyi hazai tanulmányt.

A kötet következő része tartalmilag némileg elkülönül az első felétől, mivel az előzőekben tárgyalt hét tanulmány szigorúan a japánnyelv-pedagógia témájában mozgó munka, ezzel ellentétben a második részben található négy tanulmány a témához kapcsolódó kutatásokat és azok eredményeit közli. Ilyen a *Wakai Seiji* és *Wakai Bernadett* szerzőpáros írása, amelyben megismerkedhetünk az örökségnyelv fogalmával, valamint a japán örökségi nyelvoktatással foglalkozó szervezetek, csoportok tevékenységével, emellett választ kapunk arra, hogy milyen módon sajátíthatják el a japán nyelvet a Magyarországon élő japán vagy nemzetközi házasságból született gyerekek.

Somodi Júlia tanulmányában arra keres választ, milyen apellatív megszólítási formák kerülnek elő a tankönyvekben, mennyire fordítanak hangsúlyt a megszólítások tanítására, valamint hogy milyen hasonlóságok és eltérések figyelhetők meg a tankönyvek és a filmek dialógusaiban megjelenő megszólításokban, továbbá a munka számos hasznos információval is szolgál a japánnyelv-tanárok számára.

Károlyi Orsolya új tanítási módszert tár elénk, amely nem csak a nyelvfelkészítést segíti elő, de hozzájárul a kulturális háttérismeretek bővítéséhez is. A népszerű japán kártyajáték, a *karuta* nyelvoktatásban való felhasználását szorgalmazza, felhívva a figyelmet arra, hogy az általa bemutatott módszerrel a nyelvtanulók történelmi ismeretei is mélyíthetők, továbbá pozitív élménnyé tehető a tanulás folyamata.

A tanulmánykötetet *Wakai Seiji* a kölcsönös függőséget segítő portfólió tanteremben való használatáról szóló tanulmánya zárja. Az írás a metakognitív képességekhez és a tanulói autonómiához kapcsolódó elméleti háttérrel ismerteti, majd pedig egy esettanulmány keretein belül bemutatja, milyen módon alkalmazták a módszert a japán szak hallgatói körében, és ennek milyen eredményei születtek.

A tartalmi ismertető után bátran kijelenthetjük, hogy ez a kötet nem hiányozhat sem a japánnyelv-tanárok, sem az idegennyelv oktatásának témakörében kutató szakemberek, sem pedig a japán szakosok és japán nyelvtanulók polcáról. A nyelvtanároknak rendkívül hasznos új oktatási módszereket nyújt, a kutatóknak és japán szakosoknak a tudományos kutatásokhoz nélkülözhetetlen forrásanyagot biztosít, a nyelvtanulóknak pedig bemutatja a japán nyelv oktatásának történetét és mindazon személyek törekvéseit, akiknek köszönhetően ma már magas színvonalon sajátíthatják el a japán nyelvet. Mindenki számára ajánlom a magyarországi japánnyelv-pedagógia eme alapművét.

GERGELY ATTILA

Megélt vallástörténet

Nemeshegyi Péter SJ: *A kelet-ázsiai vallások története.*Szerk. Vámos Péter. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan
Kiadó, 2020, 137 pp.

Ajándékot kapott a Károli Egyetem Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete 2020 karácsonyára. Az Intézet a járványhelyzetben nem tarthatta meg a szokásos módon karácsonyi összejövetelét, így a virtuális karácsonyfa alá a képernyőkön került oda egy zöld borítású kötet, a kínai eredetű, de Japánban is használatos „isten” jelentésű írásjegy kalligrafikus képével a fedőlapon. A kötetet szerkesztője, Vámos Péter, az Intézet sinológus docense emelte kamerája elé és mutatta be az online parti résztvevőinek. A könyv szerzőjét nem kellett bemutatni: Nemeshegyi Péter jezsuita teológus 1997 és 2014 között 17 éven át tartott előbb *Távol-keleti vallások*, majd *Japán vallástörténet* címmel előadásokat a Károli Japán, majd Japanológia Tanszékén, 2014-ben már túl a 90. életévén.

A könyv a szerzőnek a Károli Egyetem japán szakán tartott vallástörténeti előadásaiból nőtt ki, miután először a hallgatóság jegyezte le azok tartalmát, fűzte össze áttekinthető formára és terjesztette (egyebek között értékes vizsga-segédletként) saját soraiban. Az informális jellegű jegyzetek azután is évfolyamról évfolyamra öröklődtek, amikor a szerző már nem tartotta tovább előadásait, és más kolléga vette át a kurzus oktatását. 2019-re érlelődött meg az elhatározás, hogy ki kellene adni az előadásról készült jegyzeteket szerkesztett módon, könyv alakban is. A munkát Vámos Péter vállalta, aki a feladathoz megnyerte Siptár Dánielnek, a Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár igazgatójának, Máté Zoltánnak, a KRE BTK japanológusának, valamint Csordás Domonkosnak, az ELTE Eötvös-collegista indológus hallgatójának közreműködését. Mint a szerkesztő előszavában olvassuk, Siptár Dániel Nemeshegyi professzor írásainak összegyűjtésében, Máté Zoltán a japán témájú szövegrészek átnézésével, az átírások egységesítésével, a japán nevek és szavak megadásával, a források felkutatásával, az eredeti szöveghelyek és a hivatkozások megadásával, valamint a válogatott bibliográfia japán vonatkozású részének elkészítésével segített. Csordás Domonkos az indiai vallásokról szóló részeket nézte át, a hindu tradíciókról szóló részt pedig néhány fontos adalékkal kiegészítette. Ahol szükségesnek mutatkozott, a szöveget hivatkozásokkal látták el, a fejezetek végén pedig a további tájékozódást segítő szakirodalmat sorolták fel. A fedőlap sikerült kalligráfiáját Zopcsák Ferenc Zsolt, az Intézet volt hallgatója készítette. A pótolhatatlan tartalomhoz még éppen időben adták hozzá a könyvszerű kiadáshoz pótolható apparátust: a szerző, utolsó ilyen jellegű munkájaként, még átnézhetette és jóváhagyhatta a kötet összeállítását, „2019. Epiphania ünnepén” előszót is írt hozzá. Péter atya 2020. június 13-án, életének 98. évében elhunyt. Ajándékát már odaírtól tette az Intézet „karácsonyfája” alá.

De nemcsak az Intézet „asztalára”. Ázsia nagy vallási hagyományait nem csak „oktatta”, ezekről nem csak „adatokat”, „tudnivalókat” adott át. Az előadásain tárgyaltakat jezsuita misszionáriusként, széles felekezetközi, vallásközi körben ismert és elismert teológusként mintegy a helyszínen tapasztalta, élte meg. Miután 1952-ben Rómában pappá szentelték és 1956-ban teológiai doktorátust szerzett a pápai Gergyely Egyetemen, 1956-tól 1993-ig 37 éven át volt a tokiói Sophia Egyetem Hittudományi Karának professzora, két ciklusban dékánja. Japáni munkásságáért a „Szent Kincs Rend” és az „Arany Sugarak a Nyakszalaggal” japán kitüntetésekben részesült. A könyv az érintett ázsiai kultúrák szellemi, vallási alapjainak hiteles bemutatásával nyeresége nemcsak a japán vagy más ázsiai (és nem ázsiai) irányú felsőfokú képzésnek, a magyar és nemzetközi vallástörténet-írásnak, a teológiai alapú összehasonlító vallástudománynak, de maradandó értékű forrás a globális hatókörű művelődéshez, a kultúrák közötti tájékozódáshoz is. Az utóbbiak követelményének korunk változásai éppen a kötet lapjain feltáruló összefüggésekben újszerű nyomatékot adnak.

A viszonylag korlátozott, mindössze 137 nyomtatott oldalnyi terjedelem rendkívül széles tematikát fog át. Japán ősi vallásának, a sintónak a tárgyalása után szintén első kézből, helyszíni tapasztalatok alapján ad elemzést Japán sintó ihletésű újabb vallási mozgalmairól. Miután a kelet-ázsiai vallási színtér, ezen belül a buddhizmus érdemi bemutatásához nélkülözhetetlen, külön fejezetben tér ki India vallási hagyományaira, majd a buddhizmus indiai keletkezésére, ezek után tér rá a buddhizmus japáni pályájának ismertetésére. A Japánra is nagy befolyással bíró konfucianizmust szintén kínai eredetéből kiindulva vizsgálja, a neokonfucianizmust is bevonva, és kíséri végig ennek az összetett szellemi hagyománynak a japáni útját napjainkig. Nem maradhat ki a körképből a taoizmus. Ismét a kínai előzményekkel egységben idézi fel a japáni, egyebek között művészeti, vonatkozásokat. Külön fejezet foglalkozik a kereszténység japáni történetével és jelenének egyes kérdéseivel, amiről a nemzetközi irodalomban sem igen találhatnánk a szerzőnél avatottabb kalauzt. Bár eredeti szerepénél fogva a kötet fejezetei nem meríthetik ki Kelet-Ázsia teljes vallási színeképét, elsősorban a japán vallástörténet nagy témaköreire összpontosítva ezeket az ázsiai vallási sokféleség széles horizontján helyezik el. Funkcionálisak az eredeti előadás-tematikához utólag csatolt tanulmányok is. Ilyenek az imádságnak a buddhizmusban betöltött szerepéről, vagy a zarándoklatoknak a kelet- és dél-ázsiai vallásokban megfigyelhető gyakorlatáról szóló írások. Végül kiválóan illik a kötetbe a vallások közötti párbeszéd kérdéseinek szentelt tanulmány. Ennek felvételét nemcsak az indokolja, hogy VI. Pál pápa a II. Vatikáni zsinat után mint Ázsia vallásainak ismerőjét a Nemzetközi Teológiai Bizottság tagjává nevezte ki Péter atyát, hanem a szerzőnek a vallásközi párbeszéd szolgálatában kifejtett egész munkássága. Ezt jól példázza az, amit a szerkesztő előszavában így emel ki: „Jezsuita szerzetesként, katolikus papként a református egyetemen beszélt a japán szakos hallgatóknak a kelet-ázsiai vallásokról, sintóról, buddhizmusról, taoizmusról, nagy bölcsességgel és hatalmas átéléssel” – nemcsak egyetemi, de (már azzal is, *abogyan* beszélt) egyetemes érvényű tudást és értékeket közvetítve.

A könyvhöz írt szerzői előszóban ezt olvashatjuk:

2019-ben felkértek a Károli Egyetem japán szakjának tanárai, hogy rendezzem sajtó alá a kelet-ázsiai vallásokról szóló kurzusom anyagát. Örömmel vállalkoztam erre a feladatra, mert e vallások helyes ismerete fontos részét képezi a mai globális műveltségnek. Be kell azonban vallanom, hogy a kelet-ázsiai vallások kutatásának területén nem vagyok szakember. A harminchét éves kelet-ázsiai tartózkodás és az ottani vallások követőivel folytatott baráti érintkezés révén azonban nagyon sokat tanultam, és lelkileg is gazdagodtam.

Ezt úgyszólván megelőlegezte az indíttatás, amellyel eredetileg Japánba ment. Mint máshol írta: „Azzal a szándékkal mentem Japánba, hogy szeretni fogom őket.” Ezzel messze túteljesítette a régi mondásba foglalt próbát: mielőtt véleményt mondasz egy népről, fogyasszál el köztük legalább 3 kiló sót... A többletet jelzik a kötet elé írt sorainak befejező szavai: „Remélem, hogy az objektív igazság keresésével és belső szimpátiával megírt könyvem segíteni fogja a nyitott szívű keresztény embereket is, hogy közeledjenek az Istenhez, aki a végső boldogító reménység mind a keleti, mind a nyugati emberek számára.”

Első olvasásra talán különösnek tűnhet: „a nyitott szívű keresztény embereket is, hogy közeledjenek az Istenhez”; azaz: *még a keresztényeket is*, abban, hogy *közeledjenek az Istenhez?* Péter atya, még inkább Mestere, szavaira emlékezve azonban kulcsot kaphatunk az elgondolkoztató fogalmazáshoz, akár a fenti mondatban is: „*az objektív igazság keresésével*”. Személyválogatás nélkül. Miként éppen a krisztusi tárgyilagosságra és a megtérés egyetemes értékére való emlékeztetés lehetett a célja egy sok évszázados buddhista mondás kedvelt említésével is: „még a jók is üdvözülhetnek...”.

Bár szerzői előszavának fentebb idézett részében a rá jellemző szerénységgel azt írta, hogy a kelet-ázsiai vallások kutatásának területén „nem szakember”, más oldalról viszont messze többet nyújtott, mint pusztán „szakismereteket”. Lehetnek vaskosabb, adataikat és az ezekről folyó szakmai vitákat részletesebben taglaló monográfiák, de amit az olvasó Nemeshegyi Péter munkájában találhat, az a megélt vallástörténet (immár szintén vallástörténetté vált) személyes ajándéka.

G. BOGÁR EDIT

Klasszikus művek újrafordítása. Szerk. Gulyás Adrienne – Mudriczki Judit – Sepsi Enikő – Horváth Géza. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2021, 296 pp.

A tanulmánykötet címe már előre sejteti, hogy a benne foglalt írások nem kevés vitát fognak kiváltani az olvasókban. A téma valóban gyakran kényes, sokan megkérdőjelezik, szükség van-e a már jól ismert és megszokott szövegek átalakítására. Holott tudjuk, hogy élete során minden nyelv folyamatosan változik, ami igaz úgy a szókincsre, mint bizonyos nyelvtani-szerkezeti formákra, és bármilyen veretes tud is lenni egy régebbi fordítás, bizony könnyen elavulttá, nehezen érthetővé, így egyben az újabb generációk számára élvezhetetlenné válhat. Tegyük hozzá, ez nemcsak a fordításokkal, hanem az eredeti magyar nyelvű művekkel is így van: nem véletlen, hogy a mai általános és középiskolások komoly magyarázatok, lábjegyzetek nélkül nem értik Balassit, de még a korban hozzánk jóval közelebb álló Jókait vagy Mikszáthot sem: mégis ki használja ma még az elbeszélő múltat? Vagy ki érti a *Csárdáskirálynő*-ben, klasszikus (de németről fordított) operettünkben a „fád” melléknevet? A helyzet sok más nyelvterületen is hasonló, talán elég lesz itt Shakespeare-t említeni, akinek színpadi szövegei bizony egyre nagyobb fejtörést okoznak úgy a nézőközönségnek, mint a színészeknek maguknak.

Ugyanakkor az ellenoldal érvei között is van sok megfontolni való. Valóban gyönyörű, zengzetes fordításokban nagyon is gazdag a magyar, legnagyobb íróink, költőink áldoztak idejükből, tudásukból remekbe szabott műfordításokra nem keveset, s ezeket a fordításokat nem szabad, nem illik azonnal elvetni, kihajítani csak azért, mert ma már kissé régiesnek hatnak.

Az igazság valahol a kettő között lehet. A recenzens nem tartja feladatának, hogy igazságot tegyen a két tábor között, de annyit előljáróban szeretnék elárulni, hogy a kötet tanulmányai igencsak meggyőzően mutatják be egy-egy mű vagy akár életmű újrafordításának szükségességét. Nemrégiben volt szerencsém megismerni a talán legfrissebben megjelent újrafordítás, az *Anna Karenynina* (igen, így írva, mert így helyes az átírás!) műfordítói folyamatának néhány momentumát, s ennek során a fordító, Gy. Horváth László, aki most éppen a *Háború és békét* fordítja, bemutatott nem egy félreértett mondatot, szerkezetet, olykor a cselekményben előforduló tévedést, amelyeket korrigálni kényszerült.¹

A fent említettek természetesen inkább a prózai, illetve színpadi művek újrafordítására vonatkoznak, hiszen egy-egy rövidebb terjedelmű verset gyakran többen is lefordítanak, és ez ellen – érdekes vagy talán nem is annyira érdekes módon – kevesen szólalnak fel, akár versfordítói versenyeket is rendeznek egy adott szöveg magyarázásából. A jelen kötet azonban elsősorban a nagyobb terjedelmű epikai és

¹ Lev TOLSZTOJ: *Anna Karenynina*, fordította GY. HORVÁTH László, Budapest, Európa Kiadó, 2021.

drámai szövegek újrafordítására fókuszál, talán éppen a fent dióhéjban már bemutatott pro és kontra érvrendszer alátámasztása vagy cáfolata céljából.

Maga a kötet a szerkesztői rövid előszó (7–9.) után négy tematikus blokkba rendezve tartalmazza a tanulmányokat, illetve két kerekasztal-beszélgetést, majd a legvégén a szerzőkről kapunk rövid információkat. Mivel egy kutatócsoport által szervezett, 2018-ban és 2019-ben megvalósított szakmai napok előadásainak és kerekasztal-beszélgetéseinek szerkesztett változatát tartjuk kezünkben, feltehető, hogy a tematikus elrendezés jórészt a konferencia szerkezetét követi. A blokkok terjedelme és a bennük található írások témája és stílusa változó: van köztük elméleti jellegű és tudományos igényű tanulmány, van, amelyik kifejezetten gyakorlati szempontból mutatja be egy-egy szerző vagy mű újrafordításának folyamatát, és van pár esszéisztikus jellegű cikk is. Ez a sokféleség azonban cseppet sem zavaró, inkább a „varietas delectat” hatását kelti az olvasóban.

„A középkor és reneszánsz európai klasszikusai újrafordításban” címet viselő első blokk négy tanulmányt tartalmaz. Nagy Andrea a *Beowulf* és más óangol versek fordításainak formai és lexikai kihívásait járja körbe (13–22.). A roppant érdekes és izgalmas olvasmány végére érve némi hiányérzet fogott el: szerettem volna még többet megtudni a témáról, még többet olvasni róla, akár egy teljes könyvnyit, bár érthető, hogy az előadás szerkesztett verziója nem engedett ennél nagyobb terjedelmet. Márton László a *Nibelung-ének* kapcsán tett észrevételeinek (23–33.) első négy oldala nem a címben foglaltakról szól ugyan, ám utána megkapjuk, amire vártunk. Megjegyezném mégis, hogy a cikkben rengeteg a kitérő, kicsit kevés a konkrétum, és nincs elég példa a mondandó alátámasztására. Gulyás Adrienn Rabelais *Gargantuájának* több magyar fordítását mutatja be (35–47.). A cikk igazi professzionális munka, még ha a terjedelmi korlátok itt is gátat szabtak a teljesség igényének. A recenzens számára külön öröm volt az obszcenitásról szóló rész, mivel jómagam is hasonló elveket mutattam be egy tanulmányomban (igaz, teljesen más irodalmi műfaj kapcsán).² Nádasdy Ádám a Shakespeare-fordítások két fordítástechnikai elemével foglalkozik, melyek ugyan egymás ellentétének tűnnek, ám belső lényegük szempontjából nagyon is hasonlítanak: ezek a kihagyás és a betoldás (49–63.). Őszintén szólva elsőre némi kételyek merültek fel a recenzensben, vajon mennyire „egészséges”, ha valaki a saját újrafordításáról, alkotásáról ír. Ám Nádasdyban most sem kellett csalódnia: nemcsak részletes, szakmailag megalapozott tanulmányt kaptunk, hanem szerénységgel és önkritikával körítette a saját választásait, belevéve, hogy sokszor ő maga sem teljesen biztos a választásai és eljárásai tökéletességében.

A második fejezet, az „Európai klasszikusok a felvilágosodástól a 19. századig újrafordításban” címmel öt írást tartalmaz. Fáber András Marivaux kapcsán igen érdekes színház- és drámatörténeti fejtegetést ad (67–79.), kár, hogy a cikkben arányait tekintve éppen az újrafordításról tudunk meg a kelleténél kevesebbet.

² G. BOGÁR Edit: „... káromkodásból katedrálist” (Túrik-e a nyomdafestéket a nyomdafestéket nem tűrő szavak és kifejezések? Szitkok, káromkodások, trágárságok és a műfordítás). *Híd*. LXXXI, 2017. március. 97–106.

Roppant izgalmas ugyanakkor a színpadi vs. nyomtatott verziók összevetése – ez olyasmi, amire az átlagos drámaolvasó vagy színházlátogató nem is gondol –, ill. a nevekkel és a magyarban nem létező nyelvtani nemekkel kapcsolatos gondolatmenet. Ruttkay Veronika Robert Burns fordításait és a 19. századi magyar lírára tett hatását boncolgatja (81–107.), elsősorban egyes visszatérő motívumokat görcső alá véve. Bár magáról Burnsról kevés szó esik, a fordíthatóságról és fordíthatatlanságról, illetve más, egymással ellentétes jelenségekről (pl. népköltészet és műköltészet) szóló elméletek bemutatása kifejezetten élvezetessé teszi a cikket. Horváth Géza határozottan tudományos szemléletű írása a filozófia irányába visz el minket, hiszen Nietzsche szövegeinek fordításairól és újrafordításairól ír (109–121.). A saját (újra)fordítását mutatja ugyan be, de kitekintést nyerünk mások magyarításaira is, bemutatja az alkalmazott különböző fordítástechnikai eljárásokat, és kapunk nyelvi-stilisztikai elemzéseket is, ezek kapcsán különösen érdekesek a hapax legomenonokról írtak. Csikai Zsuzsa Csehov *Sirályának* „íresítéséről” ír (123–135.): úgy a fordításokról, mint a színpadi adaptációról, mindezt az éppen aktuális politikai és kulturális helyzetben bemutatva. A téma még magyar közegben is roppant izgalmas, esetleg érdemes lenne valami hasonlót megvizsgálni a magyar színpadok világából is (még ha nem is feltétlenül ugyanennek a műnek a kapcsán). Az Ádám Péter – Albert Sándor szerzőpáros Illés Endre műfordítói tevékenységét elemzi (137–150.). Az izgalmas, mondhatni döbbenetes írásból kiderül sok olyan dolog, ami az egyszerű olvasó számára egyáltalán nem ismert: például hogy Illés ugyan sokat fordított francia szerzőket, nem is tudott franciául, ezt remekül szemléltetik egy Stendhal-fordítás három bekezdésének alapos elemzésével. (Sajnos a recenzens nem tud franciául, ezért a részleteket nem is képes megítélni, de hisz a szerzőknek, akik viszont e nyelv avatott szakértői.)

„A 20. századi európai és amerikai próza újrafordításban” címet viselő harmadik blokkban négy írást olvashatunk. Szabó Dávid kissé esszészerű, rövid lélegzetű, ám annál érdekesebb írása Boris Vian *Elles se rendent pas compte* c. regényének magyar fordításait járja körbe (153–160.). Megállapításai közül kiemelendőnek tartom, hogy egy klasszikus újrafordítása nem feltétlenül jelenti egy jelentős mű újrafordítását, hiszen ez a kategória gyakran függ az országtól, nyelvterülettől (155.). Kiss Kornélia műhelynaplója (161–169.) Camus *L'étranger* c. regényének újrafordítása kapcsán (melyet – mivel Ádám Péterrel közösen készítették – „négykezes fordításnak” titulál) nagyon komoly műfordítói alapelveket is bemutat, ezzel közelítve a napló műfaját a tudományos cikkekéhez. Bollobás Enikő bátran hozzá mert nyúlni Salinger szakmai és olvasói berkekben is sok vitát kiváltott regényének, a *Catcher in the Rye*-nak a modern(ebb) újrafordításához. A cikk elején hosszú ismertetést kapunk a műről és történetéről. Kifejezetten alapos és jó a címadás elemzése, a nyelvész recenzensnek pedig jólesik a példák táblázatokban való elhelyezése, hiszen azok így sokkal áttekinthetőbbek, mint egymás után felsorolva. Sohár Anikó cikke Isaac Asimov *Én, a robot* c. novelláskötetének fordítását mutatja be (183–198.). A tudományos-fantasztikus irodalom bizonyos okokból sokáig tiltva volt Magyarországon,

ez a kötet volt az első, amely megjelenhetett. A tanulmány hosszan foglalkozik magával a szerzővel, ill. magyarországi jelenlétével és sikerével, a magyar kiadásokkal, fordítókkal és kiadásokkal, majd Vámosi Pál fordításának ismertetésével zárul; a konklúzió utáni mellékletben pedig táblázatba foglalva ismerhetjük meg a kötetben található novellák magyar nyelvű megjelenéseinek adatait.

Az ötödik, záró blokk már címében hordozza kissé eklektikus jellegét: „A fordítás és újrafordítás elmélete és gyakorlata napjainkban”. Ebben a fejezetben találhatjuk a két kerekasztal-beszélgetést, de van itt majdnem tisztán elméleti jellegű írás is. Ez utóbbi kategóriába tartozik Kappanyos András cikke (201–213.), mely a fordítás és recepció témakörét körbejárva sok fontos megállapítást tesz többek között a befogadói regiszterről, a könyvpiaci és fordítói stratégiáról, a gyerekkönyvek fordításáról, a csak színpadra szánt fordításokról, a centrális és periferiális kultúrák és a fordítás kapcsolatáról és még sok minden másról. Mindenkinek figyelmébe ajánlom Kappanyos utolsó néhány mondatát, melyek közül a legutolsót idézném is: „Mindenesetre a klasszikusokat majd akkor [ti. a következő évtizedekben] is újra kell majd fordítani, hiszen csak így maradhatnak örök barátaink” (213.). A Sepsi Enikő által vezetett két kerekasztal közül az első dramaturgok és fordítók beszélgetése volt, résztvevői Kozma András, Pacskovszky Zsolt és Rideg Zsófia (215–229.). Több színpadi szerző és mű gyakorlati szempontú tárgyalása során itt is szóba került többek között a drámafordítás és a színpadi szöveg nem teljes azonossága, illetve hogy a csak színpadra szánt fordítások nem mindig jelennek meg nyomtatásban. Mudriczki Judit az *Abogy tetszik* Szabó Lőrinc-féle fordításának a dráma négy különböző filmes feldolgozásában tapasztalható egyes jelenségeit mutatja be (231–242.). A szinkronfordításban és -dramaturgiában járatlan olvasó (és fordító!) számára hihetetlenül izgalmas írás körüljárja, hol és miért kellett változtatni például a szájmozgás figyelembevételének kényszere miatt. Domokos Johanna a *reenactment*tel, azaz a korábbi performancek újrajátszásával indítva a magyar irodalom német antológiáit, valamint ezek online verzióit és a *Twin Peaks* Dale Cooper nevű FBI-ügynökét is segítségül hívja a forrásnyelvi szöveg és a műfordítás kérdéseinek bemutatásához (243–260.), végső konklúziója pedig az, hogy „... a fordítás mint az irodalom *reenactment*je nemcsak lineáris folyamat, hanem önmaga farkába harapó és önmagát tápláló, azaz önnön szárnyaival felszálló fönixmadár” (257.). A fejezet, egyben a kötet tartalmi részét a második kerekasztal-beszélgetés zárja, melyben Sepsi Enikő partnerei Jász Attila, Kúnos László, Pál Dániel Levente és Tönkö Vera voltak. A téma ez alkalommal elvileg – legalábbis a cím szerint – „Új szerzők felfedezése” volt, de a résztvevők sok másról is szóltak, így többek között arról, hogyan választanak szerzőt és műveket a kiadók, a résztvevők maguk mit fordítottak, illetve hogy milyen nehézségekkel jár, ha magyar kiadó jelentet meg magyar szerzőt idegen nyelven, valamint szó esett még a fordítástámogatás egyes kérdéseiről is. Az egész beszélgetés olyan, hogy nemcsak a szakma, de a művelt közember érdeklődésére is számot tarthat.

Végezetül dicséret illeti a kötet szerkesztőit és korrektorait roppant precíz munkájukért: az erre kifejezetten kényes recenzensnek nem sikerült felfedeznie nyomda-

vagy formai hibákat (amit mégis, az említésre sem méltó). A szerkesztési elvek világosak voltak, a kivitelezés pedig semmiféle kritikát nem érdemel, szívből ajánlom a könyv beszerzését és elolvasását mindenkinek, aki érintett a (mű)fordításban, vagy akit csupán érdekel, hogyan is dolgoznak a műfordítók a legkülönbözőbb műfajokban, illetve akik kifejezetten az újrafordításokkal kapcsolatban szeretnének több információhoz jutni.

KISS-MIKÓ NIKOLETTA

Polgár Balázs: *Csata a Harsány-hegynél (1687)*
– *Háború, régészet és kulturális örökségvédelem*. HM Hadtörténeti Intézet
és Múzeum. Budapest, 2020, 242 pp.

Polgár Balázs első önálló monográfiája a szerző több éves kutatómunkájának eredménye. A harsány-hegyi csata (1687) – az 1526. évi mohácsi csata mellett – már *Oszmán-török kori csataterék régészeti kutatása Magyarországon* című 2018-as doktori disszertációjának is központi témája volt, melyet ebben a hiánypótló művében részletesebben is kifejtett. Az 1687. évi magyarországi hadjárat sorsát eldöntő összecsapásról ugyanis e munka publikálásáig nem jelent meg monográfia. A témaválasztás azért is jelentős, mivel szembe állítva a mohácsi csatával, melynek nagy emlékezetpolitikai jelentősége van, a „második mohácsi csatának” is nevezett harsány-hegyi csata jóval kisebb szerepet kapott a hazai emlékeztörténetben.

Polgár művét a csataleírások nehézségeivel kezdi *Bevezetés, avagy „elbeszélhető-e egy csata hiteles története?”* címet viselő fejezetében, melynek címe Gyáni Gábor 2006-os, *Elbeszélhető-e egy csata hiteles története?* című tanulmányára reflektál. Ebben a részben Polgár – egyetértve Gyánival – leírja, hogy az összecsapásokról készült írásos források szubjektív visszaemlékezések, melyek egy-egy sajátos nézőpontból – gyakran nyomás alatt –, vagy jóval az események után készültek. Ezért ezek inkább tekinthetők mentális konstrukcióknak, mint hiteles forrásoknak. A régészet feladata tehát, hogy megerősítse, s kiegészítse ezeket az írásos forrásokat. A megfelelően rögzített, s dokumentált régészeti jelentések ugyanis valóban független adatforrásoknak tekinthetők.

A II. fejezetben a szerző kiemeli a hadszíntérkutatás fontosságát, amely a tárgyi emlékek alapján, konkrét bizonyítékokkal szolgál egy-egy csatater kapcsán. Éppen ezért alkalmasabb pontos következtetések levonására, különösen a modern technika – mint a fémkereső készülékek vagy a légi felvételek – bevonásával és összevetésével. Természetesen a hadszíntérkutatás etikai és biztonsági kérdéseket is felvet: egy elhagyatott csatater ugyanúgy rejthet fel nem robbant bombákat, mint sírrelblásra kecsgetető gazdag lelőhelyeket, így az előzetes engedélyeztetés és levéltári előkutatás elengedhetetlen eleme egy hadszíntér feltárásának.

A magyarországi hadtörténeti régészet kezdete és kibontakozása című fejezetben Polgár Balázs részletesen tekinti át a konfliktusrégészet hazai történeti kialakulását, és a hadszíntérkutatás térelméleti hozadékait is Stein Aurél (1862–1943), valamint Aggházy Kamil (1884–1954) munkásságán keresztül. A következő, *A csataterregészet módszertana – kutatási eredmények* címmel ellátott fejezetből megtudhatjuk, hogy a korabeli katonai szabályzatokkal, kortárs teoretikusok műveivel összevetett csatateri leletek segíthetik akár egy alakulat vélelmezhető állásainak feltárását is, a harcok során használt tűzfegyverek lövedékei alapján, melyhez elengedhetetlenül fontos az eredeti löfegyverek paramétereinek ismerete is.

Itt kerül be a képbe a történelmi lövészet, melynek keretében a szerző, profi régészek bevonásával, kísérleti régészeti módszerként vizsgálta meg a korabeli lőfegyverek és a csatatereken talált lövedéktípusok hatásadatait. Ide tartozik a korszak, vagyis a 17. század vége tüzérségi eszközeinek aprólékos bemutatása is, összevetve a más, korban közel álló csatatereken talált régészeti leletekkel. Polgár kitekintést ad az európai és Európán kívüli hadirégészeti módszertan kapcsán, különös tekintettel a kora újkori csatahelyek feltárására. Ebből megismerhetjük többek között az amerikai függetlenségi háború (1775–1783), vagy az angol polgárháború (1642–1689) számos összecsapása csataterkutatójának régészeti eredményeit. Ezeknek a száma, a hazai kutatásokkal összevetve, sokkal nagyobb.

Nem hiányozhat a műből azonban a magyar hadszíntér-kutatási eredmények bemutatása sem, így előbb az 1596. évi mezőkeresztesi, majd az 1526. évi mohácsi csataterkutatójának összefoglalását is elénk tárja a szerző. Míg azonban előbbinek viszonylag kevesebb, addig utóbbinak lényegesen több helyet szentelt Polgár. Tette ezt azért, mivel a címben is szereplő harsány-hegyi csatát, melyet – ahogy már említettük – második mohácsi csatának is említenek, kézenfekvő összehasonlítani az első, 1526-ban vívott mohácsi csatával, amit Polgár Balázs hadszíntér-régészeti szempontból el is végez öt alfejezetre bontva.

A harsány-hegyi csatát feldolgozó V. fejezet történelmi és földrajzi értelemben is kitekintéssel indít. Az olvasók megismerhetik a törökellenes háborúk során a nagypolitika által befolyásolt, 1682-re immár négy részre szakadt Magyarország helyzetét és szerepét, melyen az 1684-ben létrehozott Szent Liga által az Oszmán Birodalomra kényszerített többfrontos háború volt döntő tényező, s mely magával hozta Buda 1686. évi visszavívását is.

A harsány-hegyi csatát, amely döntő oszmán vereséggel, s ebből adódóan fontos keresztény győzelemmel zárult, 1687. augusztus 12-én, magyar területen, Villány határában vívták meg. A szerző a lezajlott összecsapás általános ismertetését korabeli források tükrében végzi el, kezdve a szemben álló hadak erejének bemutatásával, kitérve a terep korabeli adottságaira. Ezután pontosan leírja az oszmán csapatokat üldöző keresztény erők tapasztalatait is. A csataleírást az események korabeli politikai visszhangjának ismertetése zárja, így kontextusba helyezve az eseményeket és összekötve a harsány-hegyi csatát a Habsburg-befolyás kiterjedésével a magyar területek viszonylatában.

A VI. fejezet, mely A „*második mohácsi csata*” emlékezete címet viseli, a csata utóéletét vizsgálja meg a történelmi emlékezet tükrében. Ez a rész a Mohácsi Hírlap egyik 1937. évi számában megjelent publicisztikai írással indul, amely megjegyzi, hogy a közvélemény mennyire keveset tud a harsány-hegyi csatáról, annak ellenére, hogy ehhez fogható sikere Magyarországnak csak kétszer volt történelme során: Buda felszabadításakor (1686), valamint a zentai győzelemnél (1697). Míg az első, 1526-ban vívott mohácsi összecsapás a középkori magyar államiság végének szimbóluma lett a magyar történelmi emlékezetben, addig a Harsány-hegynél lezajlott csata, ahogy arra már utaltunk, jóval kisebb szerepet és regionális jelentőséget kapott

a hazai emlékeztörténetben. Ebben a fejezetben tehát az első, vereséggel és katasztrófával lezárult mohácsi csata társadalmi ismertségét állítja szembe a „második mohácsi csata” emlékezetével, az utókor sajtójának tükrében. A történelmi emlékezet kapcsán fontos megemlékezések, kiállítások, emlékmisék is említésre kerülnek csakúgy, mit az emléktábla- és zászlóállítások, illetve a nagyharsányi Szoborpark területén felállított emlékmű.

A VII. fejezet az 1687-es összecsapás magyar nyelven megjelent historiográfiáját mutatja be, mely 1834 óta folyamatosan bővülő, frissülő képet mutat. Ez ugyanis a magyarországi felszabadító háborúk (1683–1699; 1716–1718) egyik legjobban dokumentált, valamint a leggazdagabb képi, és írásos forrásbázissal rendelkező csatája. A források, melyekre ezek a történelmi munkák támaszkodhatnak, jellemzően nyugati, keresztény szemszögből mutatják be a harcok lefolyását, míg török nyelvű, az oszmán nézőpontot szemléltető forrás alig áll rendelkezésünkre. Ezután a szerző az írott forrásokra is kitér, melyeknek különböző csoportjai a VIII. fejezetben részletesen is bemutatásra kerülnek. A hadinaplók/naplók, diplomáciai jelentések, levelek leírásai ugyanúgy találhatóak itt, mint más nyomtatott források vagy visszaemlékezések. Az írott forrásokkal szemben, a IX. fejezet a képi források, jelesül a csataképek elemzését végzi el, kimerítő alapossággal. A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, s a Bibliothèque nationale de France gyűjteményében található képek mellett magángyűjteményből származó kép is bemutatásra került ebben a fejezetben.

Csatatér-régészeti szempontból a X. fejezet mutatja be a helyszín korabeli elrendezését, kiemelve a Harsány-hegy, a harsányi erdő, és a Karasica-patak területét. A fejezet bemutatja azokat a terepszakaszokat, ahol a harcok folytak, abban a sorrendben, ahogyan a csata átvonult a területen. A következő fejezet a harcok helyszínére kalauzolja el az Olvasót, annak jelenkori valójában, három, 2015-ben, 2016-ban és 2019-ben elvégzett régészeti feltárás bemutatásán keresztül. A szerző itt a feltárt leletanyag mellett, leírja, hogy milyen módszereket használtak a kutatás során, valamint azok eredményességére is kitér.

A XII. fejezet az egykori hadszíntér mai és jövőbeni lehetőségeit vizsgálja, mind a további feltárások, mind pedig a szélesebb közönség kulturális igényei kapcsán. Természetesen nem maradhat el a területnek a kalandor lelkületű sírrablóktól való jogi védelmének kérdése sem, melyben bemutatásra kerül a jelenlegi törvényi szabályozások adta lehetőségek tárháza. A közösségi fémkeresős feltárás mellett a csatatér-turizmus nemzetközi példákon keresztül ismertetett lehetőségei is előkerülnek, bemutatva a Mohácsi Történelmi Emlékhely kialakulását és funkcióit.

A munkát a harsány-hegyi csatateret feltáró régészeti munka leletanyagának katalógusa, illetve a műben említésre került korabeli források magyar és angol nyelvű közreadása zárja. A monográfia legvégén egy bőséges, a legfontosabb szakirodalmak mellett kisebb tanulmányokat is tartalmazó irodalomjegyzéket, valamint egy angol nyelvű összefoglalót is találunk.

Polgár Balázs objektív, mégis olvasmányos stílusú, hiánypótló munkájának 2020-as megjelenése óta nem született számot tevő mű a témában. A szerző írása kiemelkedő példája a történeti segédtudományok interdiszciplináris alkalmazásának, mely ötvözi a korabeli forrásokat az eddigi kutatási eredményekkel, és az általa végzett kutatómunkával egyaránt, bemutatva az eseménytörténetet. Kutatásmódszertani segédletként és a jövőre nézve, kulturális örökségvédelmi javaslatok gyűjteményeként egyaránt haszonnal forgatható.

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL – INDIA ÉS TIBET

KELÉNYI BÉLA

A számszárától a nirvánáig (és vissza)

Buddhista vonatkozások Rudyard Kipling Kim című regényében

PAP Ágnes

Stein Aurél és magyar munkatársa, Fábri Károly Lajos

MŰHELY

BANGHA IMRE

Észak-Indiában

SZÁLER PÉTER

Bána története – forrásközlés bevezetővel

SZABÓ ESZTER MELITTA

Szaádat Haszan Mantó: A szent ember

KOCSIS PETRA

Bhísam Száhní: Páli

FÜSTÖS BENCE

Phanísvárnáth Rénu: A lámpás